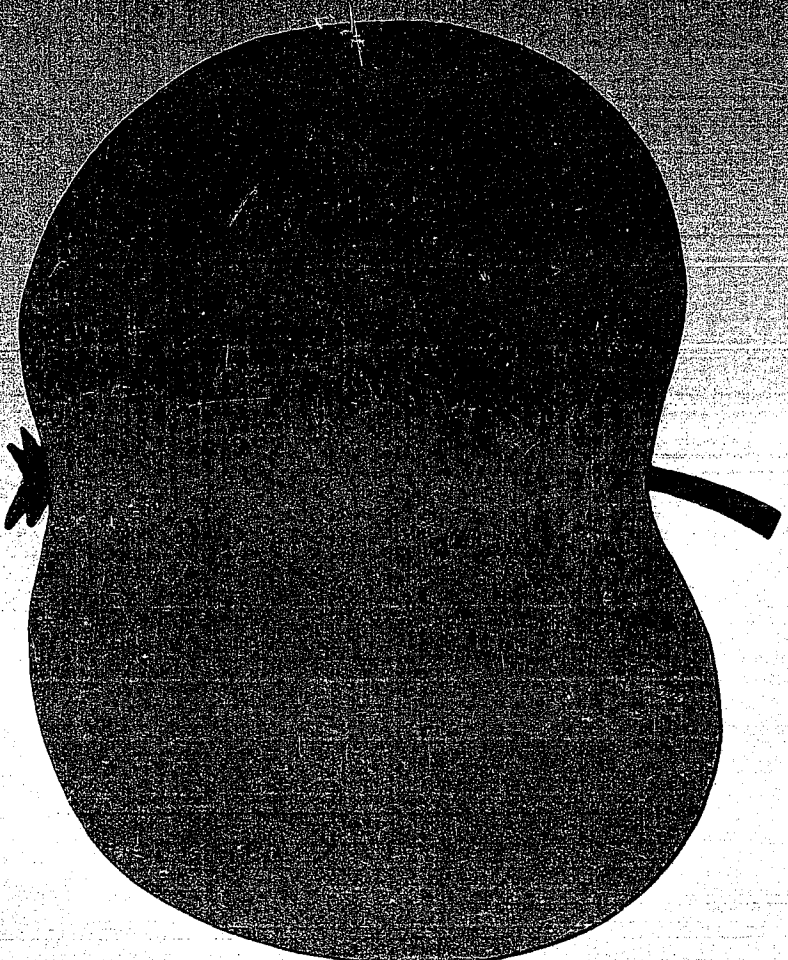

Omnispices

Ein Produktionsbuch

Hans Reitzel

ISBN 87-4123401-4

Ole Tøgeby
OM SPROG
En introduktionsbog

I samme serie foreligger

Peder Agger og Jesper Brandt
Om økologi
En introduktionsbog

Mogens Buch-Hansen m. fl.
Om geografi
En introduktionsbog, 4. oplag

Agnete Diderichsen, Jesper Jensen
Allan Berg Nielsen
Om psykologi
En bog for begyndere, 5. oplag, 2. ændrede udgave

Arbejdsbogen
En bog for begyndere, 3. oplag, 2. ændrede udgave

Hanne Reintoft
Om forsorg
En bog for begyndere, 4. oplag, 2. ændrede udgave

Ole Togeby

OM SPROG

En introduktionsbog

Hans Reitzels Forlag
København 1977

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele deraf er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

© Hans Reitzels Forlag A/S, København 1977.

Omflag af Jan Trägårdh, IDD.

Tegninger af Ib Jørgensen.

Printed in Denmark by

Andelsbogtrykkeriet i Odense.

ISBN 87-412-3401-4

Rettesesblad til Ole Tøgeby: Om sprog

Indholdsfortegnelse

Forord 7

Hvad er sprog? (§ 1-2) 9

I. Sprogets opbygning, det indre synspunkt (§ 3-42) 11

- A. Sproget skaber og bærer sociale relationer (§ 6-10) 15
- B. Sproget overfører information (§ 11-17) 24
- C. Sproget bærer og ordner vores bevidsthed (§ 18-30) 33
- D. Grammatikken ordner sprogets funktioner (§ 31-37) 51
- E. Fonetikken muliggør simple udtryk (§ 38-42) 64

II. Sprogets variationer, det kombinerede synspunkt (§ 43-76) 71

- A. I forskellige medier bruges forskellige sprog (§ 45-49) 74
- B. Forskellige sprogbrugere har forskellige varianter (§ 50-57) 82
- C. Sociale relationer markeres ved stil og interaktionsform (§ 58-64) 98
- D. I forskellige institutioner bruges forskellige tekstarter (§ 65-76) 112

III. Sproget i brug, det ydre synspunkt (§ 77-112) 132

- A. Sproget er et filosofisk problem (§ 78-85) 133
- B. Sproget er et psykologisk fænomen (§ 86-95) 144
- C. Sproget er et sociologisk fænomen (§ 96-112) 161
 - 1. Samfundet er splittet op i områder (§ 96-98) 161
 - 2. I offentligheden bliver tekster til varer (§ 99-103) 166
 - 3. Statslige tekster sorterer folk (§ 104-105) 179
 - 4. Økonomiske tekster undertrykker og tilslører (§ 106-109) 183
 - 5. I familielivet præges den sproglige bevidsthed (§ 110-112) 193

IV. Sprogets udvikling, det historiske synspunkt (§ 113-119) 199

Litteraturliste 211

Stikordsregister 215

Signaturforklaring:

I denne bog bruges følgende notationer:
store bogstaver i skarpe parenteser: [DYBDESTRUKTUR],
kursiv: eksempel på *overladestrutur*,
små bogstaver i skarpe parenteser [lyø7],
store bogstaver: ORD SOM FREMMEVES OG DEFINERES,
små bogstaver i lodrette streger: [FONE?MAR],
* før et eksempel angiver at det er **udsebrabel*,
store bogstaver i kursiv: ytringens *STÆRKESTE* tryk.
Tallene i parentes efter paragrafferne henviser til litteraturlisten.

FORORD

Denne bog hedder en introduktionsbog. Det er den også – nemlig i den forstand at der ikke kræves nogen særlig viden hos læseren. Den er således for det første beregnet for alle der interesserer sig for sproget.

Bogen er for det andet for folk der kan ofre en del tid og energi på at læse den. Stoffet er sine steder nok ret udviklet fordi jeg har vovet mig ind på områder der ikke er kortlagt af sprogforskningen eller nogen anden videnskab.

Bogen er også en sammenskrivning af teorier og viden fra mange forskellige fag og discipliner; derfor er bogen mange steder referat eller afskrift af andre forfattere. Det har jeg selvfølgelig angivet. Men jeg har samtidig søgt at skjule det ved at lave et sammenhængende system af betegnelser for alle de begreber som jeg havde brug for, men som hos mine kilder kunne gå under mange forskellige navne. (De oprindelige betegnelser har jeg anført i parentes).

Bogen er for det tredje for folk der ønsker at forholde sig til sproglige fænomener. Den tager parti i sin beskrivelse af sproget. Dispositionen i bogen er fx som en fælde. I kapitel 1 opstiller jeg reglerne for sprogets opbygning som grundlaget for det hele, men i kapitel 3 river jeg dette grundlag væk under fødderne på læserne. Dispositionen er som en fælde fordi sproget samfundsmæssigt fungerer som en fælde.

Som læsere af bogen har jeg, mens jeg skrev den, blandt andre forestillet mig de studenter jeg underviser på Københavns Universitet.

Jeg har sendt dele af manuskriptet til denne bog til nogle fagfolk jeg har kontakt med. De har svaret med mange gode kommentarer og forslag til rettelser. Jeg vil gerne takke dem alle sammen fordi de har ofret tid og arbejde på at gøre bogen bedre. Tak til Otto Gilsman, Kirsten Gottlieb, Erik Hansen, Lars Heltoft, Lis Levinsen, Jørn Lund, Ib Poulsen og Hanne Ruus og studenterne på de hold jeg underviser. Svaret for bogen og for hvad der måtte være af fejl og unøjagtigheder er dog alene mit.

Valby, august 1976

Ole Togeby

0 HVAD ER SPROG?

§ 1. Man kan beskrive et sprog som man beskriver en hammer

Dette er en bog om sprog. Den der vil skrive en bog om sprog, støder på de samme problemer som den der vil skrive noget om fx en hammer.

Man kan gøre det på mindst 4 forskellige måder.

For det første kan man, som i et konversationsleksikon, skrive om hvordan hamre i al almindelighed er indrettet: en hammer består af et hoved af sten eller metal og af et skaft. Hovedet sidder i den ene ende af skaftet således at man kan overføre levende kraft fra et slag til noget af begrænset omfang som man arbejder med.

For det andet kan man, som i en lærebog for en fagskole, skrive om forskellige varianter af hamre. Urmagere bruger hamre på få gram. Snekkere og tømrere bruger hamre på et par kg. De er spidse og spaltede i den ende som er bagest i slaget. Smede bruger små hamre i visse situationer og store hamre på 10 kg i andre situationer.

For det tredje kan man, som i en forbrugerundersøgelse, skrive om helt konkrete hamre: de hamre som laves af den og den fabrikant og som sælges under navnet snedkerhammer, er lavet af for dårligt metal i skaftet. Ved stor belastning knækker skaftet. Spalten i hovedets bagende er for snæver til at tage søm op med.

For det fjerde kan man – i modsætning til de 3 første synspunkter – skrive om hammeren ud fra dens historie: hammeren er et af menneskets første redskaber. I middelalderen udvikledes de forskellige typer af hamre der findes i dag.

Således kan man anlægge mange synsvinkler når man beskriver en hammer. Sprog er ikke blot et redskab som en hammer, derfor må det mindste krav være at også sproget beskrives på de 4 forskellige måder.

De sprogbeskrivelser man finder i dag vil dog ofte kun anlægge ét af de 4 synspunkter. Det er også ofte forskellige mennesker der laver de forskellige typer af beskrivelser. Denne opsplitning af emnet sprog synes jeg er urimelig; den hindrer det overblik over sproget som er en nødvendig forudsætning for at man kan vurdere hvad der er væsentligt og rigtigt i en konkret situation hvor de sproglige forhold overvejes.

§ 2. Man kan anlægge 4 synspunkter på sprog

I denne bog vil jeg prøve at beskrive sprog ud fra alle 4 synsvinkler. Fremstillingen bliver altså ikke så dybtgående og grundig, men til gengæld skulle den give overblik og forklaring på de fænomener som ofte beskrives i detaljen.

For det første vil jeg beskrive hvorledes (dansk) sprog i almindelighed er indrettet. Det vil jeg kalde DET INDRE SYNSPUNKT. Det drejer sig om sprogets opbygning. Hvilke elementer består sprog af? Hvilke relationer er der mellem disse elementer? Hvilken funktion har denne struktur af elementer og deres relationer?

Ved det indre synspunkt søger man at finde det fælles ved alle eksempler, ved alle menneskers sprog, ved alle sprog. Man ser bort fra forskellene mellem de enkelte konkrete eksempler på brug af sprog.

Det er dette indre synspunkt en grammatik er skrevet ud fra. Men også fagene sproglitologi, semantik og fonetik beskriver sprog ud fra det indre synspunkt. Jeg vil i bogen prøve at give en kort oversigt over disse 4 fag.

For det andet vil jeg skrive om de forskellige varianter af dansk (sprog). Det vil jeg kalde DET KOMBINEREDE SYNSPUNKT. Det handler om hvorledes det bruges forskellige varianter af sproget afhængigt af hvilke mennesker der bruger det og hvilke situationer de bruger det i. Man kombinerer altså sproglige og ikke sproglige synspunkter. Beskrivelser ud fra det kombinerede synspunkt kaldes ofte dialektologi, sociolingvistik, sprogsociologi, pragmatik, tekstlingvistik eller genrelære. Jeg vil prøve at give et overblik over disse discipliner under beskrivelsen af det kombinerede synspunkt.

For det tredje vil jeg skrive om hvad sprog er i forhold til resten af verden. Det vil jeg kalde det YDRE SYNSPUNKT. Hvad er sprog i forhold til den objektive virkelighed der omgiver os, hvad er sprog i forhold til bevidstheden og sansningen? Hvad er sproget som psykologisk fænomen, og hvordan lærer barnet sproget? Hvordan fungerer sproget i forhold til de sociale processer?

Hvordan er og hvordan fungerer det sprog vi i dagens Danmark bruger når vi arbejder eller producerer – det som ud fra en økonomisk eller sociologisk betragtning er det vigtigste? Hvordan er og hvordan fungerer det sprog vi bruger når vi skal fordele produkterne af vores arbejde: reklameteksterne. Hvordan er og hvordan fungerer sproget i de tekster der er knyttet til forbruget, familielivet og opdragelsen? Hvordan er børnenes sprog, skolens sprog? Hvordan er sproget i det offentlige liv: i de juridiske tekster, i de politiske tekster, administrationens sprog?

Disse spørgsmål besvares ofte i fagene sociologi, psykologi, socialpsykologi. Spørgsmålene er styret af et i forhold til sproget ydre synspunkt. Jeg vil prøve at vise hvad disse fag siger om sprog.

For det fjerde vil jeg kort beskrive hvorledes sprogene og specielt dansk har udviklet sig. Det vil jeg kalde DET HISTORISKE SYNSPUNKT. Her vil jeg også prøve at diskutere hvilke problemer man støder på når man vil forklare hvorfor sprog udvikler sig.

I SPROGETS OPBYGNING, DET INDRE SYNSPUNKT

Sproget har flere funktioner

Sproget har elementer på flere planer

Sprog er som spil

§ 3. Sproget har flere funktioner

I kapitlet om det indre synspunkt betragter jeg sproget så at sige indefra og i almindelighed. Hvilke elementer består sprog i almindelighed af? Hvilke relationer er der mellem disse elementer? Hvilke mulige funktioner har denne struktur af elementer og deres indbyrdes relationer? Her beskriver jeg altså ikke hvordan forskellige grupper af mennesker bruger forskellige varianter af sprog. Jeg beskriver heller ikke hvordan sproget udvikler sig, hvordan det faktisk bruges, eller hvordan det bør bruges. Jeg beskriver kun hvordan det kan fungere. Det fælles ved de forskellige konkrete sprogbrug.

Sproget kan have 3 funktioner som alle er bundet til den enhed (det element) som hedder ytringen. En YTRING, fx *hesten sover* kan etablere og opretholde SAMTALERELATIONER mellem de personer der taler eller skriver sammen. Den kan OVERFØRE INFORMATION fra afsender til modtager, og den kan være BÆRER AF sprogbrugernes BEVIDSTHED.

Dele af det fag som kaldes sproglitologi har handlet om hvorledes ytringer fungerer som bærere af relationer mellem de kommunikerende. Ud fra dette synspunkt er ytringen en sproghandling. Med en sproghandling kan man ikke blot sige og mene noget, man kan også gøre noget i forhold til andre mennesker. I afsnittet om sproghandlinger behandles ytringen som bærer af samtalerelationer.

Ytringen overfører også informationer og er den mindste informationsenhed. En ytring må altid indeholde noget som meddelelsen kan tage sit udgangspunkt i, stof som er kendt af både afsender og modtager, gammel information – og noget andet som er nyt og informativt for modtageren, ny information. Afsnittet om informationsoverførsel handler om dette.

Ytringen er endelig den mindste enhed som bærer og strukturerer bevidsthed. Ytringen er altså indrettet således at den kan ordne og organisere mening. Afsnittet om semantik handler om dette.

Ytringen er den mindste sproglige enhed der både kan være bærer af relationer, bærer af information og bærer af bevidsthed. Kort sagt ytringen er den mindste sproglige enhed der kan fungere i en konkret situation. (Kilder: 35)

§ 4. Sproget har elementer på flere planer

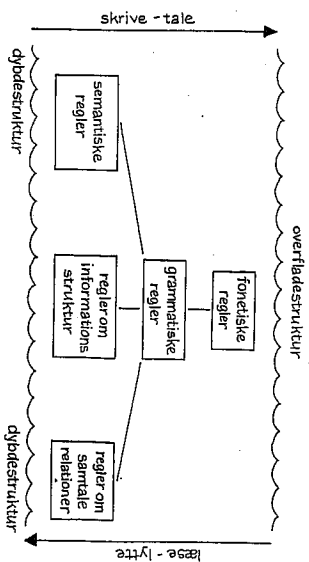
Ytringer består selv af dele eller elementer, nemlig af TEGN, fx *hest*, og tegn består igen af dele, nemlig af FIGURER, fx *h*. Tegnet (morfemet) er den mindste sproglige størrelse der både har udtryk og indhold. Figuren er den mindste størrelse i sproget. Den har kun den funktion at gøre det muligt for sprogbrugere at skelne to udtryk fra hinanden.

Tegnet er altså defineret som den mindste enhed der både har UDTRYK og INDHOLD. Tegnets udtryk er den måde det fysisk fremtræder på: som sorte streger på papir (de kan ses), som lydølger (de kan høres), eller som buler på et papir (blindskrift) (de kan føles). Når man siger at tegnet har et indhold, mener man at den samme sammenstilling af streger, lydølger eller buler altid i bevidstheden forbindes med den samme forestilling eller betydning. Fx er *hest* et tegn fordi de samme streger (udtrykket) i alle sammenhænge betegner det samme, har ét bestemt indhold, nemlig et bestemt dyr: *jeg så heste og hesten sover. h* er derimod ikke et tegn, for det har ikke ét og samme indhold hvor det forekommer. Man kan overhovedet ikke spørge om hvad *h* betyder i *hest* eller i *høj*. Læren om tegnene og deres kombinationer kaldes grammatik, og den handler om hvorledes tegnene kombineres i sætninger således at alle ytringens funktioner varetages. Det vil afsnittet om grammatik handle om.

Figuren er den mindste udtryksenhed. Den har kun til funktion at gøre det muligt for sprogbrugere at skelne to udtryk fra hinanden, fx *so* fra *lo* og *is* fra *il*. Figuren er ikke et tegn. Fordelen ved figurer med kun adskillende funktion er den, at vi kan udtrykke ca. 200 000 forskellige tegn (ordene i en ordbog) ved hjælp af ca. 40 figurer. Indlæringen og brugen af sprog lettes betydeligt herved. Afsnittet om fonetik handler om figurene og deres relationer.

Man kan tale om at sproget består af elementer på forskellige niveauer eller planer. Til ytringsplanet er der knyttet mening og funktion. Disse kaldes DYBDESTRUKTUREN. Det er det sproget kan udtrykke. Figurene udtrykker meningen eller funktionen, de repræsenterer i den fysiske verden meningen eller funktionen. Dette fysiske udtryk kan kaldes OVERFLADESTRUKTUREN.

Den der taler eller skriver må have noget der ligner dybdestrukturen som udgangspunkt – det kan man, om ikke andet, spørge vedkommende om. Og overfladestrukturen er det man kan se eller høre som en sproglig ytring. Det er nu opgaven for den sproglige beskrivelse at konstruere et regelsystem som forbinder overfladestrukturen med dybdestrukturen. Hele modellen kan illustreres således:

Kort fortalt har læren om sprogets opbygning til formål at forklare hvilken sammenhæng der er mellem mening og funktion på den ene side og det fysiske udtryk på den anden.

I det følgende vil dybdestrukturen altid være noteret med store bogstaver i kantede parenteser: [DYBDESTRUKTUR], mens overfladestruktur vil være noteret med kursiv: *overfladestruktur*.

(Kilder: 4)

§ 5. Sproget er som spil

Det kan være frugtbart at betragte sprog som spil. Ligesom spil, fx en fodboldkamp, kan indgå i et større spil, fx en turnering, kan de forskellige sproglige planer indgå i hinanden.

Hvis man vil beskrive et sprog eller et spil er der to typer af regler man kan beskrive: de KONSTITUERENDE REGLER (svarende til sprogbygning, langue, competence) og de STRATEGISKE REGLER (svarende til sprogbrug, parole, performance).

For et spil som fodbold er de konstituerende regler følgende: Det gælder for hvert af de to hold på 11 personer om at vinde ved at skyde flest mål. Det tæller som mål når bolden er gået over mållinjen mellem målstængerne og under overliggøren. Man spiller på en græsbane af den og den størrelse osv.

Det er imidlertid ikke de konstituerende regler der fylder op i bøggerne om fodbold. Det er derimod de strategiske regler: Hvis et hold vil vinde, kan det betale sig at arbejde sammen. Den enkelte spiller skal ikke beholde bolden længere end nødvendigt, men aflevere til den bedst placerede medspiller. Det kan betale sig at spille med 2 spillere tilbage, 4 på midten og 4 helt fremme osv.

Hvis man ikke overholder de konstituerende regler, hvis man fx konsekvent tager bolden med hænderne og bærer den over sidelinjen, så spiller man ikke fodbold. Disse regler er altså konstituerende for den fælles aktivitet det er for 22 mennesker at spille fodbold. De strategiske regler regulerer dernæst den aktivitet som er gjort mulig af de konstituerende regler. Et hold spiller fodbold selvom alle spillerne kun dribler med bolden til de mister den til en modspiller. Det er

tilladt, men ikke særlig klogt. De taber nok spillet. Der er derfor andre ting end de konstituerende regler der har været bestemmende for hvordan spillet forløber: spillernes dygtighed og træning, deres fysiske og psykiske tilstand, holdets stilling i turneringen, kort: noget ydre i forhold til spillets regler. En hel del af det der faktisk foregår i løbet af et spil er altså bestemt af andre forhold og andre regler end spillets konstituerende regler. I professionel fodbold er der et andet regelsystem, det økonomiske, som gør at spillerne i visse kampe ikke gider, mens de i andre anstrenger sig fordi de får ekstra penge for dem. I forhold til fodboldspillet er det økonomiske spils regler strategiske (men i forhold til andre formål, fx økonomisk gevinst, er de konstituerende).

De konstituerende regler handler om det der er muligt i, og fælles for alle fodboldkampe. De strategiske regler handler om det der har været bestemmende for hvordan de enkelte kampe forløber inden for mulighederne.

Således kan man på alle sprogets planer beskrive både konstituerende og strategiske regler. De konstituerende regler for ytingen er – så vidt man kan se fra forskningens nuværende standpunkt – fælles for alle sprog. Fx er den konstituerende regel for det at love, at man forpligter sig til at gøre noget. Det er en fælles regel for udtrykkene: *jeg lover at komme, I promise to come, Je promets de venir*. De enkelte sprog kan her ses som varianter der er reguleret af strategiske regler. Også inden for det enkelte sprog kan løftet udtrykkes på forskellige måder: *Jeg lover hemmed at komme*, eller *Jeg skal nok være der*. Det er igen nogle strategiske regler der beskriver forskellen.

På tegnivænet er det en konstituerende regel for dansk at man kan udtrykke at et substantiv (navneord) er i bestemt form. Inden for disse rammer kan man så finde formerne *mand-en* på rigsmål, og *æ mand* på jyske dialekter. Det er de strategiske regler der beskriver denne variation.

Man må dog være opmærksom på at sprog ikke på alle punkter kan sammenlignes med et spil som fodbold. Den væsentligste regel i alle spil er: det gælder om at vinde. Det er ikke den væsentligste regel for sproget. I sproget gælder det om at kommunikere om noget. I spil samarbejder man om at konkurrere, i sproget samarbejder man om at samarbejde. Betegnelsen *strategisk regel* skal altså ikke tages for bogstaveligt. Spillet er et formål i sig selv. Sproget henviser hele tiden til den virkelighed der er uden for sproget. Det kan man let glemme når man sammenligner sproget med et spil.

I dette kapitel om det indre synspunkt behandles på alle planer kun de konstituerende regler. Reglerne beskrives med eksempler som selvfølgelig også er bestemt af de strategiske regler. Variationerne ser jeg imidlertid her bort fra, det er det fælles, de konstituerende regler der interesserer.

De strategiske regler beskrives under det kombinerede synspunkt. Det er jo nemlig noget ydre i forhold til sproget der er bestemmende for variationerne inden for de rammer som de konstituerende regler sætter.

(Kilder: 98)

I(A) SPROGET SKABER OG BÆRER SOCIALE RELATIONER

Ytingen fungerer som en sproghandling

Med sproghandlinger skaber vi samtaleroller

Sproghandlingstypen kan beskrives med en oversættelse

Sproghandlingstypen markeres på mange måder

Visse ord kan markere sproghandlingstypen

§ 6. Ytingen fungerer som en sproghandling

I dette afsnit behandles det hvorledes ytingen fungerer som det der etablerer og opretholder relationer mellem de personer der taler eller skriver sammen. Her ser jeg altså bort fra at ytingen også kan fungere således at den overfører information og således at den bærer og strukturerer bevidsthed.

Hvis to personer står overfor hinanden, må det på en eller anden måde bestemmes hvilke roller de har som dialogpartnere. De første roller der skal fordeles er hvem der taler og hvem der lytter, hvem der skriver og hvem der læser. Vi kan generelt kalde rollerne AFSENDER og MODTAGER. Det er som regel afgjort af situationen hvem der har hvilken rolle. Ved en times begyndelse er det læreren der taler, i fjermsynet er det speakereren der taler og seerne der lytter, i en telefon er reglerne mere udviklede: den der ringes op bekræfter sin tilstedeværelse ved et *hallo*, dernæst har den der ringer op ordet. Disse regler er afhængige af kultur og teknik og skal ikke blive behandlet yderligere her. Mere sproglig er den regel at taleren kan fastholde sin rolle som taler ved at sige *øh*. Det er altså ikke et overflødigt og grimt ord, men funktionelt og nyttigt. Og modtageren kan bekræfte sin rolle som modtager ved *ja* og *nej* på de rigtige steder. I ytingen er kommunikationsrollerne altid betegnet ved et *jeg*, (*vi*) for afsenderen, og ved et *du* (*i*) for modtageren.

Afsenderen kan ved sin yting skabe 3 forskellige typer af relationer til modtageren: konstatierende, vurderende eller regulerende. Det at skabe eller opretholde disse relationer er ikke blot at meddele noget, men også at handle i forhold til nogen. Når jeg beskriver hvorledes ytingen bruges til at skabe sociale relationer kalder jeg den derfor en sproghandling.

De KONSTATERENDE SPROGHANDLINGER (som også kaldes beskrivende eller deskriptive) handler om begivenheder og tilstande i fortid, nutid eller fremtid, eller om tænkte eller mulige tilstande eller begivenheder – så at sige uafhængigt af de samtalende. Den typiske konstatierende yting er altså:

– *Det og det var (er, vil blive) sådan og sådan*

– *Christian IV døde 1648*

De VURDERENDE SPROGHANDLINGER (som sammen med de regulerende også kaldes normative) forudsætter en fælles opfattelse hos afsender og modtager af hvordan verden er; de handler om afsenderens nutidige forhold til denne forudsatte verden. Den typiske vurderende ytring er altså:

– Det og det er for mig sådan og sådan

– Her er for koldt

De REGULERENDE SPROGHANDLINGER (som også kaldes normative eller direktiver) handler altid om noget fremtidigt, altid om afsenderens og modtagerens fremtidige handlinger og om de sociale relationer af mulighed og nødvendighed som skabes og gælder mellem parterne. Direktiver forudsætter fælles vurderinger hos afsender og modtager af handlemulighederne. Den typiske regulerende sproghandling lyder altså:

jeg } forpligter (ikke) { dig } til at gøre sådan og sådan
du }

– Du skal gå

Denne beskrivelse af indholdet i de 3 sproghandlingstyper skal foreløbigt gøre det muligt at genkende de 3 typer. Læg dog mærke til at beskrivelsen ikke gør det muligt altid at skelne. En sætning i 1. person nutid kan være alle 3 typer: – *Jeg ligger her*, – *Jeg fryser*, – *Jeg skal nok komme*. Her er det verberne i sætningerne der bestemmer at de henholdsvis er konstaterende, vurderende og regulerende. Men et vist fingerpeg kan indholdet dog give, fx kan en sætning med et verbum i fortid ikke være en regulerende sproghandling. Til gengæld kan konstaterende sproghandlinger være beretninger om tidligere vurderende eller regulerende sproghandlinger, fx: – *Hun bad ham gå*. Den væsentlige forskel på sproghandlingstyperne hænger ikke sammen med indholdet, men med de sociale samtalereationer.

Eksempler på konstaterende sproghandlinger:

- *Sheila har en blå ensfarvet dragt på.*
- *I årene 1960–61 døde i København 369 kvinder i alderen 15–45 år.*
- *For nogen tid siden arbejdede jeg sammen med flere kolleger på højskolens laboratorium med en række komplicerede elektriske forsøg.*

Eksempler på vurderende ytringer:

- *Dragten klæder hende godt.*
- *Selv mordene frembyder et tragisk billede.*
- *Det er ubehageligt at spilde så megen tid netop i dag.*

Eksempler på regulerende ytringer:

- *Dunk mig i ryggen.*
- *Jeg skal nok komme.*
- *Lad os imidlertid lægge mærke til en ejendommelighed ved drømmelivet.*

(Kilder: 32, 79, 98, 112)

§ 7. Med sproghandlinger skaber vi samtaleroller

Sproghandlingstypen bestemmes først og fremmest af de roller parterne har og får i samtalen, altså af samtalerelationerne mellem parterne.

Samtalerelationerne viser sig ved hvilke muligheder modtageren har for at svare på en given ytring. Når man skal undersøge sproghandlingstyperne må metoden altså være følgende: undersøg hvilke svar der opfattes som mulige og acceptable og hvilke der opfattes som unacceptable. Det er altså ikke tilstrækkeligt at en svarstype faktisk forekommer i en bestemt samtale, den skal også forstås og accepteres af begge parter. Undersøgelsen hviler på de færdigheder vi alle har som sprogbrugere, nemlig vores færdigheder til at forstå og producere brugbare ytringer i en samtale. Dette kunne kaldes vores SAMTALEREFDIGHED (eller dialogiske kompetence).

Denne samtalefærdighed er det nødvendigt at regne med fordi mening ikke er noget naturligt men noget mere eller mindre konventionelt. Et maleri ligner noget og er derfor et (mere eller mindre) naturligt tegn for det; og en mørk sky kan være »tegn« på regn. Men en ytring ligner ikke det der menes med den. Sproglige tegn og ytringer er KONVENTIONELLE.

Det at MENE noget med en ytring er ikke noget lige så naturligt som at bruge en hammer til at slå med. For at en afsender mener noget med en ytring må mindst følgende 3 betingelser være opfyldt: 1) afsenderen har til hensigt at ytringen skal fremkalde en bestemt bevidsthedsændring, opfattelse, hos modtageren; 2) afsenderen har til hensigt at modtageren forstår og erkender at afsen-

deren har hensigten 1); 3) afsenderen har til hensigt at modtageren skal forstå og erkende afsenderens hensigter ved hjælp af og på grund af reglerne for brug af ytringen. Alle 3 betingelser skal være opfyldt for at man kan tale om at afsenderen mener noget. Hvis én person opfatter at en anden fryser fordi han eller hun klapper tænder, har det ikke noget med mening at gøre. Det sker nemlig ikke med hensigt. At en dommer i en fodboldkamp opfatter at en spiller er blevet taklet ureglementeret fordi han ligger og vrider sig på plænen, kan heller ikke kaldes sproglig kommunikation – selv om spilleren har til hensigt at dommeren skal få den opfattelse. Modtageren erkender nemlig ikke hensigten. Endelig er det heller ikke at mene noget, når en skuespiller får givet tiskerne den opfattelse at han eller hun fryser, ved at klapper tænder – også selv om det kan indgå i skuespillerens hensigter at tiskerne skal opfatte og erkende hensigterne. Det har nemlig ikke med konvention at gøre.

Mening og kommunikation har altså noget med hensigt, konvention og samarbejde at gøre. Det er beherskelsen af disse ting jeg kalder samtaleferdighed. Samarbejdsprincipet kan specificeres i 3 retninger: forudsætningerne for ytringen skal være i orden, ytringen skal være relevant for modtageren, og den skal være vederhæftig.

Dette viser sig netop som samtaleferdighed ved at der er 3 typer af relationer som alle ytringer skaber, og altså 3 typer af svar som passer til ytringer af alle typer, nemlig de svar hvor relationen gøres til emne:

- *Sådan kan du ikke sige, for sådan og sådan*
- *Hvorfor siger du det?*
- *Mener du det alvorligt?*

Det første svar drejer sig om at FORUDSÆTNINGERNE for ytringen ikke er i orden, dvs. at de ikke kan genkendes og anerkendes af modtageren. Hvis man spørger en mand: – *Hvornår er du holdt op med at tæve din kone?* kan han drage forudsætningerne i tvivl og svare: – *Sådan kan du ikke sige, for jeg har aldrig tævet min kone, og jeg er derfor heller ikke holdt op på noget tidspunkt.*

Det andet svar drejer sig om RELEVANSEN af ytringen. Hvis jeg står på gaden og en af mine bekendte kommer og siger: – *Christian IV døde i 1648*, kan jeg tvivle på hvilken relevans det har for mig. Jeg ved det jo godt i forvejen, og selvom jeg ikke vidste det i forvejen er der ikke nogen grund til at jeg skal tænke på det lige nu.

Det tredje svar drejer sig om ytringens VEDERHÆFTIGHED. Hvis jeg står på gaden og en af mine bekendte kommer og spørger mig: – *Vil du med til Rom, vi rejser om 2 timer?* kan jeg tvivle på om tilbuddet er alvorligt ment. Det kunne jo være en spøg eller en løgn.

Svar der drejer sig om ytringens forudsætninger, relevans eller vederhæftighed passer til både konstatierende, vurderende og regulerende sproghandling. Men der er andre svar som kun passer til en bestemt type af sproghandling, svar som er bestemt af den relation som den bestemte sproghandlingstype etable-

rer eller opretholder. Fx må man benægte konstatierende, vurderende og regulerende sprog handlinger på forskellige måder.

Benægtelsen af en konstatierende sprog handling er en ytring som benægter indholdet af den:

- *Christian IV døde i 1633.*
- *Nej, han døde 1648.*

Uenigheden drejer sig altså om SANDHEDSVÆRDIEN af ytringens indhold. Inden for de konstatierende sprog handlinger kan en ytring og benægtelsen af den – som her – være uforenelige udsagn.

Vurderende sprog handlinger vil man benægte på denne måde:

- *Jeg synes at denne bog er morsom.*
- *Det synes jeg nu ikke.*

Man kan derimod ikke sige: **Nej, du synes ikke at den er morsom.* Uenigheden drejer sig ikke om sandhedsværdien, men om hvem der kan bruge samtalen til at stille sine følelser og vurderinger frem, kort: til SELVFREMSTILLING. Det benægtende svar er her ikke uforeneligt med ytringen.

Endelig benægtes regulerende sprog handlinger på en tredje måde:

- *Slå græsset og du får en femmer!*
- *Nej, det vil jeg ikke.*

Man kan ikke benægte ved at sige – *Hvis jeg slår græsset, får jeg ingen femmer* (det ville være at drage vederhæftigheden i tvivl). Her drejer uenigheden sig altså om HANDLINGENS RIGTIGHED. Heller ikke her er svaret uforeneligt med ytringen. Tværtimod, der ligger vel i regulativet så meget som: LOG HVIS DU IKKE SLÅR GRÆSSET, FÅR DU INGEN FEMMER!, og det er blot det man gentager i det benægtende svar.

Disse svarmuligheder forudsætter visse idealer for hvad samtaler kan bruges til, visse ideelle forestillinger om hvordan der kan komme ligevægt i de relationer der er mellem parterne i en samtale.

Samtaler hvor konstateringer benægtes med konstateringer, samtaler som altså er diskussioner om sandhedsværdien, er båret af og forudsætter idealet om at man ved samtalen kan nå frem til SANDHEDEN.

Samtaler hvor enes vurderinger benægtes af den andens vurderinger, samtaler som altså drejer sig om de talendes selvforestillinger, er båret af og understøtter idealet om FRIHED for alle til at fremstille sig selv og sine ønsker.

Og samtaler hvor regulativer benægtes af andre regulativer, altså samtaler om handlingens rigtighed, er båret af og understøtter idealet om RETFÆRDIGHED. – *Hvis du ikke går ud nu, får du en sveder.* Denne ytring forudsætter – på sin mærkelige skæve facon – at der er et retfærdigt forhold mellem din opførsel (at du ikke går ud), og min opførsel (at jeg giver dig en sveder). I videre forstand bærer de regulerende sprog handlinger også idealet at alle har samme mu-

ligheder for at forpligte sig selv og andre til at udføre handlinger. Idealerne om sandhed, frihed og retfærdighed er således bygget ind som forudsætninger for alle samtaler, og disse idealer understøttes af det faktum at man kun kan gennemføre samtalen ud fra samarbejdsprincippet.

(Kilder: 32)

§ 8. Sproghandlingstypen kan noteres ved en oversætning

I den foregående paragraf har jeg givet det væsentligste argument for at der findes 3 typer af sproghandlinger. Det drejede sig om parternes samtalerelationer i form af svarmuligheder. Her følger nu et argument som er mere semantisk eller grammatisk.

Hvis man skal henviser til en replik, kan man altid gøre det med: — ..., *det sagde hun*. Men andre ord end *sige*, fx *påstå*, *synes*, *befale*, kan kun bruges ved bestemte sproghandlingstyper. Antag vi i direkte tale har 3 replikker der lyder: — *Hun er kommunist* — *Han er dejlig* — *Du skal ind til chefen*. Så kan man godt have: — *Hun er kommunist*, *det påstår Peter*, — *Han er dejlig*, *det synes Jette* (også) — *Du skal ind til chefen*, *det befaler hun*; men man kan ikke have: * — *Hun er kommunist*, *det synes Peter* (også), * — *Han er dejlig*, *det befaler Jette*, * — *Du skal ind til chefen*, *det påstår hun* (ikke hvis hun er chefen).

Der er således en række ord som betegner bestemte sproghandlinger.

Betegnelser for konstatierende sproghandlinger:

beskrive, berette, meddele, fortælle, forklare, bemærke, bevise, forudsige, forsikre, bedyre, benægte, bekræfte, bevise, påstå.

Betegnelser for de vurderende sproghandlinger:

men, synes, håbe, frygte, elske, hade, kunne, lide, ønske, ville, åbenbare, skåle.

Betegnelser for de regulerende sproghandlinger:

befale, opfordre, bede, forlange, forbyde, tillade, nægte, modsætte sig, forpligte sig, love, afslå, opsig, undskyld, foreslå.

En og samme sproghandling kan siges på mange måder. En befaling kan man fx sige på mindst 4 måder:

- *Du skal gå!*
- *Jeg befaler dig at gå!*
- *Gå!*
- *Hvis du ikke går nu får du en sveder!*

Det vil være rimeligt at sige at det er 4 varianter af samme sproghandlingsspil (det er et strategisk valg inden for befaingens konstituerende regler). Derfor vil det være rimeligt i dybdestrukturen at beskrive dem ens. Det vil være naturligt at beskrive dem ved følgende dybdestruktur:

[JEG BEFALER DIG NU OG HER: DU (SKAL) GÅ]

Der kan fremføres flere argumenter for at det faktisk er en rimelig beskrivelse. Her vil jeg bringe 3:

Ytringer som — *Hvis du er sulten, står der mad i køleskabet*; — *Hvorfor skal de skilles, siden du ved så meget?* — *Hvis du ikke har hørt det, er Peter gået hjem*, er meget normale sætninger i talesprog selv om de forbydes som ukorrekte i visse grammatikker. Der er den grund til grammatikkens forbud at sætningerne for en overfladisk betragtning er noget sludder. Der står ikke kun mad i køleskabet hvis du er sulten, det står der også selv om du ikke er sulten. Men sætningerne bruges altså og fungerer udmærket, og det skyldes netop at der er underforstået nogle oversætninger som fx: — *Hvis du er sulten, så tilbyder jeg dig at du kan tage noget mad som står i køleskabet*; — *Jeg spørger dig hvorfor de skal skilles siden du ved så meget*; — *Hvis du ikke har hørt det, skal jeg fortælle dig at Peter er gået hjem*. Man kan altså her forstå at oversætningen er der selv om den ikke står der og kan ses.

En ytring som — *Han sagde at det var morsomt at læse bogen*, betyder at det var morsomt for ham. Der er så at sige udeladt et for ham, og denne udeladelse kan kun ske fordi der står et han tidligere i sætningen: *han sagde* ... Den vurderende ytring — *Det var morsomt at læse bogen*, betyder at det var morsomt for mig. Det er så et argument for at der er underforstået en sætning der svarer til *han sagde* som indeholder ordet *jeg*; den må lyde: — *Jeg siger* ... eller — *Jeg synes* ...

— *Var det morsomt at læse bogen?* betyder morsomt for dig, og det er et argument for at der er underforstået en sætning der kunne lyde — *Jeg beder dig sige* ...

I en sætning som — *Han gik sin vej retter sin sig efter ham*. Udskiftes *han* med *de* eller *du*, skal sin udskiftes med *deres* eller *din*. Hvad så med — *Gå din vej?* *din* må rette sig efter et underforstået *du* i en oversætning der kan lyde — *Jeg befaler dig at* ...

Generelt kan man altså sige følgende: I dybdestrukturen består alle ytringer — foruden af deres umiddelbare indhold — af en oversætning med følgende indhold: [JEG SIGER DIG HER OG NU:] På den plads hvor [SIGER] står, kan man så sætte betegnelsen for den konstatierende, vurderende eller regulerende sproghandling som det nu drejer sig om.

(Kilder: 112)

§ 9. Sproghandlingstypen markeres på mange måder

På vejen fra dybdestrukturen til overfladestrukturen kan der ske 3 ting med dybdestrukturens oversætning: 1) den bevarer; 2) den stryges, men sproghandlingstypen er markeret ved sætningens form: imperativ, spørgsætning, optativ; 3) oversætningen stryges og sproghandlingstypen markeres ved valget af ord.

Oversætningen er bevaret i det der kaldes PERFORMATIVER. Det er ytringer med *jeg* som subjekt (grundled) og som verbal (udsagnsled): nutid af visse verber (udsagnsord) som alle betegner sproghandlinger, fx: — *Jeg døber hermed dette skib Viktor*; — *Jeg lover hermed at komme kl. 15*. I performativer

kan der altid indskydes et *hermed*. Det hænger sammen med at performativer ikke henviser til ting eller forhold i omverdenen, men kun til sig selv. Hvis jeg siger: – *Jeg står her og maler*, så henviser jeg til noget som folk kan se, høre eller føle. Det er også sådan at jeg godt kan male uden at sige at jeg gør det. Men hvis jeg siger: – *Jeg døber dette skib Viktor*, så henviser jeg ikke til andet i verden end det at jeg siger selv samme sætning. Og jeg kan ikke døbe skibet uden at sige at jeg gør det. Det betyder også at performativer ikke kan benægttes. De kan ikke være usande. For de er sande i og med at de er sagt og de betyder ikke andet end at de er sagt.

Man kan godt diskutere forudsætningerne, relevansen og vederhæftigheden i forbindelse med performativer (se § 7) (fx – *Hvortor lover du at komme når du ved at du ikke kan!*), men man kan ikke anfægte deres sandhedsværdi (– *Hvis du har sagt: »Jeg lover at komme kl. 15,« så har du også lovet at komme, det kan du ikke løbe fra!*).

De verber som kan indgå i performativer, kan være semantisk sammensatte verber, fx *tilstå* eller *beklage*. De er begge to sammensat af en konstatering og en vurdering, men de er ikke ens. For i – *Jeg tilstår at jeg flyttede frakkerne* forudsætter (se § 14) afsenderen at det at flytte frakkerne vurderes negativt og konstaterer så at han eller hun har gjort det. I – *Jeg beklager at jeg flyttede frakkerne*, forudsætter afsenderen den konstatering at han eller hun har flyttet frakkerne og vurderer dernæst denne handling negativt. Det forudsatte i en ytring har ikke noget at gøre med hvilken sproghandlingstype ytringen hører til. At *tilstå* er altså en konstaterende sproghandling, at *beklage* en vurderende.

Ved performativer viser dybdestrukturens oversætning sig altså direkte i overfladestrukturen. Man kan her direkte se hvilken sproghandlingstype der er tale om. Men som regel stryges eller udelades oversætningen, og så markeres sproghandlingstypen på en anden måde, det sker næsten altid ved konstaterende ytringer. I forbindelse med regulativer kommer verbet ofte i IMPERATIV – [JEG BEFALER DIG HERMED AT GÅ] kan udtrykkes – *Gå!* Alle regulativer udtrykkes dog ikke ved imperativer, befalingens dybdestruktur fx, kan også udtrykkes på anden måde end med imperativ, fx – *Du skal gå*.

En særlig type regulativer er dem hvor afsenderen beder modtageren sige noget. De bliver i overfladen til SPØRGESÆTNINGER med spørgeordstilling eller spørgeord. [JEG BEDER DIG OM AT SIGE MIG HVAD KLOKKEN ER] kan altså i overfladestrukturen blive til – *Hvad er klokken?*

Endelig kan vurderinger på overfladen komme til udtryk ved OPTATIV, ønskeform. På dansk bruges denne form ikke særlig ofte, fx – *Kongen leve*. En vis betydning har optativen dog fordi den er brugbar i eder og forbandelser: – *Fanden tage mig, – kraft røde mig*.

(Kilder: 79, 112)

§ 10. Visse ord kan markere sproghandlingstypen

I de fleste tilfælde viser sproghandlingstypen sig hverken med bibeholdt oversætning, som i performativerne, eller ved sætningsformen, som i imperativer, spørgesætninger og optativer. Da markeres sproghandlingen kun ved de ord som indgår i ytringen.

Visse adverbialer, sætningsadverbialerne (se § 32), kan fx angive sproghandlingstypen: *lykkeligtvis* markerer fx at ytringen er vurderende, *angiveligt* og *åbenbart* at den er konstaterende.

Hovedverbet i sætningen angiver ofte sproghandlingstypen. – *Jeg står her og maler mit hus* er en konstatering, mens *jeg fryser* er en vurdering.

Regulativerne angives ofte ved modalverberne *må*, *skal*, *bør*, *vil*. Argumenterne for at det forholder sig således bringer jeg under afsnittet *semantik*. Her skal jeg nøjes med at vise at adjektiver kan være konstaterende eller vurderende.

Konstaterende og vurderende adjektiver opfører sig forskelligt i forhold til en række substantiver hvor det ene er mere abstrakt end det andet, fx *flue*, *insekt*, *dyr*. Alle fluer er insekter, alle insekter er dyr, men alle dyr er ikke insekter, og alle insekter er ikke fluer.

For konstaterende adjektiver som *vægløs* og *usynlig* gælder det at en usynlig flue også er et usynligt insekt, som også er et usynligt dyr.

Men for de vurderende adjektiver, som *stor*, *dejlig*, *klog*, gælder dette ikke. En stor flue er ikke nødvendigvis et stort insekt og slet ikke et stort dyr. De vurderende beskriver nemlig ikke blot egenskaber i verden, men altid egenskaber i relation til en vurderende person, og de fleste vurderer fluers, insekters og dyrs normalstørrelse forskelligt.

Ved hjælp af disse forskellige markeringer af sproghandlingstypen kan modtageren (og analysatoren) som regel erkende hvilken sproghandlingstype der er tale om og altså opfatte hvilken relation afsenderen har skabt ved sin ytring. Det jeg har beskrevet i de to sidste paragraffer er jo nemlig nogle af reglerne for benyttelse af sproghandlingstermer.

1(B) SPROGET OVERFØRER INFORMATION

Ytringen fungerer som informationsenhed

Ny information findes ved spørge- og nægtemetoden

Informationsstrukturen markeres ved rækkefølgen

Noget information er forudsat

Emne og fokus hænger sammen med subjekt og det forudsat bekendte

Visse informationer gør vi til emne

Andre informationer sætter vi i fokus

§ 11. Ytringen fungerer som informationsenhed

I dette afsnit beskriver jeg hvorledes ytringen fungerer som den enhed der overfører information fra sender til modtager. Her ses der altså bort fra at ytringen også fungerer således at den etablerer og opretholder (samtale-)relationer mellem de personer der taler sammen, og således at den bærer og strukturerer bevidsthed.

Hvis to personer står overfor hinanden består kommunikation i følgende: parterne antager om hinanden at de på forhånd har et omfattende kendskab til verden, at de altså i hukommelsen har lagret store mængder af information. Af-senderen prøver nu at få modtageren til at ændre, modificere eller at udvide visse dele af denne lagrede information. For at opnå dette må afsenderen for det første få modtageren til at rette sin opmærksomhed på og identificere det punkt i den oplagrede informationsmængde som skal modificeres. For det andet skal afsenderen gøre det klart hvori ændringerne eller udvidelserne består. Den del af ytringen som har den første opgave, kaldes EMNE (topik, tema), den del som har den anden opgave kaldes NY INFORMATION (comment, rhema). De fleste ytringer består af emne og ny information og de udgør således informationsenheder.

Fx: *æskén er tom*, *æskén* er emnet, *er tom* er ny information.

Ud over emne og ny information kan man i ytringer finde PARENTETISK INFORMATION. Det er information der hverken er ny for modtageren eller emne og udgangspunkt for ytringen. Ofte falder den parentetiske information uden for resten af ytringen, markeret ved pauser eller kommaer omkring, fx parentetiske led sætninger: *Jeg mødte Peter, som I (jo nok) kender*, i modsætning til de bestemmende led sætninger som er en del af den nye information: — *Jeg mødte den dreng som I kender fra fodboldklubben*. Også adjektiver (tillægsord) kan være parentetisk information: *den lille Peter* (= Peter, som forøvrigt er lille) overfor *den lille dreng* (= den dreng der er lille). Parentetisk information kan kendes på at man altid kan sige *forøvrigt*.

I de fleste tilfælde kommer emnet før den nye information, fx: *æskén er tom*,

sproget overfører information. Der er dog flere undtagelser. En af disse undtagelser vil jeg omtale først:

— *PETER!* kommer her til byen på cykel i morgen

(hvor *PETER!* betegner at ordet siges med meget stærkt tryk og høj tone.) Denne sætning kan kun bruges i en situation hvor modtageren et øjeblik tidligere har sagt fx: — *Søren kommer her til byen på cykel i morgen*. Hele sætningen er altså kendt for både afsender og modtager, afsenderen har blot sat *PETER* ind i stedet for *Søren* og som kontrast til *Søren*. Dette vil jeg kalde KONTRAST-INFORMATION. Det kan altid kendes på det meget stærke tryk.

Som regel står emnet først og den ny information sidst. Se følgende sætninger, emnet er noteret med lodrette streger om.

|*æskén*| er tom

|*Betegnelsen narkoman*| bruges om personer der er afhængige af andre stoffer end alkohol.

|*De irske løsrivelsesfolk*| samlede sig i bevægelsen *Sinn Féin* (vi selv)

I en sammenhængende tekst kan man i én sætning introducere nogle nye størrelser i fokus for i den næste sætning at bruge disse størrelser som emne. Her kan der så introduceres nye størrelser i fokus som bliver emne i den tredje sætning osv.:

|*Der*| var en konge i Jylland der hed Ørvendel; |*han*| havde en hustru der hed Gertrud, og |med hende| en søn, som de kaldte Amled. |Ørvendels broder Fengel| var oplyst af misundelse over kongens hader og lykke og myrdede ham, og |han| besmykkede sin udåd ved at sige at kongen havde hadet sin hustru og handlet ilde mod hende. |Med disse glatte ord| vandt han folket så det gjorde han til konge i broderens sted, og |han| besnakkede endog dronningen, så at hun tog ham til mand.

(Kilder: 17, 99)

§ 12. Ny information findes ved spørge- og nægtemetoden

Hvordan kan man nu finde ud af hvad der er emne og hvad der er ny information, når man sidder med en konkret sætning? Der er 3 forhold som man kan iagttage: hvilke spørgsmål kan ytringen være et acceptabelt svar på, hvad kommer ytringen til at betyde hvis vi indskyder et ikke, hvilke ord har det stærkeste tryk? (Her ses der bort fra kontrastinformation.) De to første tager udgangspunkt i vores alle sammens talefærdighed, altså vores evne til at afgøre om en konkret sætning kan bruges i en konkret talesituation. Den sidste prøve

hænger sammen med noget fysisk og kan altså afsluttes ved måling. De mest tryk-stærke ord i eksemplerne noteres jeg med store bogstaver i kursiven.

Hvilke spørgsmål kan en sætning være svar på? Se fx

– *Far læser en BOG*

Denne ytring kan være svar på: – *Hvad læser far?* eller på – *Hvad laver far?*, men ikke på *Hvem læser i en bog?* eller – *Hvad laver far med bogen?* Dette er et argument for at den ny information i ytringen kan være *en BOG*, eller *læser en BOG*, men ikke *far*. Den ny information er nemlig det der mangler i spørgsmålet. Læg mærke til at grænsen mellem emne og ny information kan ligge forskellige steder i samme ytring, afhængigt af hvilken sammenhæng den forekommer i.

Hvad kommer sætningen til at betyde hvis man benægter den? Se fx:

– *Barnet tænker KONKRET.*

Benægtelsen: – *Barnet tænker ikke konkret* betyder det samme som: – *Barnet tænker abstrakt*, men ikke det samme som – *Barnet føler konkret* eller – *Den voksne tænker konkret*. Det der benægtes er altså *konkret* og derfor er *konkret* ny information i ytringen. Ny information defineres som det nægtelsen rammer hvis den følges ind. Som det fremgår af det foregående er det en del af den nye information der har det stærkeste tryk. Men i andre eksempler er også alt hvad der følger efter det stærkeste tryk ny information: – *Peter KIGGER ud ad vinduet*; – *Samfundets udvikling VISER sig i den sociale struktur*. Man kan altså sige at det stærkeste tryk som regel ligger hvor den ny information begynder. (Kilder: 99)

§ 13. Informationsstrukturen markeres ved rækkefølgen

Det kan være praktisk let at kunne notere hvad der er emne og hvad der er ny information når vi taler om dybdestrukturen. Hertil vil jeg bruge den oversætning som viser hvilken sproghandling ytringen hører til.

– *Far læser en BOG*

kan altså dybdestrukturelt noteres:

[JEG KONSTATTERER HERMED OVER FOR DIG OM FAR: FAR LÆSER EN BOG]

eller:

[JEG KONSTATTERER HERMED OVER FOR DIG OM FAR: FAR LÆSNING: FAR LÆSER EN BOG]

Emnet noteres i oversætningen med et [OM].

Hvordan kommer så denne dybdestruktur med emne og ny information til udtryk på dansk? Der er 3 måder som bør nævnes: ved sætningens trykfordeling,

ved ordenes rækkefølge og ved den særlige konstruktion der hedder sætningskløvning.

Det stærkeste tryk falder på (begyndelsen af) den ny information. (Der er dog 3 undtagelser herfra: det ene er kontrastinformation, det andet sætningskløvning, det tredje er det der hedder tungledsfelt, se § 37).

Informationsstrukturen kommer i overfladestrukturen til udtryk ved ledenes rækkefølge. Det som gøres til emne for ytringen rykkes frem til den første plads i sætningen (altså længst til venstre). Reglerne for ordstillingen på dansk tillader nemlig at ethvert led i sætningen kan rykkes frem på den første plads. Denne plads, som kan defineres ved at være før verbalet (finitet, udsagnsledet) kan kaldes sætningens FUNDAMENT.

[JEG KONSTATTERER OM PETER AT HAN HAR SENDT PAKKEN TIL SØREN]
giver altså

– *Peter har sendt pakken til Søren*

[JEG KONSTATTERER OM PAKKEN AT PETER HAR SENDT PAKKEN TIL SØREN]
giver:

– *Pakken har Peter sendt til Søren.*

[JEG KONSTATTERER OM SØREN AT PETER HAR SENDT PAKKEN TIL SØREN]

– *Søren har Peter sendt pakken til.*

Hvis [SENDT] skal være emne, og stå forrest, må også [PAKKEN TIL SØREN] være det: [JEG KONSTATTERER HERMED OM FORSENDELSEN AF PAKKEN TIL SØREN AT PETER HAR SENDT PAKKEN TIL SØREN]:

– *Sendt pakken til Søren har Peter gjort.*

Skellet mellem emne og ny information kan ikke blot markeres ved fundamentet, det kan også markeres ved den konstruktion der hedder SÆTNINGSKLØVNING. Her flyttes den ny information ud i en *det er* (var)-sætning, mens emnet står i den følgende ledsætning. Hvis emnet fx er [PETER], kan man få:

– *Det var sende pakken til Søren Peter gjorde.*

Denne sætning er dog ikke typisk for brugen af sætningskløvning.

Kløvningen bruges som regel når emnet er stort og den ny information lille; fx hvis den ny information kun er [PETER]:

– *Det var Peter der sendte pakken til Søren*

Eller hvis den ny information kun er Søren:

– *Det var Søren Peier sendte pakken til.*

Omvendt bruges fundamentet når emnet er lille og den ny information stor. Dette er grunden til at sætningskløvning er hyppig i talesprog men sjældent i skriftsprog. I talesprog er der kun lidt ny information pr. yting. Informationen er mere spredt.

(Kilder: 41)

§ 14. Noget information er forudsat

For at beskrive dynamikken i informationsstrukturen må man skelne mellem emne og ny information. På tværs af denne inddeling kan man skelne mellem forudsat og ikke forudsat information.

FORUDSAT INFORMATION (som også kaldes præsupponeret information eller præsupposition) er den information som afsenderen forudsætter som sand, og kendt og accepteret hos modtageren

– *Det vægrer mig at det regner*

forudsætter at det er sandt at det regner

– *Det er helt sikkert at det regner*

betyder at det regner, men her er det ikke forudsat at det regner. Man kan overbevise sig om at noget information er forudsat på følgende måde: Man sætter et ikke ind i sætningen og tænker efter om den pågældende bid information stadig er sand:

– *Det vægrer mig ikke at det regner*

Her er det stadig sandt at det regner.

– *Det er ikke sikkert at det regner*

Her er det ikke nødvendigvis sandt at det regner; derfor er informationen forudsat i den første sætning, ikke i den anden. Forudsat information er den information som er sand også hvis ytingen nægtes, er spørgende eller betinget.

Visse verber forudsætter det efterfølgende som sandt: *beklage, ignorere, blive fornærmet over, vide, erkende, tage i betragtning, det vægrer x at ...*, *det er tragisk at ...*

Andre verber har det som sikkert: hvis sætningen er almindelig fremsættende, er det efterfølgende sandt, hvis sætningen er benægtet, betinget, spørgende eller på anden måde gjort irreel, er det der følger efter sandt eller ikke sandt: *forårsage, tvinge, det er sikkert at, det implicerer at ...*

En tredje gruppe verber har alter andre egenskaber. I den fremsættende sætning er det der følger sandt, i en irreel sætning er det der følger usandt.

– *Der skete det at han kom = han kom.*

– *Der skete ikke det at han kom = han kom ikke*

Til gruppen af sådanne verber hører: *det lykkedes for x at ...*, *ske, benytte lejligheden til at, nedlade sig til at ...*

Det der følger efter verber kan altså være forudsat bekendt eller ikke forudsat bekendt. Substantiver kan også være forudsat bekendte. For at vise det må jeg skelne mellem 3 former ved substantiverne: bestemt form: *kvinden, huset*; ubestemt form: *en kvinde, et hus*; eller nogen form: *kvinde, huse*.

Bestemt form af substantivet forekommer oftest i en sammenhæng hvor substantivet er kendt, fx:

– *Henriks film handler om en mand og en kvinde. Manden er læge på et hospital. Men mænd er også mennesker.*

Den bestemte form *manden*, betyder så meget som: [a] *DER EKISTERER NOGET b) SOM ER EN MAND*, c) *SOM HENRIKS FILM HANDLER OM*, d) *OG SOM ER DEN ENESTE MAND DER KAN VÆRE TALE OM I DENNE SAMMENHÆNG*.

Ubestemt form, *en mand*, betyder i eksemplet kun a) og b). Da både bestemt form og ubestemt form angiver at der eksisterer noget, nemlig et eksemplar af det substantivet betegner, vil jeg kalde dem for SPECIFIKKE BETEGNELSER. (eller udtrykt med en eksistenskvantor).

Den nøgne form i eksemplet, *mænd*, betegner så meget som: [FOR ALLE MÆND GÆLDER DET AT ...] Her taler man altså om enhver mand, manden som art. Derfor vil jeg kalde denne form for GENERELLE BETEGNELSE (eller generisk form, eller med alkvantor).

Læg dog mærke til at i eksempler som

– *Løven er et rovdyr*

– *Et menneske er et levende væsen*

kan både den bestemte form og den ubestemte form optræde som generelle betegnelser. Andre træk i ytingen rører det dog, så der er ikke så mange muligheder for misforståelser.

Af disse 3 former ved substantivet er det kun den bestemte form der fungerer således at substantivet er forudsat bekendt: – *Manden er læge på et hospital* = [DER EKISTERER EN MAND SOM VI KENDER]; *Manden er ikke læge på et hospital* = [DER EKISTERER EN MAND SOM VI KENDER]. Den ubestemte form angiver ikke forudsatthed: *Henriks film handler ikke om en mand* = [DER EKISTERER IKKE EN MAND SOM HENRIKS FILM HANDLER OM].

(Kilder: 92)

§ 15. Emne hænger sammen med subjekt og det forudsat bekendte

Der er en vis sammenhæng mellem subjekt, emne og det forudsat bekendte:

1) Som emne kan man – når det skal være et substantiv – kun bruge forudsat bekendte substantiver eller generelle betegnelser, altså ikke ubestemte specifikke betegnelser.

2) Hvis subjektet i en sætning er ubestemt, således at både verbum og subjekt er ny information, flyttes subjektet bagest i sætningen og der indsettes et der på subjektets plads.

Man kan altså efter 1) have:

- *Brevet kom i morges*
- *Breve kan ikke sendes med posten for øjeblikket*

men efter 2) kan man ikke have

- *Et brev kom i morges*

det laves om til

- *Der kom et brev i morges.*

Ud over disse 2 regler synes der ikke at være nogen sammenhæng mellem den dynamiske informationsstruktur og den forudsatte information. Således kan forudsat information godt være ny information, fordi det kan sættes i et nyt forhold til emnet:

- *Hun ved ikke at han kommer*

Her er *hun* emne, *ved ikke at han kommer* ny information, *at han kommer* er også forudsat information. Vi kan derfor med fordel også notere den forudsatte information på en særlig måde i beskrivelsen af dybdestrukturen: [JEG KONSTATETER HERMED OVER FOR DIG OM HENDE, FORUDSAT AT HAN KOMMER: HUN VED IKKE AT HAN KOMMER.]

Ligesom emnet i dybdestrukturens oversætning noteres med et [OM] kan det forudsatte noteres med et [FORUDSAT].

(Kilder: 17)

§ 16. Visse informationer gør vi til emne

I de foregående paragraffer er dynamikken og forudsat information blevet omtalt. Her skal jeg så prøve at fremstille hvad der som regel forudsættes og hvad der gøres til emne.

I en talesituation kan de talende altid tage udgangspunktet i selve situationen. Betegnelserne for tid, sted og personer i situationen kan altid forudsættes bekendt. Afsenderen kan altid gøre betegnelserne for disse forhold til emne.

En situation består af TID, STED OG PERSONER. Hvis samtalen tager sit udgangspunkt i situationen betegnes disse størrelser med henholdsvis *nu*, *her* – *jeg*, *dig*. Disse 4 størrelser kaldes DEIKTISKE (udtales så det rimer på *sheik-piske*). Deiktiske størrelser kan defineres som størrelser der kun kan forstås af dem der har kendskab til talesituationens tid, sted og personer. Henvisningerne i sætningen – *Christian IV døde 1648* kan forstås af alle der kan dansk. Men – *Jeg går nu* kan kun forstås af dem der ved hvem der siger sætningen og hvornår den siges ... For hvis jeg siger *Christian IV* og du siger *Christian IV*, så henviser vi til samme person. Men hvis jeg siger *jeg*, og du siger *jeg*, så henviser vi ikke til samme person.

Ved performativer tager afsenderen således udgangspunkt i situationen: – *Jeg lover at komme tilbage inden 12*. Man kan også hævde at alle ytringer i dybdestrukturen tager udgangspunkt i situationen. Alle ytringer må jo nemlig høre til en bestemt sproghandlingstype, og det må i dybdestrukturen noteres som en oversætning af typen: [JEG SIGER HERMED OVERFOR DIG OM X FORUDSAT Y AT ...]

De deiktiske størrelser der betegner talesituationen kan kaldes de NÆRDEIKTISKE (proximale). Udover disse findes der FJERDEIKTISKE størrelser (distale). De henviser til tid, sted og person som ikke hører til talesituationen, betegnelserne kan dog kun forstås med kendskab til situationen fordi de er sat i forhold til den. Det er størrelser som (*du*), *han*, *hende*, *den*, *det* (hvis man peger), *i går*, *i morgen*, *for 10 min. siden*, *om 2 timer*, *dér*.

Endelig kan man henvise til personer, tider og steder som er kendt af modtageren (som altså er forudsat bekendte), for at modtageren skal identificere dem uden at modtageren behøver kendskab til talesituationen. Det kan man kalde ABSOLUT HENVISNING. Det er fx *Christian IV*, *1 Ålborg*, *1648*, *manden*, *den revolutionære med det sorte hår*.

For alle disse 3 størrelser gælder det at de er forudsat kendte, og at de altså antages at eksistere. Til emne i en ytring vælges ofte (men ikke altid) betegnelsen for en af de 3 størrelser tid, sted eller personer – enten betegnet næredeiktisk, fjerndeiktisk eller absolut. Således er det ved indledningen til samtaler eller længere tekster.

Midt inde i længere tekster er emnet ofte noget der har været omtalt i de foregående ytringer.

(Kilder: 26, 112)

§ 17. Andre informationer sætter vi i fokus

Som ny information kan så alle betegnelser for handlinger, tilstande og omstændigheder bruges. En del af den nye information kan sættes i FOKUS af opmærksomheden. Det stærkeste tryk falder som regel på den del af den nye information der er i fokus. Hvilken del af den ny information der kommer i fokus afhænger selvfølgelig af hvor mange led der er, og hvad der er emne. For

jeg kan gøre for at beskrive hvad der kommer i fokus, det er derfor helt at se bort fra emnet, og så angive hvilke semantiske led (aktører, se § 28) der er nærmest emnet og hvilke fjernest og dermed mest i fokus. I rækkefølge fra emnet kommer de semantiske led: den handlende, tiden, stedet, måden, midlet, den oplevende, det behandlede, reningen, betingelsen, hensigten, årsagen.

Rækkefølgen af de semantiske led fremgår af følgende eksempler (emnet er markeret med lodrette streger omkring):

|Peter| *lævede i går sin kone* (tiden før den behandlede).

|Peter| *gav Søren bogen* (den oplevende før det behandlede).

|Peter| *gav Søren bogen hvis Søren betalte 20 kr.* (det behandlede før betingelsen).

|Peter| *gav Søren bogen hvis han gav ham 20 kr. fordi han ikke ville snyde ham* (betingelsen før årsagen (eller begrundelsen)).

Der er kun tale om en tendens, man kan finde eksempler på det modsatte: *Peter lævede sin kone i går. Peter gav bogen til Søren.* Dog kan man ikke finde: *Peter gav Søren bogen fordi han ikke ville snyde ham hvis Søren gav ham 20 kr.* (i hvert fald ikke i den samme betydning).

Læg mærke til at der til det fokuserede led er knyttet en FORVENTNING om at de alternativer til det fokuserede der kunne have været tilfældet, ikke er det. Og i nægtende sætninger: at et af alternativerne faktisk er tilfældet,

– *Peter gav Søren bogen i hånden*

er knyttet den forventning at Peter ikke gav Søren bogen i hovedet eller lagde den på hans bord eller noget andet. Disse forventninger er specielle tilfælde af den almindelige regel som parterne i en samtale bør overholde, nemlig at ytringen er relevant for modtageren (se § 7).

Derfor er følgende sætning mærkelig:

– *Peter har to arme i dag.*

Man forventer her at Peter ikke havde to arme i går, ellers ville det ikke være relevant for modtageren at få at vide at han har det i dag. Forventning er ikke det samme som forudsat information. Man kan nemlig annullere en forventning ved en tilføjelse:

– *Peter har to arme i dag – lige som i går.*

Forudsat information kan man ikke annullere med en tilføjelse.

Fokus kan være en mindre del af en sætning end ét ord

– *Min nabo er ikke ungkarl*

Her har man den forventning at naboen er en mand og voksen, man benægter kun at han er ugift (se § 18).

(Kilder: 1, 99)

I(C) SPROGET BÆRER OG ORDNER BEVIDSTHED

Ytringen fungerer som udsagn

Meningen i udsagn findes ved grundlæggende udtalelser

Der findes mange typer af genstandsbetegnelser

Der findes mange typer prædikater

Prædikater kan betegne overgange, tilstande og varigheder

Mening kan noteres som et landkort

Prædikater kan være sammensatte

Udtryk kan være konverse og inverse

Regulerende sproghandlinger kan beskrives semantisk

Vurderende sproghandlinger er ofte varigheder

I udsagn er der forskellige aktører

Tiden markeres altid i udsagn

Vi kan lave antagelser om den semantiske struktur

§ 18. Ytringen fungerer som udsagn

I dette afsnit vil jeg behandle hvordan ytringen fungerer som den enhed der bærer og ordner bevidsthed. Her ser jeg altså bort fra at ytringen også fungerer således at den etablerer og opretholder samtalereaktioner mellem parterne, og således at den overfører information fra sender til modtager.

Man kan sige om ord at de betyder noget. Fx betyder ordet *papir* et stof som fx disse linjer er skrevet på. Derimod kan man ikke sige at det giver mening at ytre ordet *papir* ud i den blå luft. Det er kun en hel ytring der giver MENING. At ytringen bærer og ordner bevidsthed, vil altså sige at man med ytringen ordner betydningselementerne så de giver mening. Betydningselementer kan godt ordnes på grammatisk korrekt måde uden at de giver mening; følgende 2 ytringer har samme grammatiske form, men kun den ene giver mening:

– *Ulykken døde alvorligt*

– *Peter kørte hurtigt*

Kun den sidste, som giver mening, vil vi kalde et UDSAGN. Et udsagn består af 2 dele: GENSTANDSBETEGNELSE og PRÆDIKAT.

Genstandsbetegnelser består af en betegnelse for et individ eller en klasse af genstande eller begreber, altså af noget varigt og afgrænset i forhold til prædikater. Prædikater betegner egenskaber, processer eller relationer i forbindelse med genstandsbetegnelser, altså noget mere flygtigt.

De semantiske regler handler om hvilke genstandsbetegnelser der i forbindelse

med hvilke prædikater giver meningsfulde ytringer. Disciplinerne semantik og prædikatlogik (en særlig form) handler om dette.

Eksempler på genstandsbetegnelser: *han, Christian IV, Chomsky, at han kom, verdens største mand, Golden Gate, asel, Noah, by.*

Eksempler på prædikater: *dø, bygge, er mærkelig, er rød, på, i, give.*

Nogle prædikater danner sammen med én genstandsbetegnelse et udsagn: *dø, rød, han døde, Golden Gate er rød.* Andre prædikater kan danne udsagn sammen med 2 genstandsbetegnelser, bygge, på: *Christian IV byggede Golden Gate, han er på æstet.* Alter andre prædikater kan forbindes med 3 genstandsbetegnelser: *give: Chomsky gav Christian IV æstet.* (Kilder: 1, 6, 30, 72, 92)

§ 19. Meningen i udsagn findes ved grundlæggende udtalelser

Et og samme udtryk kan have to forskellige meninger, fx kan *katten sad på boksen* enten betyde [PÅ DEN FLADE GENSTAND SOM MAN BÆRER TAL-LÆRKNER PÅ] eller også [PÅ FORHØJNINGEN]. Dette er indskudt for alle der kan sproget. Ord der således er samme udtryk for to forskellige betydninger kaldes HOMONYMER. Det er en del af vores talefærdighed at vi ved det. For at afgøre hvad meningen er med en bestemt ytring må man altså hele tiden bruge sin talefærdighed.

På den anden side kan meningen med udsagn blive så indviklet og kompleks at det kan være svært at holde styr på. Vi kender alle spørgsmål af typen: Hvad er forskellen på en boksehandske og en oceandamper? Umiddelbart er spørgsmålet så komplekst at man opgiver at besvare det. (Det viser sig da også at løsningen ikke er en redegørelse for forskellen i betydning, men et ordspil: handsken havner i tuden, damperen tuder i havnen.) Sådanne komplekse spørgsmål må man prøve at undgå at støde på i en undersøgelse af meningen med udsagn. Derfor begrænser jeg mig her til kun at bruge 5 GRUNDLÆGENDE UDTALELSER OM MENING (X og Y betegner udsagn.)

1. X er acceptabel og normal
– *Per er ungkarl*
2. X er uacceptabel eller unormal (som noteres: * – X)
* – *Lysegrønne ideer sover villt*
3. X har samme mening som Y
– *Ordet gå er et verbum* har samme mening som – *Ordet gå er et udsagnsord*
4. X implicerer Y
(Det vil sige: Hvis X så Y, eller hvis ikke Y, så ikke X)
– *Alle børn kan lide æbler* implicerer – *Alle drenge kan lide æbler*
5. X er uforenelig med Y
(Det vil sige: Hvis X så ikke Y, og hvis Y så ikke X)
– *Døren er stor* er uforenelig med – *Døren er lille*
– *Døren står åben* er uforenelig med – *Døren er lukket*

På grundlag af sin talefærdighed skulle enhver sprogbrunder umiddelbart kunne afgøre om disse 5 udtalelser er sande eller falske for 2 givne udsagn X og Y.

På dette grundlag skulle det så være muligt at definere nogle fagord som det kan være nyttigt at have i det følgende: Hvis den eneste forskel på ytringerne X og Y er den at ordet a i X er udskiftet med b i Y, så er

a og b SYNONYME hvis X har samme mening som Y, fx *verbum* og *udsagnsord*

a ABSTRAKT (hyponym) i forhold til b, og b KONKRET (hyponym) i forhold til a, hvis a og b er generelle beskrivelser og X implicerer Y, fx *alle børn, alle drenge*, eller hvis a og b er specifikke beskrivelser og Y implicerer X, fx *nogle børn og nogle drenge* i *Nogle drenge kan lide æbler* implicerer *Nogle børn kan lide æbler*.

a er GRADSMODSÆTNING (antonym) til b og omvendt, hvis X er uforenelig med Y, fx, *stor: lille*

a er ARTSMODSÆTNING (komplementær modsætning) til b og omvendt, hvis X implicerer ikke Y og ikke Y implicerer X, fx *åben: lukket*

Dette er altså de grundlæggende udtalelser man kan lave om ytringens mening og de ord man kan bruge om ords betydning.

Det skal blot lige tilføjes at X *har samme mening som Y* er det samme som X *implicerer Y* og Y *implicerer X*, og at det at X *forudsætter Y* ofte kan beskrives således at Y *implicerer X* og ikke X *implicerer Y* (dette gælder dog ikke hvis X er en regulerende sproghandling og altså ikke har sandhedsværdi). (Kilder: 1, 72)

§ 20. Der findes mange typer af genstandsbetegnelse

Som genstandsbetegnelse i et udsagn kan man enten have specifikke betegnelser og generelle betegnelser eller også andre udsagn: *pigen, en pige, piger, at hun kom for sent.* Ud over denne inddeling kan man inddele genstandsbetegnelserne semantisk. Se på følgende eksempler: *pige, kone, hoppe, føl, kah, rose, egerre, sten, sofa, vridbor, Golden Gate, støv, øl, sandhed, lesbarhed, indkøb, organisering.*

Nogle af disse genstandsbetegnelser betegner FYSISK STOF, mens andre betegner BEGREBER (egenskaber og processer). Rent formelt kan man skelne mellem disse 2 typer af genstandsbetegnelser ved at kun de der betegner fysisk stof kan være genstandsbetegnelse for prædikaterne *stå, sidde, ligge, på, under, over, til højre for* eller *blive ramt af* . . . : – *Føllet lå på gulvet*, – *(Han så) øllet på bordet*, * – *Lesbarheden lå på gulvet*, * – *(Han så) organiseringen på bordet*. Blandt begreberne kan man skelne mellem EGENSKABER OG PROCESSER. Kun processer kan være genstandsbetegnelse for *ske* og *vare*: * – *Lesbarheden ske straks*, – *Organiseringen varede i 4 dage*.

Blandt betegnelserne for fysisk stof kan man skelne mellem FYSISKE GEN-

STANDE og MASSER, kun genstande kan have flertal og ordene *en* eller *et* foran, masser har *noget* foran.

... *en pige*, ... *en sten*, ... **et støv*, ... *noget øl*.

Blandt genstandene kan man skelne mellem LEVENDE og IKKE LEVENDE. Kun levende kan være genstandsbetegnelse for prædikater som *se*, *rasende*, *muligt for*: — *Det er ikke muligt for pigen at komme igennem her*, *— *Det er ikke muligt for bordet at komme igennem her*, *— *Vridboret så ikke noget*.

Det foregående kan stilles op i et overskueligt system således:

- I. Begreber
 - A. egenskaber
 - B. processer
- II. Fysisk stof
 - A. masser
 - B. fysiske genstande
 1. ikke levende
 2. levende

Dette kan kaldes et hierarkisk system. Inden for de levende væsner kan man se et system af en anden type, et krydsende system:

kvinde	mand	ko	tyr	hingst	hoppe
pige	dreng	kalv			føl

Her kan man finde modsætningerne: menneske|ko|hest — voksen|ikke voksen — hunnøn|hannøn. Men disse modsætninger kan ikke stilles op i et hierarkisk system som det foregående. Et krydssystem kan stilles op med en lodret tuborg:

	arter:	a. menneske
		b. kvæg
		c. hest
	alder:	a. voksen
		b. barn
	køn:	a. hunnøn
		b. hannøn

De krydsende systemer betyder at enhver genstandsbetegnelse består af mange semantiske KOMPONENTER, dvs. mindstetræk der indgår i betydningen af et ord eller en genstandsbetegnelse. Ordet *hoved* har fx mindst følgende komponenter: [ØVERST] eller [FORREST], [YDERPUNKT], [LEGEMDEL], [MED HJERNE], [PÅ HALSEN], [MED NÆSE, ØJNE, ØRER, MUND], [MED HAR VISSSE STEDER], [MED KUGLEFORMET OVERFLADE].

Ikke alle komponenter i et ord eller en genstandsbetegnelse er lige centrale eller væsentlige. Nogle komponenter indeholder ordet næsten altid, andre viser sig

kun når ordet optræder i visse sammenhænge (kontekster). Fx er [LEGEMDEL] mere central, den indgår i alle de følgende sammenhænge: *han har et godt hoved*, *på hovedet i seng*, *hun havde det i hovedet*, *han kløvede hovedet på ham*, *hatten passede til hovedet*, *han klippede tæet til hovedet*. [MED HAR] indgår kun i den sidste sammenhæng.

Tanken om de semantiske komponenter kaster lys over hvad man gør når man ved en praktisk prøve finder hvilken type en given genstandsbetegnelse hører til, fx når man konstaterer at man ikke kan sige: **læsbareheden sidder på teksten*, men godt: *hovedet sidder på kroppen*. Generelt kan man sige at ord kun kan sættes sammen med andre ord i et udsagn (eller en del af et udsagn), hvis ordene indeholder de samme semantiske komponenter, eller mere præcist formuleret: kun hvis de ikke indeholder semantiske komponenter der er uforenelige. *Læsbarehed* indeholder fx komponenten [EGENSKAB], mens *sidde på* indeholder komponenten [FYSISK]. Det at der skal være forenelige semantiske komponenter kan kaldes SEMANTISK KONGRUENS.

Systemet kan ikke siges at være færdigt eller sikkert. Det kan udbygges i det nændelige, og det er ikke usandsynligt at systemet ændrer sig i kanterne efterhånden som samfundet ændrer sig og vores videnskabelige viden ændres. Endelig er det totale system uden tvivl så indviklet at jeg kan have overset væsentlige momenter i denne beskrivelse. Men et vist overblik kan systemet da give, det vil da også flittigt blive brugt som udgangspunkt i det følgende.

(Kilder: 1, 17, 18, 30, 59, 72, 92, 108)

§ 21. Der findes mange typer af prædikater

Man kan skelne mellem prædikater med 1 eller 2 tilknyttede genstandsbetegnelser, og man kan skelne mellem prædikater der kun kan have specifikke eller generelle betegnelser som genstandsbetegnelser og prædikater der også kan have udsagn som genstandsbetegnelser. I denne paragraf vil jeg omtale prædikater med 1 genstandsbetegnelse som ikke kan være et udsagn.

Sådanne prædikater kan deles ind efter 2 principper: efter deres forhold til genstandsbetegnelsen, og efter deres forhold til tidstforløb.

Prædikater med en genstandsbetegnelse kan stå i 3 forskellige forhold til denne: De kan betegne en viljeshandling, en oplevelse eller en proces. Se på følgende prædikater: *løbe*, *synge*, *være bange af sig*, *finde*, *koge*, *fryse*, *være kold*, *blive forfulgt*, *være rød*.

Kun *løbe* og *synge* betegner viljeshandlinger. Man kan finde handlingsprædikater ved følgende prøve: Hvis man spørger:

— *Hvad laver du?*

kan man svare: — *Jeg løber*; — *Jeg synger*, men ikke: *— *Jeg er bange af mig*, *— *Jeg fryser*. For at et prædikat hører til kategorien HANDLINGSPRÆDIKAT,

1) skal det have et levende væsen som genstandsbetegnelse, 2) skal det kunne være svar på spørgsmålet: – *Hvad laver du?*

Hvis vi nu ser på resten af prædikaterne, så er *være bange, finde, fryse* (og måske *være kold?*) oplevelser. Det kan man afsløre ved at prøve at sætte prædiket ind på strengens plads i denne ytring:

– *Jeg* ——— *er åbenbart i dag*

Fx.: *– *Jeg er åbenbart bange i dag; – Jeg er åbenbart rød på næsen idag; *– Jeg fryser åbenbart i dag.* OPLEVELSESPRÆDIKATER er altså prædikater som 1) har et levende væsen som argument, 2) ikke er viljeshandlinger, og som 3) ikke kan stå i en – *Jeg* ——— *er åbenbart* – sætning.

Prædikater der hverken er handlingsprædikater eller oplevelsesprædikater er PROCESSE, de betegner ofte fysiske processer og tilstande, og de kan have både levende væsener og genstande som argument: *koge, fryse, være kold, blive forfulgt, være rød.*
(Kilder: 17, 25)

§ 22. Prædikater kan betegne overgange, tilstande og varigheder

Prædikater med 1 eller 2 betegnelser som genstandsbetegnelser kan med hensyn til forholdet til tidsforløbet være overgange, tilstande eller varigheder.

Overgangsprædikater er *forså sagen, erobre byen, vinde løbet, forsvinde, tilstandsprædikater er: kende sagen, belejre byen, konkurrere, fryse, være væk, være bange*; og varighedsprædikater er: *være bange af sig, være kold*. Dette kan også afsløres ved visse prøver: For OVERGANGSPRÆDIKATER (perfektive, terminative, funktioner) gælder det

1. at man altid kan tilføje:
– ... *på så og så lang tid* (fx: – *De erobrede byen på 2 dage*)
2. at
– *Byen er erobret* er uforenelig med *Byen erobres*
3. at de – hvis de er prædikater med én genstandsbetegnelse – bøjes med *være*:
– *Hun er forsvundet*.

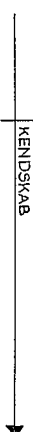
For TILSTANDSPRÆDIKATER (imperfektiv, kursiv, funktion) gælder det

1. man kan altid tilføje:
– ... *i så og så lang tid*, (fx: – *De belejrede byen i to måneder*).
2. at fx:
– *Byen er belejret* = – *Byen belejres*
3. de bøjes – hvis de er prædikater med én genstandsbetegnelse – med *have*:
– *Hun har været væk*

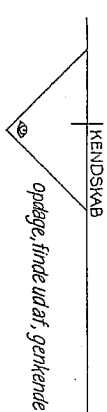
Forskellen på overgangsprædikater og tilstandsprædikater er ikke et spørgsmål

om handlingen er afsluttet eller ej. Det er snarere et spørgsmål om hvilken synsvinkel taleren anlægger på det tidsforløb han eller hun beskriver.

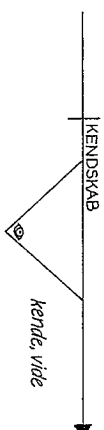
Hvis vi nu noterer tiden som en pil der går til højre, og tager begrebet [KENDSKAB], så kan jeg tegne:

Hermed angiver jeg at kendskab altid må have haft en begyndelse. Man kan nu anlægge 2 synsvinkler på dette forløb (tegnes med et øje):

Når taleren inddrager kendskabsgrænsen i sit synsfelt, bruges overgangsprædikaterne *opdage, finde ud af, genkende*. Inddrages grænsen ikke i synsfeltet får man tilstandsprædikaterne *vide, kende*

Tilbage er der VARIGHEDER (klassifikation), det er prædikater som ikke kan være svar på spørgsmålet:

– *Hvad sker der?*

Fx.: *– *Per er bange af sig*; *– *Stenen er kold*. Overgange og tilstande kan godt være svar på dette spørgsmål: – *Ulla vinder løbet* – *De konkurrerer*.

Læg nu mærke til et ord som *fryse*, det er homonymt. Enten er det en oplevelse og en tilstand: *– *Jeg fryser åbenbart*; – *Hvad laver du?* *– *Jeg fryser*; – *Jeg frøs i to timer*. Eller også er det en proces og en overgang: – *Hvad laver du?* *– *Vandet fryser*; – *Jeg fryser åbenbart til is*; – *Vandet frøs til is på 20 minutter*.

I de sidste 2 paragraffer har jeg fremstillet 2 inddelinger af prædikaterne, den ene efter forholdet til genstandsbetegnelserne: handling, oplevelse eller proces, den anden efter tidsforløbet: overgang, tilstand eller varighed. Disse kategorier hænger sammen med kombinationsreglerne for prædikater og genstandsbetegnelser (reglerne om den semantiske kongruens) – det er derfor vi kan afslække kategorierne.

Det er tydeligt at disse regler til en vis grad strukturerer vores bevidsthed, man tænker i de baner som reglerne tillader. Man kan dog også støde på brud på disse regler, fx i lyrik, men også i aviserne. Disse brud vil man lægge mærke til – og det bekræfter at reglerne eksisterer og virker, men man kan alligevel godt tillægge

udtrykket en vis mening. Udtrykket får netop sin effekt ved at overtræde de regler som er beskrevet her . . .

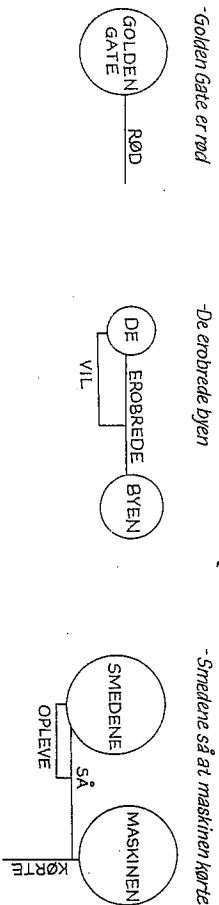
På en almindelig forside af en avis (side 173) kan man finde følgende eksempler på større eller mindre brud på de semantiske regler: (*den*) *erklærede krig på det danske sødningsmarked, som de ønsker så brendende, det har ligget på vippen om der kom to dyrtidsportioner, få tilbageblevne modstandslømmen, en efter en sejledes de gamle Franco-frontkampere agterud.*

(Kilder: 3, 17, 72, 85)

§ 23. Mening kan noteres som et landkort

Allerede nu har jeg indført mange skel og definitioner inden for mening og betydning som det kan være svært at holde rede på på en gang. Man kan nemlig kun beskrive og præcisere meningen af en ytring ved hjælp af en anden ytring. Jeg vil derfor – for overskuelighedens skyld – indføre en særlig notation for mening, altså et særligt tegnsprog med få ganske bestemte regler.

Meningen med et udsagn kan beskrives som et landkort med byer og veje. Genstandsbetegnelserne kan noteres som byer i form af cirkler, prædikaterne kan noteres som veje der udgår fra og forbinder byerne. Jeg indfører altså følgende notationer:

Viljeshandlinger markeres altså ved det ekstra prædikat [VIL], og oplevelsesprædikater ved det ekstra prædikat [OPLÆVE] (forkortes ofte [OPL.]).

To udtryk som er synonyme, forskellige udtryk som har samme mening, vil altså blive noteret ens, fx.: *bivejen er smalle end hovedvejen og hovedvejen er bredere end bivejen* noteres begge med:

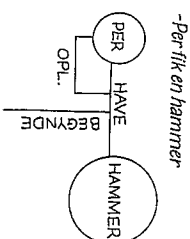
(Kilder: 72)

§ 24. Prædikater kan være sammensatte

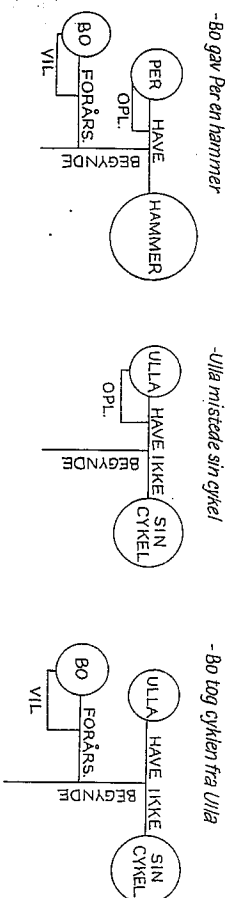
Her vil jeg så behandle prædikater med andre udsagn som genstandsbetegnelse. De kan selvfølgelig vise sig i overfladestrukturen ved ledsætninger, men det kan også komme til udtryk ved verber der er sat sammen af flere komponenter.

Se på følgende eksempler: *have – få – give; mangle – miste – tage.*

- *Hun får* = - *Hun begynder at have*; - *Han mister det* = - *Han begynder at mangle det*. Vi kan derfor hævde at få i dybdestrukturen består af 2 prædikater [HAVE] og [BEGYNDE] og forholdet mellem dem kan beskrives således:

- *Hun giver ham det – han får det, hun tager det fra ham – hun mister det, give, miste og tage kan vi altså opløse således:*

Der findes i sproget mange begynde- og forårsageverber, læg mærke til at begynde- og forårsageverberne altid er overgange, selvom grundverbet (fx *have, mangle*) er tilstande eller varigheder.

Læg også mærke til at der findes 2 typer af forårsageverber, dem der er viljeshandlinger og dem der er processer: - *Per knuste ruden* [FORARSAGE MED VILJE], - *Stenen knuste ruden* [FORARSAGE].

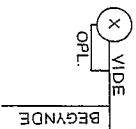
Liste over:

grundverber	begynde- og forårsageverber	forårsageverber
leve være død vide	blive født dø opdage, erkende forstå, genkende	genoplive dræbe fortælle

grundverber	begyndeverber	forårsageverber
se ferdes koge stå falde grå blå	få øje på komme, gå komme i kog gråne blåne	vise koge stille fælde

Læg mærke til at begyndeverberne (som er overgangsverber) altid betegner en overgang fra en tilstand til en anden, og at det er en overgang fra en tilstand der er den komplementære modsætning til begyndeverbets grundverbum: *at dø* er en overgang fra *at leve* til *at være død*. *at opdage* kan fx. beskrives:

Det er altså en overgang fra [IKKE VIDE] til [VIDE].

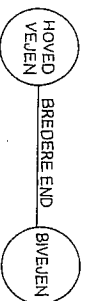
Alle begyndeverber forudsætter det modatte af grundverbet og implicerer grundverbet. – *Han opdagede det* forudsætter altså *han vidste det ikke* (før), og implicerer *han vidste det* (senere).
(Kilder: 1, 72)

§ 25. Udtryk kan være konverse og inverse

Den notation jeg har indført kan være nyttig til at vise et bestemt semantisk forhold:

- *Per er større end Ulla* = – *Ulla er mindre end Per*
- *Direktøren ejer fabrikken* = – *Fabrikken tilhører direktøren*
- *Ulla er mor til Per* = – *Per er søn af Ulla*
- *Misforholdene kan ses af alle* = – *Alle kan se misforholdene*
- *Frk. Petersen er lærer for Ulla* = – *Ulla er frk. Petersens elev*.

Man kan sige at større end og mindre end er KONVERSER. Konverser vil i dybdestrukturen noteres ens. Fx. kan – *Hovedvejen er bredere end bivejen* noteres:

Men det kan lige så godt være notationen for – *Bivejen er smallere end hovedvejen*. Det kommer blot an på hvilken vej man læser landkortet. Det betyder at man kan lave en slags ordbog der oversætter fra dybdestruktur til overfladestruktur, og at den må se således ud:

[X BREDERE END Y]

$\begin{cases} x \text{ bredere end } y \\ y \text{ smallere end } x \end{cases}$

[X FORELDER TIL Y]

$\begin{cases} x \text{ mor/far til } y \\ y \text{ datter/søn af } x \end{cases}$

osv.

Aktive og tilsvarende passive sætninger er også konverse:

[X KENDER Y]

$\begin{cases} x \text{ kender } y \\ y \text{ kendes af } x \end{cases}$

Forskellen på konverser – for der er en vis forskel – hænger sammen med informationsstrukturen. Det er forskellige led der bliver emne og ny information i de konverse udtryk.

Se på følgende eksempler:

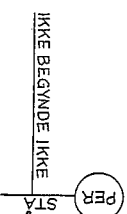
- *Du skal gå* = – *Du må ikke lade være med at gå*
- *Det er nødvendigtvis forkert* = – *Det er ikke muligt at det er rigtigt*
- *Alle løver æder kød* = – *Der er ikke nogen løver der ikke æder kød*

Man siger at *skal* og *må*, *nødvendig* og *mulig*, *alle* og *nogen* er INVERSER. Prædikaterne F og G er inverse hvis F er synonym med G med en nægtelse før og efter: F = ikke G ikke; og G = ikke F ikke.
[BEGYNDE] er inverteret til [VEDBLIVE] da:

- *Per begyndte at gå* = – *Per blev ikke ved med* $\begin{cases} \text{at blive stående} \\ \text{ikke at gå} \end{cases}$

Man kan notere:

– *Per blev stående*

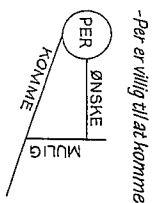
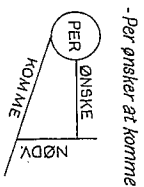

(Kilder: 1, 72, 92, 113)

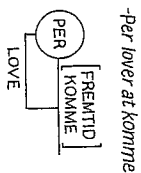
§ 26. Regulerende sproghandlinger kan beskrives semantisk

Hele dette semantiske begrebsapparat gør det nu muligt semantisk at beskrive de regulerende sproghandlinger mere præcist.

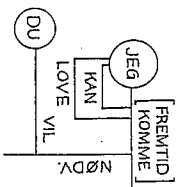
Det at ønske noget og det at være villig til noget er inverteret og de kan beskrives således:

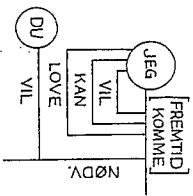
Et løfte handler – som alle regulerende sproghandlinger om en fremtidig handling – *Per lover at komme* kan altså foreløbig noteres som angivet. Løftet forudsætter 2 ting: at afsenderen kan udføre handlingen og at modtageren ønsker at afsenderen udfører den.

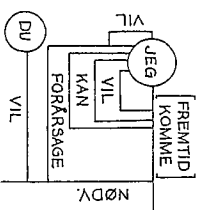
Man kan ikke love at være to steder på en gang, eller love at give modtageren tæsk (hvor det sidste forekommer er det en camoufleret trussel):

Den fremtidige handling skal også høre til kategorien viljeshandling (man kan ikke love at fryse i nat, det kan altså ikke være et oplevelsesprædikat.)

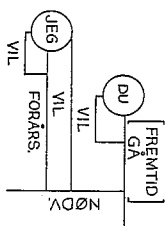

Endelig er det at love det samme som at gøre det nødvendig for en selv at udføre handlingen.

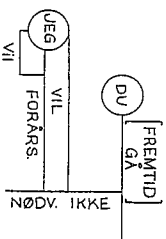

Jeg kan nu straks fremstille de regulerende sproghandlinger påbud og forbud; tilladelse, det at bede om noget:

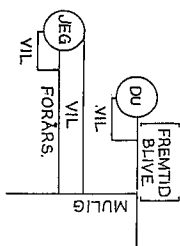
-Jeg bejder dig at gå

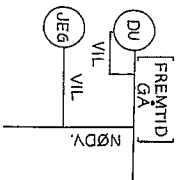
-Jeg forbyder dig at gå

-Jeg tillader dig at blive

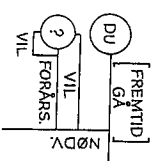

-Jeg beder dig gå

Regulativerne kan også udtrykkes med ord som *skal* og *må*. De har samme dybdestruktur som *befale* og *tillade*, blot er en af parterne ikke omtalt.

-Du skal gå!

Inverserne [NØDVENDIG] = [IKKE MULIG AT IKKE] hænger også sammen med ord som *tro* (antag) og *vide*. *at vide* er det samme som [AT OPLEVE AT DET NØDVENDIGVIS ER SÅDAN AT...]; *at tro* det samme som [AT OPLEVE AT DET MULIGVIS ER SÅDAN AT...]. Men disse ord hører til de vurderende sproghandlinger.

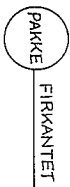
(Kilder: 47)

§ 27. Vurderende sproghandlinger er ofte varigheder

Se på følgende række af ord: *anstrengende, barnagtig, bred, elektrisk, dejlig, dum, høj, firkantet*. De er alle varigheder, men en semantisk analyse vil vise at de er meget forskelligartede.

elektrisk og *firkantet* er konstaterende prædikater, for en firkantet pakke er en firkantet genstand (se § 9). De vil naturligvis kunne beskrives således:

-Pakken er firkantet:

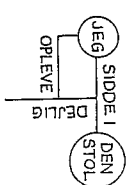

Af resten er *anstrengende* og *delig* oplevelsesprædikater med afsenderen eller andre personer som den oplevende; man kan kende denne kategori på at de er de eneste der kan indgå på den tomme plads i

det er for mig

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{at læse denne bog} \\ \text{at bo i byen} \\ \text{at tale med dem} \\ \text{at røbe planen} \end{array} \right.$$

-Den stol er *delig* (at sidde i)

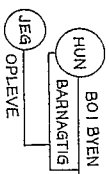

barnagtig og *dum* er også oplevelsesprædikater, men drejer sig om psykologiske egenskaber. Man kan kende dem på at de kan indgå på den tomme plads i følgende ramme:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{at læse denne bog} \\ \text{at bo i byen} \\ \text{at tale med dem} \\ \text{at røbe planen} \end{array} \right.$$

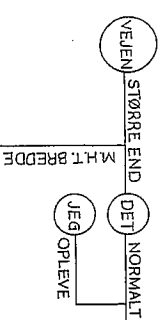
det er af ham/hende

-Hun er (så) *barnagtig* (at bo i byen)

Endelig er *bred* og *høj* karakteristiske ved altid at kræve et sammenligningsgrundlag. - En lille *elefant* er et *stort* dyr kan man godt sige fordi elefanten, der er lille af en elefant at være, godt kan være stor af et dyr at være. Man kan altså tænke sig følgende dybdestrukturer:

-Vejen er *bred*

smal kommer til at blive noteret [MINDRE M.H.T. BREDE, END DET JEG OPLEVER SOM NORMALT], *tyk* som [STØRRE M.H.T. TYKKELSE osv.]

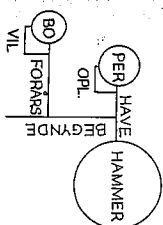
Alle de vurderende prædikater indgår i gradsmodsatninger: *delig*: *væmmelig*; *dum*: *klog*; *høj*: *lav*. De konstatierende kan både være arts- og gradsmodsatninger: *elektrisk*: *uelektrisk*; *firkantet*: *trekantet*, *femkantet*.

(Kilder: 38)

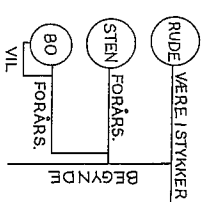
§ 28. I et udsagn er der forskellige aktører

I §§ 23-25 har jeg prøvet at vise hvorledes prædikater kan have udsagn som genstandsbetegnelse, og hvorledes et verbum kan opløses i flere prædikater der er genstandsbetegnelser for hinanden.

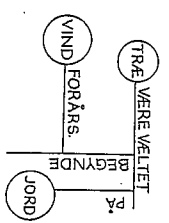
Bo gav *Per* en *hammer*

-*Bo* *knuste* en *rude* *med* en *sten*

-*Vinden* *væltede* træet *om* på *jorden*

Til de ord der kan stå i et leksikon, fx. *give* eller *knuze* (*med*) er der altså knyttet 3 genstandsbetegnelser. Men kan sige at disse genstandsbetegnelser er forskellige roller som er knyttet til de enkelte leksikalske verber. Jeg vil kalde dem semantiske roller eller semantiske AKTØRER (Filmores dybdekassus), der kan blive tale om følgende aktører:

DEN HANDLENDE (agentiv), er genstandsbetegnelsen for viljeshandlinger og er derfor altid et levende væsen, i eksemplerne *Bo*,

DEN OPLEVENDE (dativ, experience) er genstandsbetegnelsen for oplevelsesprædikater og er også altid et levende væsen, fx. *Per*,

DET BEHANDLEDE (neutral, objektiv) er genstandsbetegnelsen i den anden ende af viljeshandlinger og oplevelsesprædikater med to genstandsbetegnelser, fx. *hammer* og *rude*,

MIDLET (instrumentalis) er genstandsbetegnelsen til en proces, det skal være fysisk stof, men forudsætter altid logisk en handlende eller oplevende, man kan mærke når disse mangler, fx. *sten*

KRAFTEN (force) er genstandsbetegnelsen for en forårsageproces, hvor der ikke er nogen handlende eller oplevende, fx. *vinden*

STEDET er genstandsbetegnelsen for en forårsageproces af typen *i*, *på*, *ved*, *imder*, fx. *jord*.

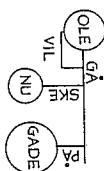
TIDEN er en type argument som jeg endnu ikke har talt om, næste paragraf handler om det.

(Kilder: 25, 35)

§ 29. Tiden markeres altid i udsagn

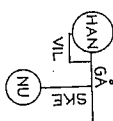
Til mindst ét af de prædikater som udgør et leksikalsk verbum må der være knyttet en tidsangivelse, ellers er det innet udsagn.

-Ole går på gaden

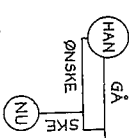

Det er af meget stor betydning for valget af leksikalske ord hvilket prædikat tidsangivelsen sidder på:

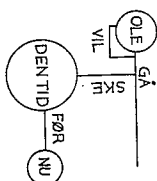
-han går

-han ønsker at gå

-Ole gik

Med prædikaterne [SKE] og [FØR] kan man altså betegne 1) hvad der sker samtidig med at setningen siges: [NU], NUTID, *Ole går på gaden*, 2) hvad der skete på et bestemt tidspunkt i fortiden: [DEN TID SOM ER FØR NU], FORTID, *Ole gik*, 3a) hvad der er det nutidige resultat af at en overgang skete en gang i fortiden: [EN TID SOM ER FØR NU], RESULTATIV UBESTEMT FORTID, *Ole er gået* = *Ole er væk*, 3b) hvad der er det nutidige resultat af en tilstand engang i fortiden: [EN TID SOM ER FØR NU], UBESTEMT FORTID, *Ole har været væk længe*, 4) hvad der i fortiden var noget fortidigt: [EN TID SOM ER FØR DEN TID SOM ER FØR NU], FØRFORTID, *Ole havde været længe væk*, 5) hvad der vil ske i fremtiden: [EN TID SOM NU ER FØR], FREMTID, *Ole tager hjem i morgen*, 6) hvad der sker til enhver tid, altså en generel form inden for tiden: [ENHVER TID], ALTID, *Løven er et rovdyr*.

Læg mærke til at tidsangivelser på verberne altid er deiktiske (se § 16), dvs. de kan kun forstås af dem der har kendskab til afsenderens tid. Andre tidsangivelser kan derimod være absolute: – *Christian IV døde i 1648*.

Læg også mærke til at verbets datidsformer ikke blot udtrykker at de er fjernet fra den nutidige virkelighed i tid, men også i realitet: – *Hvis han gik ville han være en idiot*, kan godt være en irreel nutid eller fremtid.

(Kilder: 21)

§ 30. Vi kan lave antagelser om den semantiske struktur

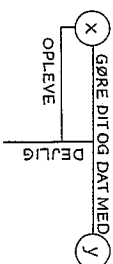
I dette afsnit har jeg hævdet at det sproglige system gør det muligt at ytingen bærer og ordner bevidsthed. Et af de bedste argumenter herfor kan hentes i selve semantikken. Det drejer sig om et problem som ikke er let at få øje på fordi vores bevidsthed bruger de semantiske regler uden at vi er os det bevidst. Sprogvidenskabsfolk blev da også først opmærksomme på det da de ville have data-mater til at modtage og afsende acceptable ytringer.

– *John gik væk fra døren og drak vinen på bakkem. Den var dejlig...*

Det er indlysende for enhver at *Den* henviser til *vinen* og ikke til *døren* eller *bakkem*. Men hvorfor er det det? Man kunne ikke umiddelbart få datamaten til at operere på denne måde.

Den semantiske analyse kan give svaret.

-Y er dejlig

Man kan altså antage at ethvert menneske der læser ytingen ubevidst må foretage følgende ræsonnement: Hvad kan John gøre med hvad som er dejligt for ham? I det foregående har der været nævnt *gå væk* og *drikke*, *bakkem* gjorde han ikke noget ved. *Den* kan altså ikke gå på *bakkem*. Men *vinen* drak han og *døren* gik han væk fra. *vin* er det nærmeste brugbare ord, altså antager jeg at *den* henviser til *vin*.

Man kan kalde dette en SEMANTISK ANTAGELSE. De hyppigste semantiske antagelser er følgende:

- Ved vurderende prædikater må man antage at der er en oplevende (og en proces der opleves). Find de nærmeste led som kan optræde som disse semantiske aktører.
- Ved viljeshandlinger må man antage at der er en handlende og en HENSIGT evt. et middel.
- Ved overgange må man antage at der er en førtilstand som kan være ÅRSAG eller BEGRUNDELSE og en eftertilstand som kan være VIRKNING eller HENSIGT.
- Ved alle genstandsbetegnelser må man antage at der er DELE og EGENSKABER. Til alle de sidste antagelser skal der så tilføjes: Find de nærmeste led som kan optræde som disse aktører.

– *Soldaterne skød på kvinderne, og jeg så flere af dem dø*. Hvorfor går flere af dem på kvinderne og ikke på soldaterne. Hensigten med *skød* og årsagen til *dø* mangler; derfor antager man at soldaterne skød på kvinderne for at de skulle dø, og at kvinderne døde fordi soldaterne skød.

– *Soldaterne skød på kvinderne og jeg så flere af soldaterne falde,*

er en mulig sætning, men den er ikke så sandsynlig som den første tolkning.

– *Jeg fik en ny cykel. Men bagdækket var punkteret.*

Den bestemte form *bagdækket* giver kun mening når man antager at en cykel har delen *et hjul* som har delen *et dæk*.

– *John drak noget whisky af glasset. Det føjles varmt i maven.* Glasset eller whiskyen? Virkningen af at drikke er at væsken er i maven. Der står ikke noget om at glasset er i maven, altså går *Det* på *noget whisky*.

(Kilder: 96, 110)

1(D) GRAMMATIKKEN ORDNER SPROGETS FUNKTIONER

Alle funktioner kan udtrykkes i én sætning

De grammatiske led markerer hvad der er overordnet

De grammatiske led fyldes af ordklasserne

Ord består af tegn

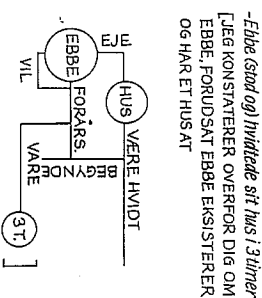
Ordklasserne kan vikariere for hinanden

I sætningen kan meningen presses sammen eller opløses

I sætningen organiseres ordenes rækkefølge

§ 31. Alle funktioner kan udtrykkes i én sætning

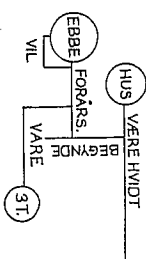
En ytring har 3 funktioner: den skaber og bærer samtalerelationer, den overfører information, og den bærer og ordner menneskelig bevidsthed. Grammatikken handler nu om hvordan disse 3 funktioner samordnes og koncentrerer inden for en grammatisk korrekt sætnings rammer. Grammatikken handler om hvordan ordene kan sættes sammen så sætningen bliver acceptabel og samtidig kan udtrykke de komplicerede sammenhænge der udgør dybdestrukturen og som jeg ved hjælp af et stort apparat har prøvet at notere. Fx. kan følgende sætning noteres således i dybdestrukturen:

Det de grammatiske regler skal sørge for, det er 1) at den komplicerede og uordnede struktur ordnes så nogle dele bliver overordnet i forhold til andre dele, 2) at der fra det danske ordforråd (leksikon) indsættes de ord som svarer til meningsstrukturen, 3) at strukturen presses sammen, så den ikke fylder så meget, 4) at ordene ordnes på linje så det ene kommer før det andet.

I den notation over dybdestrukturen som ligner et kort, er der ikke taget stilling til (er det ikke noteret) hvad der er overordnet og hvad der er underordnet. Fx. kan følgende struktur både blive til: – *Han hvildede sit hus i 3 timer*, og – *Hans hvildning af huset varede 3 timer*. I den første er [FORÅRS – BEGYNDE VÆRE HVIDT] blevet det overordnede mens [VARE] er blevet underordnet, i

den anden er [VARE] blevet det overordnede mens [FORÅRS. – BEGYNDE VÆRE HVIDT] er blevet underordnet.

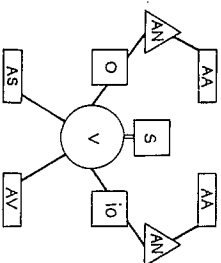
Når den der taler gør nogle af dybdestrukturens prædikater overordnede hæn-
ger det sammen med hvad der er emne og hvad der er fokus i ytringen. På den
måde kan informationsstruktur og mening forenes inden for sætningens rammer.

I de fleste sætninger vil den oversætning der markerer sproghandlingstypen
blive strøget. Når det sker, fremgår det på en eller anden måde af sætningen
hvilken sproghandling der er tale om.

§ 32. De grammatiske led markerer hvad der er overordnet

Det grammatiske system af LED markerer hvad der er overordnet og hvad
underordnet. Systemet af sætningsled kan beskrives på forskellige måder. En
meget udbredt måde at gøre det på er ved hjælp af en såkaldt generativ gram-
matik og med trædiagrammer. Her har jeg valgt en anden måde, den kaldes en
dependensgrammatik, og her kan systemet af sætningsled beskrives som et uhyre.

Et uhyre består altid af en krop og på den sidder der et hoved. En sætning
indeholder altid et verbal og til det knytter der sig et subjekt. Verbalet (V) noteres
med en cirkel, og subjektet (S) og andre nominaler noteres med kvadrater og
S, O eller IO.

I en sætning kan man ikke have et VERBAL (udsagnsled) uden et subjekt,
og ikke et SUBJEKT (grundled) uden et verbal, fx *Ebbe sover*, men ikke **Ebbe
eller *Sover*. Det er definitionen på disse to led at de gensidig er bundet til hin-
anden på denne måde. (Man kan heller ikke finde hoveder uden kroppe eller
kroppe uden hoveder og stadig have dyr.) Rent praktisk kan man bruge den
gamle prøvede metode. Først finder man det ord som man kan sætte *jeg*
foran, det er verbalet, så spørger man – *Hvem eller hvad gjorde det?* Svaret
herpå er subjektet.

Til verbalet kan der også lægge sig andre nominaler end subjektet: OB-
JEKT (O) (genstandsled) og INDIREKTE OBJEKT (IO) (indirekte genstands-
led, hensynsled). Ved *lægge sig til* vil jeg mere præcist mene at de led der lægger
sig til, UNDERLED (her O og IO), kun kan være der hvis det der lægger sig til,
OVERLED, er der (her V). Derimod kan man godt have en sætning med det de
lægger sig til, men uden de led der lægger sig (her med V, uden O eller IO): I sæt-
ningerne:

Peter spiser mad *Ebbe sendte Ulla bogen*
S V O S V IO O

Peter spiser *Ebbe sendte bogen*
S V S V O

kan man godt undvære O eller IO, fx

men ikke V eller S: **Peter mad*, **Spiser mad*, **Ebbe Ulla bogen*. Led der gen-
sidig er bundet til hinanden er noteret med dobbeltstreg, led der lægger sig til et
andet er noteret med enkeltstreg. (Der findes dyr med hoved og krop, men uden
arme og ben, men der findes ingen dyr med hoved og arme og ingen krop).
Objektet findes også lettest ved et spørgsmål: *Hvem eller hvad gjorde subjektet?*
Det indirekte objekt findes ved spørgsmålet: *Hvem eller hvad gjorde subjektet
objektet?*

Til nominalerne (S, O, IO) kan der lægge sig ADJEKTIVISKE LED (tillægs-
agtige led). De noteres med trekant og AN (ad nominaler). Man kan altså
godt have nominaler uden adjektiviske led –

store børn elsker slik *børn elsker slik* **store elsker slik*
AN S V O S V O AN V O

men ikke adjektiviske led uden de led de lægger sig til (man kan ikke finde
dyr med underarme uden overarme). Adjektiviske led kan kendes på at de
flytter rundt i sætningen sammen med det nominal de lægger sig til: *store børn
elsker slik*, *slik elsker store børn*, men ikke **store slik elsker børn*.

Til adjektiviske led kan der lægge sig ADVERBIELLE LED (biordsagtige led).
De noteres med rektangler og AA (ad adjektiver). Man kan have adjektiviske
led uden adverbielle AA led, men ikke omvendt:

meget store børn elsker slik, *store børn elsker slik*
AA AN S V O AN S V O

**meget børn elsker slik*
AA S V O

(Sammenligningen med dyrelivet er ved at komme lidt langt ud, men altså:
ingen hænder uden arme)

Der findes også andre typer af adverbielle led, de noteres også med rektangler.

Den ene type lægger sig til verbaler, den kalder jeg AV (ad verbal), den anden type lægger sig til hele sætningen, den kalder jeg AS (ad sætning). AV adverbialer kan ikke optræde uden verbalet:

han spiser altid sin mad, han spiser sin mad *han altid sin mad
S V AV AN O S V AN O S AV AN O

For at vi kan genkende AS adverbialerne må vi have en lidt mere indviklet sætning (som først senere vil blive analyseret færdig):

han har lært altid at spise sin mad
S V_a V_b AV₂ V₂ O₂

AV, altid, lægger sig her til V₂.

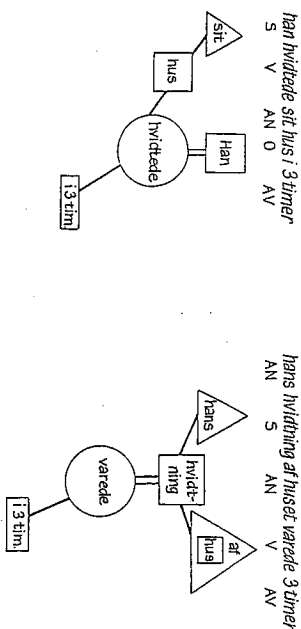
Han har heldigvis lært at spise sin mad
S V_a AS V_b V₂ O₂

AS heldigvis kan ikke lægge sig til V₂, da det er et verbal som ikke er en sætning:

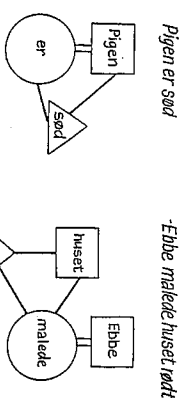
*han har lært heldigvis at spise sin mad

AS led kan kendes på at de ikke kan forekomme i imperativ, det kan AV led: *Gå altid direkte hjem!* **Gå heldigvis direkte hjem!*

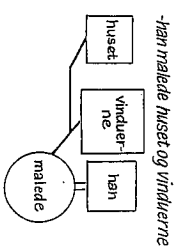
Dette system af led er meget nyttigt. Ved hjælp af det kan man markere hvilket prædikat fra dybdestrukturen der er det overordnede og hvilket det underordnede. Det er altid de underordnede led der lægger sig til de overordnede.

Ud over de omtalte sætningsled findes der også følgende sætningsled: Man kan have sætninger med OMSAGNSLED TIL SUBJEKT (subjektsprædikat), og med OMSAGNSLED TIL OBJEKT (objektsprædikat). De noteres således:

Der er i denne paragraf gennemgået 2 former for grammatiske forbindelser mellem led: SAMMENBINDING (nexus), nemlig mellem subjekt og verbal, og UNDERORDNING (det at lægge sig til). Derudover findes der den forbindelse der hedder SIDEORDNING, her lægger leddene sig ikke til hinanden men optræder ens i forhold til omgivelserne, fx:

(Kilder: 11, 19, 21, 42, 49)

§ 33. De grammatiske led udfyldes af ordklasserne

Grammatikkens første funktion er at ordne dybdestrukturens prædikater i over- og underordnede led. Den anden opgave er at indsatte ord fra det danske ordforråd så de udtrykker meningen. Det kan kun lade sig gøre fordi alle danske ord hører til bestemte ordklasser som passer til bestemte ledtyper. (På samme måde kræver forskellige organer forskellige slags muskulatur for at kunne fungere). Ledtyperne kræver altså materiale af forskellige ordklasser for at kunne fungere.

Man kan regne med at der er 4 hovedordklasser på dansk: substantiver, verber, adjektiver og adverbier. (Læg mærke til at de har næsten de samme navne som de led de passer til, næsten, leddene ender på *-al*).

Ordklasserne defineres ved hvordan de bøjes.
SUBSTANTIVER (navneord) kan bøjes i BESTEMTHED, TAL (numerus) og FALD (kasus):

bestemt – ubestemt:	hund – hunden
form form	hus – huset
ental – flertal	hund – hunde
(singularis) (pluralis)	klokke – klokker
	ø – øer

nævnefald – ejefald *hund – hunds*
(nominativ) (genitiv)

Substantiver kan altid indgå som nominaler i sætninger, og svarer altså til dybdestrukturens genstandsbetegnelser.

VERBER (udsagnsord) i TID (tempus), MADE (modus) og ART (diatese, genus):

nultidsform – datidsform (præsens – præteritum)	<i>spiser – spiste</i> <i>husker – huskede</i>
fortælle måde (indikativ)	<i>spiser spiste, tager tog</i>
bydemåde (imperativ)	<i>spis, tag</i>
ønskemåde (optativ)	<i>spise, tage (fx i Fanden tage mig)</i>
aktiv – passiv	<i>spiser spiste – spises spistes</i>

Verber optræder som verbaler og svarer nærmest til prædikater i dybdestrukturen.

ADJEKTIVER (tillægsord) kan bøjes i TAL (numerus), BESTEMTHED og KØN (genus) og (for nogle vedkommende) GRAD (komparation):

ental – flertal (singularis) – (pluralis)	<i>gammel – gamle</i>
bestemt – ubestemt	(den) <i>gamle</i> (mand) – (en) <i>gammel</i> (mand)
fælleskøn – interkøn (commune) (neutrum)	<i>gammel – gammelt</i>
1. grad (positiv)	<i>bred</i>
2. grad (komparativ)	<i>brede</i>
3. grad (superlativ)	<i>bredest</i>

(se om dem der ikke kan gradbøjes § 27)

Adjektiverne optræder som adjektiviske led, og svarer især til varighedsprædikaterne. Adjektiverne retter sig i køn og tal og bestemtighed efter det substantiv de lægger sig til. Dette kaldes GRAMMATISK KONGRUENS, fx *en gammel mand – et gammelt hus*.

ADVERBIER (biord) er nærmest defineret ved at de ikke hører til nogen af de andre ordklasser, der findes ikke nogen gennemgående bøjninger.

Som AA-led kan følgende adverbier optræde: *mægt, ret, temmelig, ikke, mere, mest, abe-, stang-*.

Som AV-led kan følgende adverbier optræde: *hurtigt, sikkert, igen, ikke, næppe, ofte, her, der*.

Som AS-led kan følgende adverbier optræde: *jo, sgu, desværre, heldigvis, gerne, mon, imidlertid, nødvendigvis*.

Adverbierne, der altså optræder som adverbialer, svarer til prædikater der har udsagn som genstandsbetegnelse.

Kilder: 19, 21, 42)

§ 34. Ord består af tegn

Man kan måske undre sig over at jeg ikke har omtalt ord som *ham, at, hvis*, eller bøjningsformer som *husets, at spise, spist*. Det skyldes at disse ord og bøjninger ikke fungerer på samme måde som dem jeg har omtalt.

PRONOMINER (stedord) er ikke omtalt fordi de enten optræder som nominaler (*ham, hende, de*), eller som adjektiviske led (*den (bog), sin*). Pronominer har en del bøjninger, men de svarer til substantivernes og adjektivernes. De kan altså ikke defineres ved bøjning eller ved hvilke ledtyper de kan være. De kan defineres ved at de kan stå i stedet for et andet ord: *Peter, han ...; på bordet, der*. Pronominer er også ofte delkistiske (se § 16).

De andre ord, *på, at*, kan ikke bøjes og passer ikke til noget led i sætningen. For at beskrive hvordan de fungerer må jeg først forklare hvad et ord er. Ord består af ét eller flere TEGN, fx flere i *hund-en, spis-te*. Definitionen på et tegn er den at det er den mindste enhed der både har udtryk og indhold. Fx er *hest* et tegn fordi de samme streger på et papir, udtrykket, i alle sammenhænge betyder det samme, har ét og samme indhold. (*h* er derimod ikke et tegn, fordi det ikke har samme indhold i fx *hest* og *høj*). *-en* og *-te* er tegn fordi de overalt betyder henholdsvis bestemtighed og forlid.

Af de 4 tegn i *hund-en-spis-te*, hører *hund* og *en* mere sammen end *en* og *spis*, eller *spis* og *en*. *Spis* og *te* hører også sammen. De tegn der hører sammen kan nemlig flyttes rundt samlet i en acceptabel sætning: *spis-te-hund-en*, men ikke **spis-en-hund-te* eller *hund-spis-en-te*. De tegn der på denne måde hører sammen udgør et ORD.

Et ord kan bestå af ROD og ENDELSE. Roden er den del af ordet som kan optræde alene som ord og som har uendelig mange alternativer. Af *hus-e-ne* kan *hus* stå alene fx i *jeg så på hus*, men ikke *e* eller *ne*, **jeg så på ne*. På den plads hvor *hus* og *køb* står kan der stå uendelig mange alternativer

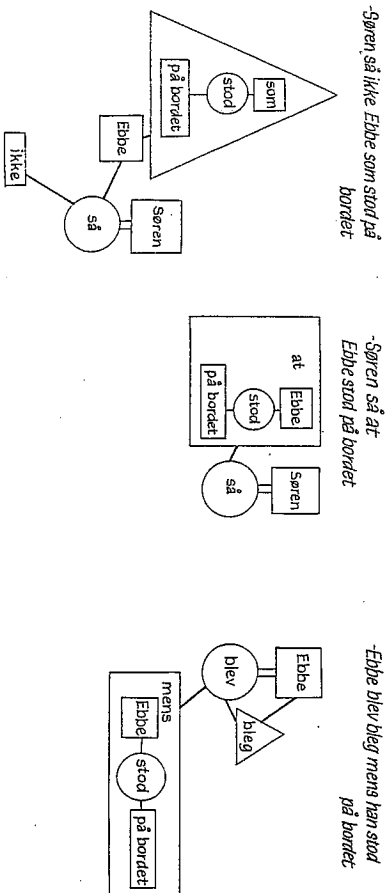
<i>jeg – køb – te – hus – et</i>	<i>jeg – køb – te – hus – et</i>
<i>kend</i>	<i>hav</i>
<i>solg</i>	<i>tre</i>
<i>lån</i>	<i>dyr</i>
↓	↓
OSV.	OSV.

På den plads hvor *te* og *et* står er kun et meget begrænset antal alternativer. ENDELSER er den del af ordet som ikke kan stå alene og som har få alternativer. *køb* og *hus* er rødder, *te* og *et* er endelser.

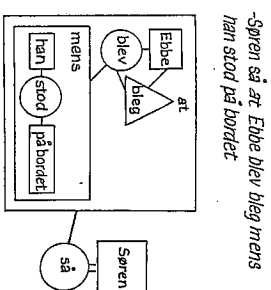
Ordklasser er altså egentlig tegnklasser der består af rødder der defineres ved hvilke endelser de kan forbindes med til et ord.

De ord der kaldes PRÆPOSITIONER (forholdsord) og KONJUNKTIONER (bindeord) kan ikke defineres på denne måde, fordi de ikke har nogen endelser og ikke kan optræde som bestemte led i sætningen. Præpositioner optræder nærmest lige som endelser, og deres funktion er følgende:

Præpositioner gør substantiver (eller nominaler) til AV adverbialer. Konjunktioner gør sætninger til nominaler (at), adjektiviske led (som) eller adverbialer (mens):

En sætning der på denne måde bliver gjort til led i en anden sætning kaldes en LEDESÆTNING (bisætning). En sætning der ikke er led i en anden sætning kaldes en HELSÆTNING (hovedsætning). Man kan også have sætninger der er led i en sætning der er led i en sætning, de kaldes ledesætninger af 2. grad, 2°.

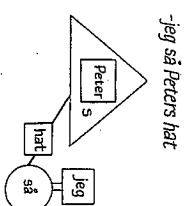

Man kan også finde ledesætninger af 3°, 4° osv. op til 7° og 8°.
(Kilder, 11, 21, 42)

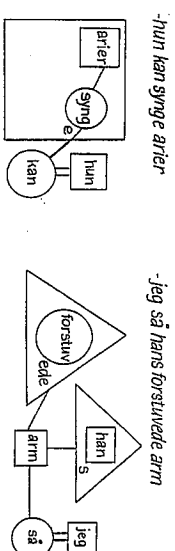
§ 35. Ordklasserne kan vikariere for hinanden

Ved hjælp af konjunktioner og præpositioner kan en ordklasse altså optræde som materiale til en anden ledtype end den passer til. Substantiver, verber og adjektiver har også visse endelser som fungerer på lignende måde.

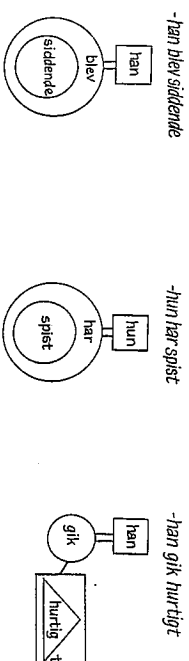
Substantiver i GENITIV (tillægsfald, ejefald) optræder som adjektiviske led:

Verber i NAVNEFORM (infinitiv) optræder som nominaler, og verber i PARTICIPUMSFORM (tillægsform) optræder som adjektiviske led:

I participiumsformen kan verberne dog også optræde som HOVEDVERBAL (V_h), nemlig efter *være, blive, have, ville* (fremtid) som V_a. Adjektiver i t-FORM optræder som AV-adverbialer:

Nu findes der udover rødder og endelser en tredje type tegn som fungerer således at de gør ord fra en ordklasse til ord af en anden ordklasse, så de kan bøjes som denne anden ordklasse. De kaldes AFLEDNINGSENDELSER (suffixer). De kan altså danne substantiver af verber, adjektiver og andre substantiver

	-(n)ing	ridning, skydning, holding
	-else	bekræftelse
	-sel	indkørsel
	-en	gøren og laden
	-er	bager, viser

§ 37. I sætningen organiseres ordenes rækkefølge

Grammatikkens sidste funktion er at organisere ordene i en bestemt rækkefølge. Rækkefølgen markerer for det første organiseringen i overordnede og underordnede led som er beskrevet ovenfor. Rækkefølgen gør det altså muligt at genkende de forskellige led. For det andet markerer rækkefølgen informationsstrukturen (se § 13). For det tredje er rækkefølgerne således indrettet at den menneskelige hukommelse belastes mindst muligt.

I sætningen ligger rækkefølgen af led fast. Se på følgende 7 ord der kun kan udgøre ganske bestemte led i sætningen (bl.a. på grund af deres bøjningsform): *givet (V_I), han (S), har (V_I), hende (IO), heldigvis (AS), pengene (O), tilbage (AV)*. Af de 5040 forskellige rækkefølger de kan opstilles i er der kun nogle ganske få der er fuldt acceptable:

<i>han</i>	<i>har</i>	<i>heldigvis</i>	<i>givet</i>	<i>hende</i>	<i>pengene</i>	<i>tilbage</i>
	<i>har</i>	<i>han</i>	<i>givet</i>	<i>hende</i>	<i>pengene</i>	<i>tilbage?</i>
<i>hende</i>	<i>har</i>	<i>han</i>	<i>heldigvis</i>	<i>givet</i>	<i>pengene</i>	<i>tilbage</i>
<i>heldigvis</i>	<i>har</i>	<i>han</i>	<i>givet</i>	<i>hende</i>	<i>pengene</i>	<i>tilbage</i>
<i>pengene</i>	<i>har</i>	<i>han</i>	<i>heldigvis</i>	<i>givet</i>	<i>hende</i>	<i>tilbage</i>

Man kan se at leddene efter *V_a har*, har ganske bestemte pladser. Før *har* kan næsten alle led stå, og så er deres sædvanlige plads tom. Den første plads kan vi kalde sætningens FUNDAMENT (F). Her flyttes det led op som er blevet gjort til emne i sætningen. I en dansk sætning er leddenes rækkefølge altså denne:

F	<i>V_I</i>	S	AS/AV	<i>V_{II}</i>	IO	O	AV
---	----------------------	---	-------	-----------------------	----	---	----

Sætninger kan også være led i andre sætninger. Det markeres også ved rækkefølgen. I en ledsætning står leddene i denne rækkefølge:

K	S	AS/AV	<i>V_I</i>	<i>V_{II}</i>	IO	O	AV
at	<i>han</i>	ikke	<i>har</i>	<i>givet</i>	<i>hende</i>	<i>pengene</i>	<i>tilbage</i>

Først i en ledsætning er der ofte (den kan dog udelades) en konjunktion der netop har den funktion at gøre ledsætningen til led i en anden sætning. Ledsætninger har ikke noget fundament, da de i sig selv ikke har noget emne i ledsætningens informationsstruktur. Derimod kan hele ledsætningen gøres til emne i den sætning den er led i, og altså stå i dens fundament:

<i>at han ikke har</i>	<i>har</i>	<i>jeg</i>	<i>jo</i>	<i>sagt</i>
<i>givet hende penge</i>	<i>V_I</i>	S	AS	<i>V_{II}</i>
<i>gene tilbage</i>	F			

Endelig – for det tredje – gælder der den tendens for leddenes rækkefølge at tunge led, dvs. led der består af mange ord, rykker til højre, mens lette led, dvs. tryksvage pronomener, rykker til venstre:

F	<i>V_I</i>	S	A	<i>V_{II}</i>	IO	O	AV	T
	<i>folkeetinget havde</i>		ikke				<i>loven til debat</i>	
	<i>folkeetinget havde</i>		den ikke				<i>til debat</i>	
	<i>folkeetinget havde</i>		ikke				<i>til debat</i>	
							<i>den længe ventede lov om de unges videregående uddannelse</i>	

Længst til højre i sætningen er der en plads til disse tunge led T. Visse AV adverbialer kan også stå til venstre eller til højre afhængigt af deres vægt:

F	<i>V_I</i>	S	A	<i>V_{II}</i>	IO	O	AV
	<i>jeg har</i>		i går	<i>besøgt</i>		<i>hans onkel</i>	
	<i>jeg har</i>			<i>besøgt</i>		<i>hans onkel</i>	<i>i går da jeg</i>
							<i>ellers skulle</i>
							<i>til fest</i>

Det giver mindre huskearbejde at skyde de tunge led længere til højre.

Uden for skemaet, til venstre, findes en plads hvor indholdet af fundamentet (emnet i ytringen) kan flyttes ud i EKSTRAPOSITION. (E) På F-pladsen står der så et pronomen der henviser til det der står i ekstraposition, fx:

<i>Peter</i>	<i>Pedal, han</i>	<i>kørte på cykel</i>
E	F	V
		AV

Læg mærke til at adjektiviske led og AA-adverbialer ikke optræder i skemaet. De står altid på samme sted som det nominal de lægger sig til, og dér ofte før nominalet. Man kan således opstille et underskema for hvert nominal:

<i>den ikke helt store dreng</i>	<i>som gik på gaden</i>
AN AAA AA AN A	T

Adjektiviske sætninger står altid i nominalets T-plads.

De grammatiske regler tjener altså 4 funktioner: ordner, indsætter ordstoffet, sammenpresser og sætter i rækkefølge. Disse 4 funktioner er det helt nødvendigt at få opfyldt for at ytringens 3 funktioner kan komme til udtryk; ytringen skaber og bærer sociale relationer, overfører information, og bærer og ordner menneskelig bevidsthed.

(Kilder: 21, 42)

I(E) FONETIKKEN MULIGGØR SIMPLE UDTRYK

Figureerne er sprogets mindsteenheder

Lyde laves med stemmebånd og taleorganer

Lydgrænserne er tilfældige men nyttige

Sammenhængen mellem lyd og skrift er ikke altid klar

Alle det indre synspunkts regler bruges samtidig

§ 38. Figureerne er sprogets mindsteenheder

De fonetiske regler er ikke logisk nødvendige for at sproget kan fungere, men de gør sprogbrug og sprogindlæring lettere og hurtigere.

Efter at de grammatiske regler har virket, er resultatet en kæde af tegn. Man kunne nu tænke sig at hvert af de ca. 200 000 forskellige tegn som et sprog består af, kunne tegnes på hver sin måde. Sådan var fx de ældste hieroglyfter. På alle kendte sprog er der dog indskudt det ekstra plan som består af FIGURER. En figur er defineret som den mindste udtryksenhed. De har altså ikke noget indhold. De har kun den funktion at de gør det muligt at skelne mellem to udtryk, fx *so* og *lo* eller *is* og *il*. *l* har netop ikke den samme betydning i *lo* og *il*. (Et tegn, fx *hest*, har derimod samme betydning overalt hvor det forekommer, fx i *hesten sover* og i *jeg så en hest*).

Figurer kan også defineres ved at de har fysisk eksistens så de kan sanses af mennesker. Figurer er dog stadig typer, dvs. man kan genkende den samme type i to forskellige forekomster, fx har *a* forekommet 5 gange i foregående linje. Elementerne på andre planer, ytringer, sætninger, tegn har kun fysisk eksistens i og med figurene.

Sammenhængen mellem tegn og figurer er helt tilfældig. Tegnet *hest* har ikke nogen lighed med eller nødvendig logisk forbindelse med figurene *h-e-s-t*. Man kan da også udtrykke det samme tegn med *horse* eller *rounarb*. Blot er det nødvendigt at hvert tegn har mindst ét udtryk. Man kan også have flere systemer af figurer der udtrykker det samme tegn, fx lydfigurer og skriftfigurer, morsfigurer. Her vil jeg beskæftige mig lidt med skriftfigurerne (bogstaver) og mere med lydfigurer (fonemer).
(Kilder 45)

§ 39. Lyde laves med stemmebånd og taleorganer

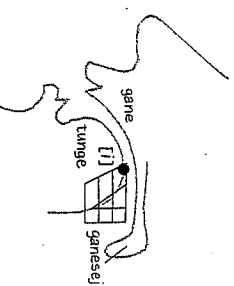
De lydlige figurer skal kunne 1) artikuleres af de menneskelige taleorganer, 2) overføres gennem luften, 3) opfattes af det menneskelige øre.

LYD er svingninger i luftpartiklerne der breder sig som ringe i vand. Sving-

ningerne kan opstå på to måder: For det første kan den talende presse luft ud igennem sine spændte stemmebånd, så de kommer i svingninger (stemmebåndene er elastiske bånd der kan bevæges frem og tilbage ved muskler og som sidder i strubehovedet (adamsæblet) i halsen). Svingningerne forplanter sig gennem luften op i munden; den virker som resonansrum så svingningerne modificeres på forskellig måde. Disse lyde kaldes stemte lyde. For det andet kan svingningerne opstå ved at luftstrømmen fra lungene i munden spærres, for pludselig at blive sluppet fri, eller hæmmes så der opstår støj. Disse lyde kaldes ustemte.

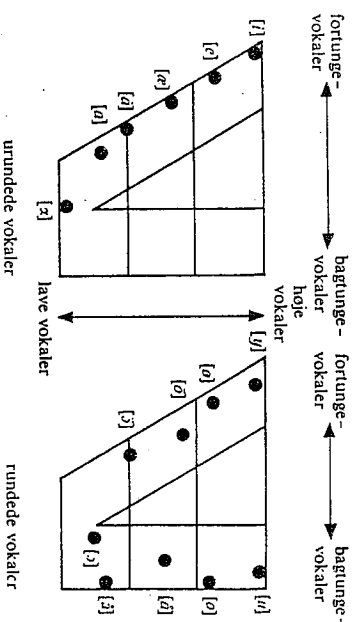
På dette grundlag kan man dele lydene ind i to grupper: VOKALISKE LYDE er stemte lyde med så stor åbning i munden at der ikke opstår støj, og KONSONANTISKE LYDE er stemte eller ustemte lyde med støjgivende hæmme eller lukke i munden.

De forskellige vokaliske lyde bestemmes af hvilke resonansrum der dannes i munden. Dette er igen afhængigt af 3 forhold: læbernes form (rundet eller urundet), hvor højt tungen er hævet mod ganen (høj, halvhøj, halvlav, lav), hvor tungens højeste sted er (fortunge, bagtunge). Hvis vi tænker os et hoved skåret igennem på langs, kan udtalen af et *i* se således ud:

(Efter kilde 45, s. 20)

Firkanten der er tegnet ind angiver hvilke variationsmuligheder tungen har for at danne snævert passage for luften og således variere resonansrummene. Denne firkant er tegnet ud nedenfor med angivelse af hvor de almindelige danske vokaliske lyde udtales:

(Efter kilde 45, s. 18)

Der er her brugt en del bogstavtegn som ikke findes i sproget, de angiver følgende udtaler:

[ä]	son i <i>flad</i>	[ɛ]	son i <i>smør</i>	[å]	son i <i>tår</i>
[a]	son i <i>Hansen</i>	[e]	son <i>e</i> i <i>aske</i>		
[ɑ]	son i <i>Larsen</i>	[ø]	son i <i>kønne</i>		
[ɔ]	son i <i>ånder</i>	[ɑ]	son i <i>dåne</i>		

Små bogstaver i kantet parentes angiver overalt udtale.

De konsonantiske lyde kan indddeles efter 3 kriterier: for det første efter om de er nasaler (dvs. at ganevejlet hænger ned så luften kan slippe op i næsehulrummet).

For det andet inddeles de efter om de har lække, hævme eller næsten ingen hævme.

For det tredje inddledes de efter om luttet eller hæmmet er a) ved læberne b) mellem læber og tender, c) mellem tungespids og forreste del af ganen, d) mellem tunge og midtgane, e) bagtunge mod den bageste, bløde ganen, f) bagtunge mod drøvel eller svælgvæg.

lukke	hæmme	næsten ikke hæmme		næslær	m	læber
		stemte				
uden pust	ustemte	v	f	s	t	tunge-forgane
						j
		q	r		n	bagtunge-blødgane
				h		bagtunge drøvel

Tegnene angiver følgende:

[ð] som i guð [ʏ] som i kær

(Kilder: 45)

§ 40. Lydgrænserne er tilfældige men nyttige

De forskellige artikulationsmåder som er beskrevet ovenfor giver svingninger af forskellig type – jeg skal ikke komme ind på hvordan man kan beskrive svingningerne. Jeg kan blot konstatere at der hverken med hensyn til artikulationsmåde, eller med hensyn til svingningstype er nogen artsforskkel på to nabolyde, fx mellem [i] og [e]. Man kan også godt høre at man kan lave en fuldstændig

glidende overgang fra [i] til [ɔ]: [iɛɑɑʊ]. Der er altså ikke nogen naturlige skel som kan udgøre grænsen mellem de forskellige figurer.

Ikke desto mindre er der i området mellem [i] og [a] 4 figurer med den funktion at danne skel mellem tegn. De lydlige figurer hedder FONEMER. Fonemer findes på følgende måde: udskift en lyd med en anden og se om det giver betydningsforskel i bestemte omgivelser. Prøv i omgivelserne *m le*, at udskifte [i-] med [e-] med [æ-] med [ä-] og [a-]: [mli:a : mē:lə : mī:lə : ma:lə : mʌ:lə]. Man kan se at der er betydningsforskel mellem [i-], [e-], [æ-] og [ä-] men ikke mellem [ä-] og [a-] og [a-]. Disse to lyde forekommer kun i andre omgivelser, fx i *kam* og *kar*, men her kan man ikke lave udskiftning med betydningsforskel den anden vej. [ä-], [a-] og [a-] udgør altså varianter af samme fonem /A-/. Fonemer noteres med store bogstaver mellem lodrette streger.

Sprogbrugen sætter altså psykologiske grænser ned i de glidende overgange, kun på den måde kan lyde bruges som skelnemidler til at udtrykke sproglige tegn. med. I dansk har vi 11 figurer på de vokalske lydes områder: [I/E/Æ/A] Y[Ø/Ö/U/O/Å/a]. Nu kan lydens længde også danne skel [i:ɔ:ɪlə] lle-llde. De lange lyde noteres med en prik efter. Så er der altså også 10 lange vokalske figurer: [I:/E:/Æ:/A:/Y:/Ø:/Ö:/U:/O:/Å:]. Af konsonantiske fonemer er der 18: P|T|K|B|D|G|F|V|S|ʃ|j|q|R|L|M|N|ŋ|h. Der findes på dansk endnu et fonem, nemlig det der udgør forskellen på *bønner* og *bønder*, på *møller* og *møller*. Det kaldes STØD og kan noteres som et spørgsmålstegn efter den (stemte) – den skal altid være stemt) lyd den forekommer i forbindelse med: [ʔ]. Der er altså ialt på dansk 40 fonemer.

Som sagt er der ikke nogen sammenhæng mellem figurer og tegn. Men det er ikke uden system overhovedet at fonemerne sættes sammen til støttere enheder. For at disse fonemkæder kan udtales må der nemlig med jævne mellemrum komme lyde der kan bære TRYKKET, fx i *håps*, *angststøbt*.

En sådan enhed af en trykbærende og omgivende tryksvage lyd kaldes en STAVELSE. De trykbærende lyde er stort set de vokaliske og de kaldes VOKALER, de ikke trykbærende er stort set de konsonantiske og de kaldes KONSONANTER. Man kan altså godt have en stavelse uden konsonanter, fx. *han lå i sengen* men man kan ikke have en stavelse uden vokaler. Tryk er ikke normalt et skelnemiddel på dansk. De fleste ord har nemlig stærkt tryk på første stavelse, svagt tryk på de følgende, fx. *Pedersen*. Der findes dog tilfælde hvor tryk kan være skelnemiddel:

kórset – *korsét*, *billigt* – *bilkt*, *Áugúst* – *augúst*, men det er især ved fremmedord.

(Kilder 45)

§ 41. Sammenhængen mellem lyd og skrift er ikke altid klar

I lydområdet er der 40 forskellige fonemer, mens vi kun har 28 bogstaver i alfabetet. Det betyder ikke at vi kun har 28 figurer i skriften, men at visse af de

40 figurer ikke har sit særlige bogstav, men må klare sig med kombinationer af andre, således fx. [n] med *ng*. Det svarer til den almindelige opfattelse at talen er det første, skriften det andet i menneskehedens og det enkelte menneskes historie.

Der er 6 forskelle mellem lyd og skrift som er væsentlige. For det første skelner vi i skriften ikke mellem lange og korte vokaler. Modsetningen kan dog godt makeres alligevel: hvis vokalen er kort kommer der to konsonanter efter (gælder dog ikke – som på norsk – i udlyd): *raae, raide, søte, sølle, ille, ilde, mæle, melde*, men ikke *jade, *jadd*.

For det andet markeres vokaler ikke entydigt med et bogstav. $|E|O|O|$ kan både skrives med e, ϕ, o , men også med i, y, u : *bed, fl, ord, til, lyng, smuk*.

Fonemene $|\mathcal{A}/\mathcal{O}/\mathcal{A}|$ kan skrives med a , $\emptyset$, $\hat{a}$, eller også med e , $\emptyset$, o *flek, søn, år, begge, søn, hof*. Læg mærke til at vi helt mangler et bogstav for $|\mathcal{O}|$. Netop denne regelmæssige forskydning gør at man alligevel i skriften kan skelne mellem $|\emptyset|$ og $|\mathcal{O}|$: *synd: søn*, der findes dog også sammenfald: *en dø: han dø*. Af de lange vokaler er det kun $|\mathcal{A}|$ der kan skrives med to bogstaver: *o* eller *å*: *tog, åg*.

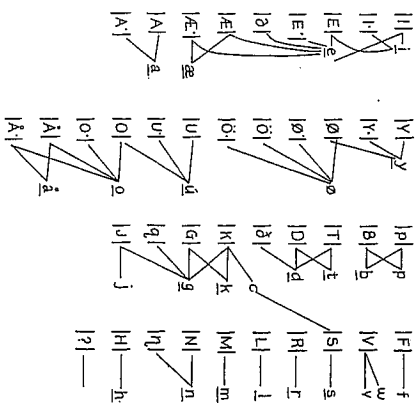
For det tredje kan $|J|$ forbindelserne ofte både skrives med j og g : $h\phi_j$, $l\phi_g$, ve_j , $skreg$.

For det fjerde er der konsonantfonemer som ikke har noget bogstav: [ð], [ɳ] og [ŋ] skrives som *d*, *g*, *ng*: *råde*, *odder*, *kage*, *bjerg*, *seng*. (Stødt har heller ikke noget bogstav, det giver dog ingen problemer, da stødtet som regel følger andre forhold, fx. er der ofte stødt på enstavelsesord og ord på *nd*: *ned*, *ud*, *man*; *mand*, *hum*; *hund*).

For det femte bruges der i skriften mange gange *d* hvor det ikke údtales: *fødd, kridt, kreds, stillads, standse*.

For det sjette findes der i vores alfabet bogstaver som ikke svarer til et særligt fonem: c, z, x, w, q .

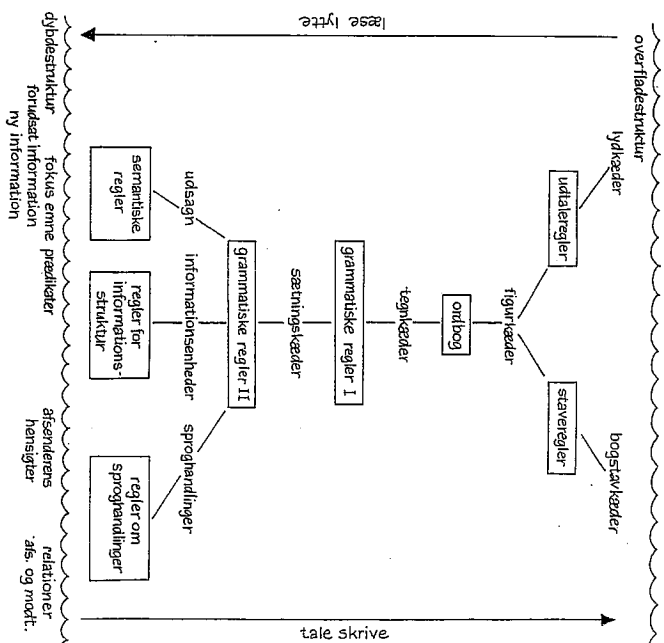
Det hele kan stilles op i et skema således:

(Kilder: 36)

§ 42. Alle det indre synspunkts regler bruges samtidig

Herned har jeg beskrevet alle de regelsystemer som må antages at være nødvendige til at beskrive hvordan mening og funktion forbindes med udtryk. I § 4 stillede jeg en model for det indre synspunkts opfattelse af sprogets funktioner og planer. Jeg vil nu gentage denne model med tilføjelse af de elementer som jeg har beskrevet i det foregående.

Hele fremstillingen har været disponeret som efter talerens eller skriverens synspunkt. Jeg vil nu til gengæld gennemgå ét eksempel fra laserens synspunkt. Her er eksemplet:

— Las!

Først genkender man bogstaverne *l-a-s*. Så registrerer man dem som figurene $||L||, |A|, |?|, |S|$. De genkendes som tegnet *las* der registreres som et verbum der optræder som verbal i bydeform. Dette kan så genkendes som en acceptabel sætning med *du* som subjekt udeladt.

Dette kan igen registreres som sproghandlingen et påbud, eller en opfordring, altså:

JEG OPFORDRER HERMED DIG TIL AT...

ter, en TEKST, et MEDIUM hvori teksten overføres fra afsender til modtager, de SOCIALE RELATIONER der findes mellem kommunikationsparterne, og som igen hænger sammen med den SOCIALE INSTITUTION som situationen hører hjemme i. Mere præcist kan man altså beskrive funktionen af reglerne for de sproglige variationer som at de skaber sammenhæng mellem tekstens sproglige udformning og de særlige medier, kommunikationsparter, relationer og institutioner teksten hører hjemme i. Man kan også udtrykke det på den måde at teksten – skjult eller udtrykkeligt – giver et billede af situationens medier, personer, relationer og institutioner. Disse billeder skal så stå i et særligt forhold til, ligesom den faktiske situations elementer.

Mens bestræbelsen ved beskrivelsen ud fra det indre synspunkt var at prøve at finde de universelle træk ved sprogbrugen, det som gælder alle sprog til alle tider, så er bestræbelsen ved beskrivelsen ud fra det kombinerede synspunkt at beskrive noget historisk specifikt, noget der kun hører visse produktionsår, visse tidsaldr, visse historiske perioder til. Man kan altså her studere forhold som man ved ændrer sig, og man kan studere sproglige forhold som man ved er afhængige af tekstens omgivelser.

(Kilder: 98)

§ 44. Variationerne kan være mediesprog, varianter, interaktionsformer eller tekstarter

Dette kapitel består af 4 afsnit: første afsnit beskriver de sproglige variationer som hænger sammen med forhold ved mediet som teksten overføres igennem. De kan kaldes MEDIESPROG. Her er der tale om TALESPROG, SKRIFTSPROG og PARALLELSPROG. Parallelsprog er de mere eller mindre naturlige tegnsystemer som kan bruges samtidig med og parallelt med de sproglige tegn.

Andet afsnit beskriver de sproglige variationer der er knyttet til særlige forhold ved kommunikationsparterne, de kaldes VARIANTER. Varianterne kan inddeles i 5 typer: varianter der skyldes sprogbrugernes geografiske tilhørsforhold: DIALEKTER; varianter der skyldes sprogbrugernes sociale tilhørsforhold: SOCIOLEKTER; varianter der skyldes sprogbrugernes arbejdsnæssige tilhørsforhold: SÆRSPROG; varianter der skyldes sprogbrugernes alder og køn: ALDERSPROG og KØNSSPROG. Varianterne er som regel variationer inden for udtale, ordforråd og grammatik.

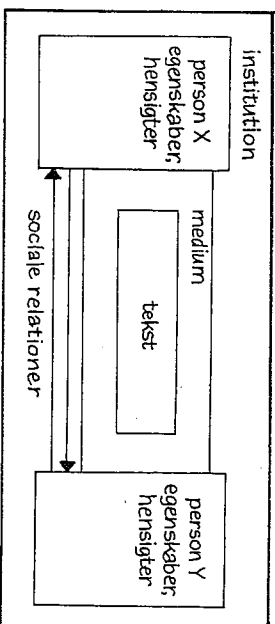
Varianter er ofte ubevidste og langvarige. De kan ikke vælges i situationen, og de forandres kun lidt i en persons liv. Ikke desto mindre spiller de en stor rolle for personernes bedømmelse af hinanden og personernes handlinger i en situation.

Tredje afsnit beskriver de sproglige variationer der skyldes træk ved situationen, INTERAKTIONSFORMER. Det drejer sig dels om det man normalt kalder STIL, dels om hvilke sociale relationer der bestemmer eller bestemmes af den særlige form en tovejs kommunikation kan antage. Her er der især tale om

grammatiske variationer, variationer i ordforrådet og variationer i sproghandlingsmønstrene. Interaktionsformerne er historisk bestemt som de andre variationer. Interaktionsformerne er kortvarige, de skifter når situationen skifter, og de kan vælges med vilje eller skabes af sammenstødet af flere viljer.

Fjerde afsnit handler om tekstarter, dvs. typer af tekster som bruges i bestemte institutioner. Mange grammatiske og semantiske træk er med til at markere at en given tekst hører til en bestemt institution i vores samfund. Tekstarten synes inden for institutionens rammer at kunne vælges, men det vigtigste er at institutionerne også begrænser valgmulighederne.

I dette kapitel, hvor jeg har anlagt det kombinerede synspunkt, kan sproget altså beskrives ud fra denne model:

II(A) I FORSKELLIGE MEDIER

BRUGES FORSKELLIGE SPROG

I situationer bruges konventionelle og naturlige tegn

Der findes mange parallelsprog

Talesprog er simpelt, skriftsprog kompliceret

Der er mange forskelle på talens og skriftens situation

Tekster overføres gennem forskellige kanaler

§ 45. I situationer bruges både konventionelle og naturlige tegn

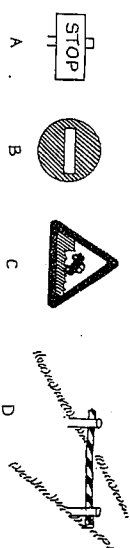
I dette afsnit beskriver jeg hvorledes de sproglige variationer hænger sammen med det medium der kommunikeres igennem. Her ser jeg altså bort fra sammenhængen mellem sproglig variation på den ene side og situationens personer, deres relationer eller de samfundsmæssige institutioner på den anden.

KOMMUNIKATION vil sige at én person opfatter en andens adfærd. Den må altså sanses: ses, høres, mærkes, lugtes eller smages. De sproglige tegn overføres enten gennem luften som tale der kan høres, eller via sværte på et papir (kridt på en tavle) som skrift der kan ses. Tale og skrift kan kaldes de **SPROGLIGE MEDIER**.

I ansigt til ansigt situationer indgår der andre medier end de rent sproglige. Således kan stemmeføring, taletempo, gestus, mimik også være en del af kommunikationen. Når to mennesker står overfor hinanden vil alt hvad de foretager sig, være kommunikation. Det kan formuleres skarpt således: Det er umuligt ikke at kommunikere. Det at sidde helt stille er også at kommunikere. En elev der kommer ind i klasseværelset når klokken ringer, og sætter sig ned uden at foretage sig noget, kommunikerer fx.: Jeg er elev, jeg ved at der er en anden, læreren, der bestemmer hvad der sker med mig i de næste 40 min.

Sproglige ytringer er altså kun en særlig form for kommunikation. Der er det særlige ved sproglig kommunikation at den består af **KONVENTIONELLE TEGN**, dvs. tegn hvor sammenhængen mellem indhold (meningen) og udtrykket ikke skyldes lighed eller noget andet system. Der er ikke noget særlig hestegtigt over udtrykket *her*. Skønt *op* rimer på *top*, rimer *ned* ikke på *bund*.

Ved **NATURLIGE TEGN** er der en naturlig forbindelse mellem udtrykket og det der skal kommunikeres. Helt uden konventionelle sider er der dog ikke mange tegn der er, men naturlige tegn har altså en vis lighed med det de betegner. Prøv at se på følgende række af tegn, de har forskellige grader af lighed med det der betegnes: A er helt konventionelt. Man kan ikke forstå det hvis man ikke har lært sproget, og hvis man ikke har lært at læse. Det samme gælder for B, selvom tegnet er et stiliseret billede af en bom. C har faktisk mange konventionelle træk: ikke blot den røde trekant som angiver at det er en advarsel, men også det at en fysisk genstand med farve og 3 dimensioner kan gengives ved en

silhuet. Dog er der her megen lighed med en bil der falder i vandet. Man kan godt forstå tavlen selvom man ikke kan dansk, eller kan læse. D er en bom over en vej. Den forhindrer en i at komme videre, men den kommunikerer også at man ikke skal prøve at køre videre. For det er jo klart at den er anbragt der med vilje og hensigt. En stor gren der efter et stormvejr lå på vejen ville også spærre, men den ville ikke kommunikerer at man ikke skulle prøve at komme videre. Man ville bare gå hen og flytte den. Selv ved bommen er der altså noget konventionelt.

Kommunikation med mere eller mindre naturlige tegn og tegnsystemer, som foregår samtidig med den sproglige kommunikation kan kaldes **PARALLELSPROG**.

(Kilder: 11, 98, 113)

§ 46. Der findes mange parallelsprog

Der findes flere parallelsprog som udgør mere eller mindre naturlige tegn eller tegnsystemer. De vigtigste er følgende: stemmestyrke, blikket, fysisk kontakt, fysisk afstand, de samtaltendes orientering, kroppens stilling og holdning, mimik og gestus. Alle disse typer af adfærd kommunikerer og markerer især hvordan forholdet mellem de samtaltende skal opfattes. Her vil jeg prøve at gennemgå de forskellige typer:

STEMMESTYRKEN kan være: tavs, hvisken, sagte, normal, høj og meget høj. Denne variation markerer de kommunikerendes fysiske afstand (blinde bruger fx. stemmehøjden til at bedømme afstand med), men også sindstilstanden, og om situationen er formel, uformel eller intim.

BLIKKET kan variere således: hver af samtaleparterne kan 1) se direkte på den andens øjne, altså have den andens øjne i synsfeltets fokus, 2) se lidt forbi den anden, dvs. have et klart billede af den anden, 3) se den anden vej, men have en perifer opfattelse af den anden, 4) se helt væk. Blikket har at gøre med den sociale relation mellem parterne. Overordnede og overlegne må se længere på underordnede og underlegne end omvendt.

FYSISK KONTAKT kan være: kærtegne, føle, berøre, holde, komme til at ramme, ingen kontakt. Variationen har især med parternes følelser, relationer og situationens formalitet at gøre.

FYSISK AFSTAND bedømmes i forhold til hvilke muligheder parterne har for at nå hinanden, at lugte hinanden og at mærke hinandens varme. Man kan skelne imellem: 1) kroppe kan røre hinanden, 2) én albuestand, 3) to albuers afstand, 4) én arms afstand, 5) to arms afstand, 6) parterne kan røre

hinanden ved at strække sig. Afstanden har især med situationens formalitet at gøre.

ORIENTERING er betegnelsen for hvordan parterne står i forhold til hinanden: ansigt til ansigt, vinklet på hinanden, skulder ved skulder, ryg til ryg. Orienteringen har med magt og formalitet at gøre, men også med om interaktionen er centreret om noget bestemt eller ej.

STILLING OG HOLDNING kan variere på mange måder: personen kan stå, sidde eller ligge, hovedet kan være ret op, bøjet forover, bøjet bagover eller til siden. Stilling og holdning har især med magtrelationer at gøre. Højere placering med tilsvarende holdning hører til den overordnede i et magtforhold.

MIMIK er ansigtsbevægelser. Her kan man variere øjnene og munden. Det har især med personens stemning at gøre.

GESTUS er bevægelser med arme, ben og hoved. Ud over de helt konventionelle tegn (fx. at nikke til *ja*, og ryste på hovedet til *nej*) kan man skelne mellem bevægelsens intensitet, varighed og hvor udbredt den er (hvor stor en del af kroppen der er med).

Alle disse tegnsystemer minder lidt om fonemsystemet. Det synes som om kommunikationsparterne i deres bevidsthed trækker visse grænser i de ellers helt glidende overgange. Fx. vil de fleste straks registrere hvis den anden er for tæt på eller ikke vil se en i øjnene længe nok (en der klæber, en med flakkende øjne). Disse grænser synes også – ligesom fonemgrænserne – at variere fra kultur til kultur, fx. holder arabere kortere afstand og tillader mere fysisk kontakt end amerikanere. På disse punkter er tegnsystemerne altså tydeligvis konventionelle.

Dog består alle tegnsystemerne også til en vis grad af naturlige tegn. Fx. er der lighed mellem formalitet (social og psykologisk afstand) og fysisk afstand. Og at overordnede som regel placerer sig højere end underordnede giver for det første fysisk overlegenhed og overblik, og det har for det andet lighed med voksens barnsituationer.

De vigtigste ved disse kommunikationssystemer er dog det at de altid fungerer som KOMMUNIKATION OM KOMMUNIKATION (metakommunikation), når de forekommer sammen med sproglig kommunikation. De handler om og markerer hvordan den sproglige kommunikation skal opfattes, om hvilke relationer der er mellem parterne og om deres forhold til emnet.

(Kilder: 34)

§ 47. Talesprog er opdelt, skriftsprog kompliceret

De forskellige parallelsprog fungerer som kommunikation om den sproglige kommunikation. Selve den sproglige kommunikation overføres via et af to medier: tale og skrift. Den første forskel på dem er at tale er hørbart, mens skrift er synligt. Forskellen på hvordan systemet af sproglige figurer udtrykkes ved lyd og skrift har været omtalt i § 41.

Derudover findes der store forskelle på tale og skrift med hensyn til gram-

matik. Talesproget er i forhold til skriftsproget opdelt og simpelt. Forskellen på talesprog og skriftsprog kan derfor bedst beskrives ud fra det beskrivelsesapparat som er lavet til at beskrive skriftsproget med. Det er det der er fremsat i afsnit I(D). Det er også en fordel at bruge dette beskrivelsesapparat på grund af den lange tradition der findes. Men denne beskrivelsesmåde yder sikkert ikke talesproget retfærdighed. Den logik og sammenhæng der faktisk er i talesprog, vil ikke komme tilstrækkelig frem. Talesproget vil nemlig hele tiden blive karakteriseret som halvt eller ufuldstændigt skriftsprog. Og det er det ikke. Talesprog forekommer i situationer hvor en del informationer overføres ved parallelsprog, mens andre informationer ikke er nødvendige at udtrykke fordi de fremgår af situationen. Skriftsprog i en talesprogsituation er altså overflødig kompleksitet. Skriftsprog må nemlig viderebringe alle de informationer der ellers er forhold der er afhængige af situationen. Skrift er mere situationsafhængigt end talesproget og derfor mere kompleks. Det er således med en vis betænkelighed at jeg her beskriver talesproget som simpelt og ufuldstændigt i forhold til skriftsproget.

De væsentligste træk ved talesprog i forhold til skriftsprog er følgende 10 træk:

1) Flere % af ytringerne består kun af INTERJEKTIONER, dvs. ord som ikke hører til en bestemt ordklasse fordi de ikke kan bøjes og ikke har nogen bestemt ledfunktion, fx. *ja, mmh, åh, av, for satan*.

2) Flere % af sætningerne er SÆTNINGSFRAGMENTER, dvs. uden finit verbal, fx. A: – *Hvad kommer du til?* B: – *at jeg er i tvivl*.

3) Flere % af sætningerne er UFULDENDTE SÆTNINGER, dvs. med finit verbum, men uden et ellers nødvendigt led til sidst, fx. – *Det var ligesom ingenting at ...*

4) Flere % af sætningerne er GALT KONSTRUEREDT SÆTNINGER, dvs. a) uden ellers nødvendige led i begyndelsen eller midten, fx.: – *kommer nu eller – Men han undrede jo ... prisen.* b) SELVRETTELSE, fx.: – *Mange er jo ... har jo den indstilling ...* c) ANAKOLUTTER, dvs. sammenblanding af to konstruktions typer, fx.: – *De er jo de eneste som jeg har med at gøre er finner.*

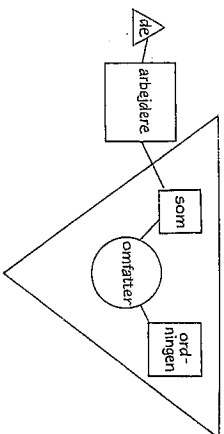
5) Kortere HELSÆTNINGSLÆNGDE, dvs. færre ord pr. sætning.

6) Færre ledsætninger pr. sætning.

7) Flere sideordnede led. Komplicerede sætninger er ofte konstrueret med mange underordnede led, fx. med ledsætninger af 1°, 2°, 3° osv. Simple sætninger er konstrueret med sideordning af leddene. Ofte kan den samme dybdestruktur ligge så godt udtrykkes med mange sideordnede led (parataxe) som med mange underordnede led (hypotaxe). Se på følgende eksempler: *Lasse åbnede døren og Lise gik ud = Lasse åbnede døren inden Lise gik ud = Lise gik ud efter at Lasse havde åbnet døren.* Eller: *tilmeldingerne var for få, vi måtte aflyse festen = Vi måtte aflyse festen for tilmeldingerne var for få = tilmeldingerne var for få. Derfor måtte vi aflyse festen = Vi måtte aflyse festen eftersom (fordi) tilmeldingerne var for få = Tilmeldingerne var for få, så at vi måtte aflyse festen.* (Se § 36)

8) Ofte OVERLED FØR UNDERLED. I ellers synonyme udtryk kan enten

overled komme før underled (analytisk konstruktion), fx.: *de arbejdere som ordningen omfatter*. Den grammatiske opbygning er som på figuren.

Eller også står OVERLED EFTER UNDERLED (syntetisk konstruktion), fx. *de af ordningen omfattede arbejdere* som har næsten samme opbygning som figuren.

9) Mange sætninger med sætningsskøjning. (Se § 13).

10) Mange sætninger med led rykket ud foran sætningen, hvorefter de gentages med et pronomen i fundamentet: – *Peter, han kommer ikke* (EKSTRA-POSITION) (løst fundament). (Se § 37)
(Kilder: 103)

§ 48. Der er mange forskelle på talens og skriftens situation

De mange forskelle på konstruktionstyperne i talesprog og skriftsprog hænger sammen med 5 træk som adskiller de situationer de to sprog hører hjemme i.

1) I talesprogssituationen står parterne som regel ansigt til ansigt. Her kan modtageren få informationer med alle sine sanser, altså via alle parallelsprogene. Relationerne er derfor præcisere og ofte mere specielle end ved skriftsproget. Skriften kan kun opfattes med synet. Parterne behøver ikke at have anden kontakt med hinanden end selve meddelelsen; relationerne er derfor ofte vage og almene....

2) Ved tale har afsenderen som regel ingen tid til at forberede sine sætninger. De siges lige så hurtigt som de tænkes. Ved skrift kan afsenderen planlægge sit sprog og rette i det på forhånd.

3) Talen er flygtig. Den forsvinder lige så hurtigt som den produceres. Skriften kan gemmes og man kan gentage læsningen hvis man har lyst til det, eller behov for det. Således kan afsenderen forvente at modtageren kan klare mere komplicerede konstruktioner. På den anden side kan afsenderen også risikere senere at skulle stå til ansvar for det skrevne. Derfor kræver skrevne meddelelser mere omtanke end talte.

4) Ved tale opfatter modtageren ytringen samtidig med at taleren producerer den. Ved skrift læses sætningerne som regel forsinket i forhold til skrivetids-punktet.

5) Ved tale har modtageren mulighed for øjeblikkeligt at svare eller for at

afbryde. Afsenderen kan på modtagerens reaktioner se om meddelelsen er forstået som den var ment. Ved skrift er der kun en forsinket svarmulighed.

De træk som er karakteristiske for talesproget, og som blev omtalt i § 47, kan opfattes som direkte følger af faktorer i situationen. Fx. kan sætningsfragementer, galt konstruerede sætninger, de korte sætninger, overled før underled ses som nødvendige resultater af manglende forberedelse hos afsenderen. På den anden side kan man også betragte talesprogets karakteristiske træk som hensigtsmæssige og taleøkonomiske i situationen: interjektioner, ufuldendte sætninger, korte sætninger, sideordning hænger sammen med at alle parallelsprog kan bruges samtidig og med at modtageren har umiddelbar svarmulighed på grund af at modtagelsen sker samtidig med afsendelsen. Det ville være omstændelig overflødig at gøre anderledes. Sætningsskøjning, ekstraposition, og interjektionerne hænger sammen med flygtigheden. Her gentages information af hensyn til modtageren.

Her følger et eksempel på noget forholdsvis autentisk talesprog. Det er en udskrift af en båndoptagelse af en uformel samtale i radioen:

- A: Altså det mønster, det har vi hele tiden haft: den stærke han der skulle beskytte øh beskytte en hun fordi hun havde ungerne og derved var svag/
B: Det har vi jo ikke altid haft;
A: Jo, *det* har vi i hvert fald haft, du kan gå en tur i zoologisk have
B: Nåh, ja, du gør dig
A: bortset fra at de ikke er naturlige,
B: du gør dig skyld i en fantastisk stor
A: dem der bor derinde.
B: grundlæggende fejl, ikke, at sammenligne menneskelivet med dyrelivet/
A: Jammen menneskelivet kommer da fra dyrelivet, det startede da den vej fra.
B: der en afgørende forskel, ikke, dyrene *planlægger* ikke deres verden, vi kan planlægge vores verden; det er den store afgørende forskel som *lige* bestemt gør at du *ikke* må bruge sammenligninger med
A: Nej.
B: dyreverdenen; vores frihed det er at tilrettelægge vores verden som vi vil, vi er et produkt af vores sanfundsforhold
A: Nej.
B: men vi skaber dem også selv og det er den afgørende forskel.
A: Jo, jeg sammenligner, jeg sammenligner ikke os med dyreverdenen, jeg prøver bare at lave et lille billede bagud, og du sagde jo også
B: det kan du ikke bruge som bevis på/
A: at vi havde alle sammen en historisk bevidsthed vi har haft i gam/selv helt tilbage i de første primitive samfund har vi haft dette.

§ 49. Tekster overføres gennem forskellige kanaler

Al sproglig kommunikation overføres gennem to medier, tale eller skrift (der findes dog også blindskrift som kan føles). Derudover kan teksten også transporteres via forskellige KANALER, dvs. tekniske apparater og sociale arrangementer som gør det muligt at transportere talt eller skrevet tekst til andre eller flere end dem der kan opfatte almindelig ansigt-til-ansigt-kommunikation. Man kan nævne følgende kanaler: telefon, radio, båndoptager, plader, telex, brev, avis, bog, udstilling, talerstol, scene, TV, film, billedbånd. Om alle disse kanaler kan man nu undersøge hvorledes de hænger sammen med de to medier og de 5 situationsfaktorer som er omtalt i §§ 47-48. Resultatet fremgår af følgende skema.

	ansigt til ansigt	X	talt sprog	skrevet sprog	parallelsprog	mange sanser	to sanser	én sans	forberedelsestid	ingen forberedelsestid	flygtig	til at gentage	øjeblikkelig modtagelse	forsinket modtagelse	øjeblikkelig svarmulighed	forsinket svarmulighed	indirekte svarmulighed
ansigt til ansigt	X					X											
telefon	X								X	X	X	X	X	X			
radio		X									X	X	X	X			
bånd og plader		X									X	X	X	X			
telex			X												X	X	
brev				X													
avis, blad					X												
udstilling			X	X													
talerstol			X	X													
scene			X	X													
TV			X	X													
film			X	X													
billedbånd			X	X													

Man er tit ude for at flere kanaler er koblet sammen. Skemaet kan derfor bruges på følgende måde: tag fx sproget i radioen. Det er talt sprog, men har ellers flest træk fælles med skriftsprog som fx i et brev: kun én sans, forberedelsestid, kun indirekte svarmulighed. Fælles med ansigt til ansigt-situationen har radioens sprog kun flygtigheden og den øjeblikkelige modtagelse.

Denne forskydning af betingelserne for kommunikationen kan let give et sprog som ikke er hensigtsmæssigt. Nogle af de vigtigste tekster i radioen, radioavisen, er et godt eksempel på dette. Sproget er her som normalt eller formelt skriftsprog med hensyn til de 10 træk som er omtalt i § 47.

Det skyldes at afsenderen har forberedelsestid, men også at hun eller han kan komme til at stå til regnskab for det sagte, der kan jo være koblet en båndoptager på radioen et eller andet sted. På den anden side er modtage-

rans betingelser ringere end både betingelserne ved talesprog og betingelserne ved skriftsprog. Modtageren kan kun bruge én sans, meddelelsen er flygtig, kun indirekte svarmulighed. Resultatet er at sproget i radioavisen synes at være meget lidt hensigtsmæssigt. En del informationer må antages at gå tabt på grund af det typiske skriftsprog som læses op.

Her følger et eksempel på en 5-minutters radioavis 28.5 1976 kl. 13:

Radioavisen. De uddannelsessøgendes samarbejdsudvalg siger i en pjecce at 28 000 folkeskoleelever ved skolårets slutning i næste måned går direkte ud på arbejdsmarkedet, de fleste uden mulighed for at få et job. Antallet af arbejdsløse har i et par år ikke været under 100 000, og en stor del af de ledige er unge. Situationen er særlig alvorlig for dem som forlader folkeskolen uden nogen uddannelsesmulighed. Den pressede situation på arbejdsmarkedet rammer en 16-årig meget hårdt. Hun eller han kan ikke modtage socialhjælp før 18-årsalderen og kan ikke blive medlem af en arbejdsløshedskasse, skriver de uddannelsessøgendes samarbejdsudvalg.

Folketinget har forkastet et forslag fra de radikale om at lave om på loven fra 1973 om at der skal bygges en bro over Storebælt, og i stedet dele det i en tunnel under Østerrenden, og en lavbro over Vesterrenden. De radikale foreslog også en dagsorden om at anlæggelsen af den faste forbindelse over Storebælt skulle nærmere undersøges. Under debatten gav finansminister Heinesen venstremanden Henning Christophersen tilsagn om at storebæltsforbindelsen kan driftes under de kommende forhandlinger mellem septem berforligspartierne når det skal afvejes hvilke store offentlige anlægsarbejder der skal udføres, og i hvilken rækkefølge. Under debatten sagde Hilmar Baunsgård at han ikke kunne tilslutte sig dagsordenforslaget fra hans gruppefælle Bilgrav Nielsen. Det var der flere andre i de radikales gruppe der heller ikke kunne. Under afstemningen om dagsordenen var der 5 radikale der stemte for og 5 imod, og der var også dette meninger i de andre grupper. Det blev forkastet med 40 stemmer for, 113 imod og 10 der undlod at stemme....

(Kilder: 73)

II(B) FORSKELLIGE SPROGBRUGERE BRUGER FORSKELLIGE SPROGVARIANTER

I forskellige egne tales forskellige dialekter

Der findes mange særsprog

Forskellige sociale lag har forskellig fonetik

Forskellige sociale lag har forskellig grammatik

Der findes 2 forskellige københavnske sociolekter

Findes der 2 kønssprog?

Sprogvarianterne bruges til social diskrimination

Nogle varianter har mere prestige end andre

§ 50. I forskellige egne tales forskellige dialekter

I dette afsnit beskriver jeg hvorledes sproglige variationer hænger sammen med de personer som indgår i kommunikationssituationen. Her ser jeg altså bort fra sammenhængen mellem sproglig variation og situationens medier, mellem sprog og relationerne mellem situationens personer og mellem sprog og samfundsmæssige institutioner.

De variationer der hænger sammen med hvilke personer der taler, kalder jeg **VARIANTER**. Sproglige varianter skyldes at sprogbrugerne 1) kommer fra forskellige steder i landet (dialekterne), 2) kommer fra forskellige sociale lag (sociolekterne), 3) arbejder i forskellige fag (særsprogene), 4) har forskellig alder (alderssprog), 5) har forskelligt køn (kønssprog). Varianterne hænger således sammen med at der er mindre kommunikation når sprogbrugerne er forskellige med hensyn til disse træk, end når de er ens.

DIALEKTERNE er sprogvarianter som hænger sammen med at sprogbrugerne bor forskellige steder i Danmark. Variationerne drejer sig især om forskellige udtaler af de samme fonemer, men har også at gøre med ordforrådet og grammatikken. Fx siger man på Østtyn [bian], på Vesttyn [bæjn] for det som staves *ben*. Det er altså to forskellige udtaler af de samme fonemer. Der findes også mindre forskelle i selve fonemsystemet, men de fleste forskelle rammer kun udtalen af fonemer som er fælles for de forskellige dialekter.

Man kan tage fonemerne fra en ende af og undersøge hvordan de udtaler dem i forskellige dele af landet. Man kan også undersøge hvor grænserne går mellem én udtale og en anden. Det kan man kalde dialektgrænserne. Udtalen af langt *e*-fonem [e:] fordeles sig fx således: Sjælland, Lolland, Falster, Østtyn og Jylland: [ia], Sønderjylland, Bornholm, København: [e:]. Som et andet eksempel udtalen af [k] i forlyd foran fortungevokaler: Sjælland [k]. Det meste af Jylland [kj], Bornholm, Sydslesvig, Vendsyssel: [tj] fx: [å tjær te tjærk] (*Jeg kører til kirke*).

Stød (det der er forskellen på *man* og *mand*) findes ikke syd for en grænse der går fra Rønmø til Præstø.

Foranstillet bestemt artikel [æ man ?] findes i Syd- og Vestjylland, andre steder har man efterstillet artikel *manden*.

Sådan kan man blive ved. Grænserne mellem to udtaler af ét fonem falder sjældent helt sammen med grænsen for udtalerne af et andet fonem. Man kan også gøre sine iagttagelser finere og finere, skelne mellem flere og flere varianter af et fonem. Så kan man nå til at hver landsby taler sin egen dialekt. Forskellen på sproget i en landsby og i dens nabolandsby har dog altid været få og små. Generelt gælder det: jo større afstand, desto større forskel på dialekterne. Men da sprogforskellene hænger sammen med sprogligt samkvem og samhørighedsforhold, er det ikke kun afstand der betinger forskellene. Skove og moser har spærret, veje og vand har forbundet to områder. Dialektgrænserne følger således ofte sådanne naturforhold.

Det er således til en vis grad berettiget og til en vis grad tilfældigt at dialektforskerne siger at der findes 3 hoveddialekter af dansk: ØSTDANSK, ØDANSK og VESTDANSK. 3 dialekttræk kan begrunde den inddeling: udtalen af 1. person pronomen *jeg*, udtalen af vokalerne i svagtrykstavelser, fx: hoppe, udtalen af lukke lyd, fx: *b i pibe*. Forskellene fremgår af kortet side 84.

Inden for hoveddialekterne kan man så tale om dialekterne.

Østdansk: skånemål, bornholmsk;

øtdansk: sjællandsk: nord-, vest-, og sydsjællandsk og københavnsk;

sydmål: mønsk, faltersk, lollandsk;

fynsk: sydfynsk, østfynsk, vestfynsk;

vestdansk: østjysk: vendsyssel, hummerlandsk, ommersyssel, midtøstjysk;

vestjysk: tybomål, morsingmål, sallingmål, fjandbomål, sydvestjysk, sydøstjysk;

sønderjysk

Dialekterne hører imidlertid den feudale produktionsmåde til. De hænger sammen med den tid da landbruget var det vigtigste produktionsområde og da samkvemet mellem landsdelene var uendeligt ringe i forhold til nu. Med handelen og industrialiseringen er samkvemet blevet øget, og især massemedierne, aviser, radio og fjernsyn gør at sproget i Danmark bliver mere og mere ensartet. Skolen og hele undervisningssystemet har også en væsentlig indflydelse på at dialekterne er ved at forsvinde. Det er den københavnske dialekt som efterhånden kan høres i hele landet. Det skyldes bl. a. at københavnernes bestandig i forhold til befolkningen i naboområderne har været i overtal. Prestige har også spillet en stor rolle.

(Kilder: 12, 94, 100)

§ 51. Der findes mange særsprog

SÆRSPROG er sproglige varianter der er afhængige af at folk arbejder i forskellige fag. Modætningen til særsproget er dagligsproget. Dagligsproget kan de-

være finest. Næstøverste statuslag taler finere end det højeste statuslag i de mere formelle situationer. De skifter altså mere udtale end nogen af de andre statuslag, når de går fra det skødesløse til det kontrollerede. Endelig fandt Labov at alle – undtagen laveste statuslag – tror at de selv taler finere end de gør. Labov har således vist på sit materiale at det der er motoren i den sproglige udvikling – her at *r* begynder at blive udtalt – det er den sociale ambition. Han viser også at uvæsentlige sproglige forskelle som fx. udtaalen af *|r|*, effektivt kan bruges til at vurdere og diskriminere andre mennesker med.

Labov har dog også konstateret at den sociale ambition i høj grad er knyttet til den forsøgssituation som han selv – sprogforskeren – skaber for at få sine sprogsprøver på båndoptageren.

Når den sproglige udvikling ikke går hurtigere end den gør antager Labov at det skyldes at der findes en vis mod-norm om at de lavere statuslag bør tale ikke-fint for at være solidariske.

(Kilder: 70)

§ 53. Forskellige sociale lag har forskellig grammatik

Englænderen B. Bernstein har udtænkt en hypotese om sammenhængen mellem socialt lag, sprog og skoleundannelse. Hypotesen er dog på mange punkter uklar og undersøgelsen er ikke altid overbevisende. En stor og omhyggelig undersøgelse ud fra samme ideer er foretaget af tyskeren U. Oevermann. Han undersøgte sproget hos 4 skoleklasser (med 13-årige) i Frankfurt. Han undersøgte om de grammatiske variationer havde noget med elevernes sociale herkomst at gøre. Deres sociale tilhørsforhold karakteriserede han som følgende to sociale lag: middellag og lavere lag. Han fik følgende resultater:

varianter hos middellag	varianter hos lavere lag
flere ledsætninger af 1°, 2° og 3°, fx <i>Søren så at Ebbe blev bleg, mens han stod på bordet</i>	
flere komplekse adjektiviske led, dvs. genitiver og præpositionsforbindelser, fx: <i>Peters hat, manden på gaden,</i>	flere simple adjektiviske led, dvs. med kun adjektiver, fx: <i>den brune hat</i>
flere AS-adverbialer, og flere AV-adverbialer der udtrykker måde, middel, hensigt, årsag, fx: <i>helt, imidlertid, nødvendigtvis, virkelig, på grund af uheldet, for at komme frem,</i>	flere AA-adverbialer, fx <i>meget, ret, temmelig,</i>
flere verber med tidsformer	flere adjektiviske og adverbiale led

varianter hos middellag	varianter hos lavere lag
flere sammenligninger	
flere verber der udtrykker hensigt: <i>håbe, ville, tænke, mene, beslutte,</i>	
flere vurderende adjektiver, fx: <i>anstrengende, dejlig, barnagtig, dum</i> (Oevermanns beskrivelse er dog ikke særlig præcis på dette punkt.)	
flere personlige pronominer i 1. person ental: <i>jeg</i>	flere personlige pronominer i 1. og 3. person flertal: <i>vi, de</i>
flere nægtelser, fx <i>ikke, aldrig</i>	flere personlige pronominer der henviser til et substantiv i ekstraposition, fx: <i>Drengen, han ...</i>
flere konjunktioner der udtrykker hensigt, følge, årsag, fx: <i>da, fordi, så, skønl,</i>	flere præpositioner: <i>før, på, i</i>
	flere verbalformer i passiv

Undersøgelsen er lavet sådan at eleverne fra de to statuslag ikke adskilte sig med hensyn til den målte intelligens, den kan altså have været en af årsagerne til forskellene.

Bernstein og Oevermann har altså påvist på deres materiale at børn fra middellag og lavere lag ikke bruger visse grammatiske konstruktioner lige hyppigt. Da læreren i skolen ofte taler middellagssproget, kan de lavere lags dokumenterede ringe succes i skolen i høj grad skyldes at de taler en anden sociolekt end læreren. Netop i skoler som lægger vægt på formel indøvelse af syntaktiske forhold, kan det blive et alvorligt handicap at tale de lavere lags sociolekt. For det første vil de fleste præstationer blive vurderet lavere fordi de ganske simpelt ikke forstås af læreren, for det andet vil meget af det læreren siger ikke blive forstået af eleverne, for det tredje tvinges eleverne fra de lavere lag til at tilegne sig en ny sprogvariant (lærerens) ud over det øvrige stof.

Derimod synes jeg ikke at de træk som jeg har refereret ovenfor, sandsynliggør at der skulle være tale om to væsentligforskellige bevidsthedsformer, eller forskellige former for livsstil hos sprogbrugerne. Det sandsynliggør heller ikke at middellagssproget skulle give flere muligheder end de lavere lags sprog (se § 109).

Her følger to tekster skrevet af elever i 4. klasse (med enkelte ændringer).
Tekst A indeholder de fleste af de træk som er karakteristiske for middel-
laget, tekst B de fleste træk som er karakteristiske for de lavere lag.

Tekst A.

Vores tur til København og lejetøjsmuseum. vi startede fra skolen kl 8¹⁵ i bus. først ville vi på lejetøjsmuseum men der var ikke åbent da vi kom derop derfor besluttede søren og ib og michael og jeg os til at gå op til en stor gade men så kom jette og kaldte på os at der nu var åbent i til museet det var en dejlig oplevelse at se alle tingene da vi havde frokost deroppe og jeg pakkede min madpakke ud var mine to æg des-
værre knust så jeg fik ikke andet end rugbrød med smør så gik jeg ned til bussen og kørte ind til rundetårn som ligger midt inde i københavn så var vi en tur oppe i tårnet der fandt dorthe en 5 krone så gik vi ned i snejlgangen. Tårnet er fra ca 1642 oppe fra er der en prægtig udsigt over den gamle bydel med de mange tårne.

Tekst B.

på lejetøjsmusom og ronetårn
vi var på lejetøjsmusom klokke 10 og de open klokke 10 sa så på bio-
grafen forant musum så open de og så gik vi ind der var gamler spille-
dåser og brengbiler og maskiner og temli gamler cykler som der skulle
to der stod en og videde på noger meget mærkeli pandaler og der var
noge gamler tellerfon og der var noger gamler spilldåse og så spiste vi mad
og så gik vi ud på gaden og så blev min vante væk så gik vi hen til bus-
sen og kørte hen til rundetårn og så gik vi op i snejegang slut.

Til sammenligning mellem de to tekster bringer jeg her nogle optællinger af
de karakteristiske træk. De første tal efter hvert fænomen gælder tekst A,
det andet tal tekst B.

Antal ord: 141-102; antal sætninger: 13-14; antal ord per sætning:
11-7; antal sætninger: 5-1; antal sætninger per 100 sætninger: 40-7;
antal komplekse adjektiviske led: 6-2; antal simple adjektiviske led:
3-5; antal AS-adverbialer: 1-0; antal AA-adverbialer 0-2; verber der ud-
trykker hensigt: 2-0; vurderende adjektiver: 4-5 (heraf 4 gange gammel);
vi: 7-7; jeg: 6-1; nægtselser 2-0; konjunktioner der betegner hensigt,
følge, årsag: 2-0.

(Kilder: 89)

§ 54. Der findes 2 københavnske sociolekter

For dansk findes der ingen undersøgelser af grammatiske forskelle på sociolekter.
Der findes derimod en stor fonetisk og sproghistorisk undersøgelse af køben-

havnsk. I undersøgelsen regnes kun med to sociale lag ud fra den overbevisning
at der kun findes to sprogvarianter inden for københavnsk.

Undersøgelsen er lavet af Brink og Lund. De har kaldt de to sprogvarianter
i København højsprog og lavsprog på grund af overensstemmelsen mellem sprog-
formerens brug og henholdsvis højere og lavere sociale lag. De to sociolekter de
har fundet, adskiller sig fra hinanden i det væsentlige for yngre og midaldrende
vedkommende ved følgende træk (Her betegner = sammenfald i udtalen, | for-
skel i udtalen.)

højsprog	fænomen	lavsprog
lavere [a]	udtale af a foran ø, d, t, l, n, s og nul	højere (fladere) [ɑ] mand, kaste, fatte opfattes af højsprogs- talende som med æ
fatte		Jane = Janne
Jane/Janne		
midtungelyd [æ]	a foran b, p, m, f, g,	mere tilbagetrukket [a] anne
højere (fladere) lyd [æ]	a efter r og foran n, l, ø, s, t, d, m, p, b, eller nul;	lavere, mere tilbage- trukket [a] ret = rat, træf = traf rende = rande,
rende/rande, højere [ɑ]		lavere [ɑ] vejat(bei)de) = var jeg
vejat(bei)de)/var jeg?		
lavere lyd [ɔ]	å-lyd	højere, mere tilbage- trukket [ɑ] Morten = matten (For den højsprog- talende kan det lyde som <i>horld sår orp</i> .)
Morten/matten		
udtales [t] [tivolil]	t	udtales [ds] [dsivolil]
kort svine/svirre herre/hager	vokal foran r + vokal.	lang eller halvlang svirre = svirre, herre = hager
		(Det lyder for den højsprogtalende som tark frarken)
kort [set', or']	vokal foran [r] i udlyd	lang [se'r, o'r']

højsprog	fænomen	lavsprag
højere [æɹ] <i>sværl</i> rimer ikke på <i>smerte</i> , <i>ærl</i> er ikke på <i>hjerter</i>	<i>æ</i> r foran konsonant	lavere [aɹ] <i>sværl</i> rimer på <i>smerte</i> <i>ærl</i> er på <i>hjerter</i>
stigende faldende	intonation svarer til svarer til	faldende og stigende.

Brink og Lunds undersøgelse giver også et overblik over aldersprog med hensyn til udtale. De har nemlig ved at lytte til de ældste pladeindspilninger i danske arkiver kunnet beskrive den danske lydhistorie fra 1840 til 1955 (Årstatlens betegner det år da de talende er født.) De fleste træk der kan karakterisere socialekterne, viser sig også at kunne karakterisere de ældres sprog i forhold til de yngres. Der gælder dog også det at forskellene mellem socialekterne i København er blevet mindre siden år 1900. Nogle af aldersforskellene kan beskrives i følgende skema: (> betyder 'forandres til'.)

ældre ca. 1900	lydforandring	yngre ca. 1955
[tɑ-lɑ] <i>tal</i>	[ɑ-] > [ɑ-] foran d, t, l, n, s, nul	[ɑ-lɑ]
<i>mappe</i> H: [mɑbɐ] L: [mɑbɐ]	$\begin{bmatrix} a \\ a \end{bmatrix} > [ɑ]$ foran m, p, b, f, g, k, w	$\begin{bmatrix} a \\ a \end{bmatrix} > [mɑbɐ]$
<i>lege</i> H: [lɑjɐ] L: [lɑjɐ]	[ɑj] > [ɑj] [ɑj]	[lɑjɐ]
<i>gaden</i> H: [gɑðn] L: [gɑðn]	[ð] > [ð] nul	[gɑðn]
H: <i>nagle/navle</i> <i>krager/kraver</i> L: <i>nagle = navle</i> <i>krager = kraver</i>	[ɔ] > [ω] [ω]	<i>nagle = navle</i> <i>krager = kraver</i>
<i>smørret/smør'et</i> (smør det)	ø > ð foran r	<i>smørret = smør'et</i> (smør det)
[røðʔ, uðʔ]	lang vokal > kort vokal foran ø, j, w	[røʔø, uʔø.]

Det er interessant at der slet ikke er den samme entydige sammenhæng mellem lydudvikling, socialt lag og formel stil, som Labov fandt i materialet fra New York. I det københavnske materiale kan både højsprogsudtale og lavsprogsudtale blive det der med tiden bliver dominerende. Det sidste eksempel ovenfor viser også at lavsprogsudtalen er det der betragtes som hørende til det formelle sprog. (Kilder: 12, 13)

§ 55. Findes der 2 kønssprog?

De fleste har nok en fornemmelse af at der – lige som der findes socialekter – findes 2 kønssprog. KØNSSPROG er sprogvarianter som hænger sammen med den talendes køn. Den hyppigste opfattelse går ud på at mandesproget er mere abstrakt og forstærket, mens kvindesproget er mere konkret og følelsespræget. Dette kædes tit sammen med helt generelle psykologiske forskelle på mænd og kvinder.

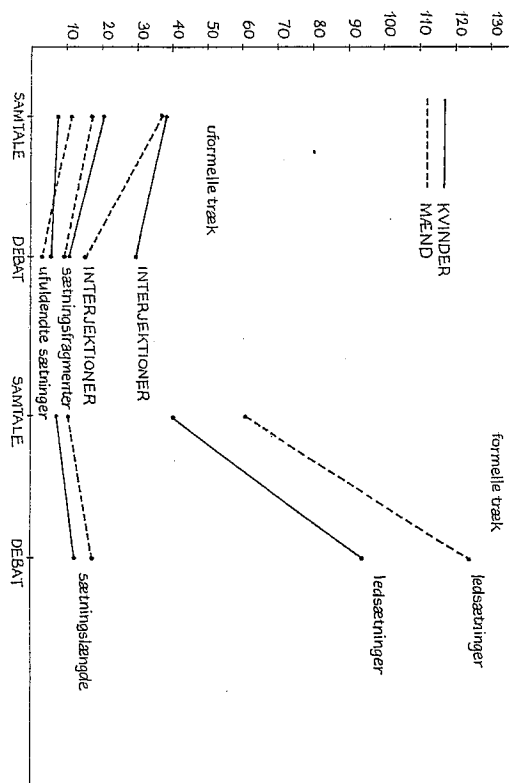
Der findes ikke mange undersøgelser om kønssprog. Så vidt jeg ved, har kun de undersøgelser som er omtalt i §§ 52–53, som et biprodukt haft nogle resultater om kønssprog, og i Sverige har Nils Jørgensen lavet en undersøgelse af bl.a. mænds og kvinders grammatiske mønstre.

I Labovs undersøgelse af r-udtale i New York viste det sig at den gruppe der ændrede deres udtale mest, jo mere opmærksomme de var på den, det var kvinderne. Især kvinderne fra det næsthøjeste statuslag prøvede at tale meget finere, dvs. mere som de troede det øverste statuslag talte, end det højeste statuslag faktisk talte.

Dialektundersøgelser her fra Danmark har vist noget lignende. I dialekttalende områder kan folk tale mere eller mindre dialekt, de kan altså i udtalen nærme sig rigsmålet eller holde fast på dialekten. Her viste det sig at kvinderne talte mere rigsmål og mindre dialekt end mændene. Man kan altså antage at de har ændret deres sprog mest.

I Oevermanns tyske undersøgelse kom der også et biprodukt i form af resultater om kønssprog. Her viste det sig at middellagspigerne og middellagsdrengene (13-åriges) sprog adskilte sig fra hinanden (der blev ikke undersøgt nogen piger fra de lavere lag). Det viste sig at alle de træk som var karakteristiske for middellagspigerne i forhold til børnene fra de lavere lag (venstre kolonne i § 53), også var karakteristiske for pigerne i forhold til drengene. Middellagspigerne talte altså mere udpræget middellagsprog end middellagsdrengene.

I Nils Jørgensens svenske undersøgelse var det ikke 13-årige, men mænd og kvinder i alle aldre der blev undersøgt. Han undersøgte deres talesprog i to forskellige situationer: i en uformel samtale og i en formel debat. Af de træk som er nævnt i § 47, undersøgte han kvinders og mænds brug af interjektioner, sætningsfragmenter, ufuldendte sætninger, sætningslængde og ledsetninger pr. hel-sætning. Resultatet fremgår af følgende figur:

Kvinder bruger altså flere af de uformelle træk sammenlignet med mænd, og færre af de formelle træk, især i de formelle situationer. Mændene forandrer her deres sprog mere end kvinderne.

Disse forskellige resultater synes ikke lette at sætte i sammenhæng. De synes umiddelbart at modsig hinanden, Labovs, Oevermanns og Nils Jørgensens.

Jeg kan her antyde nogle forklaringsmuligheder. Hvordan det faktisk forholder sig med kønssprog kan dog kun afgøres ved en grundig undersøgelse.

Piger er i udvikling forud for drenge lige indtil puberteten. Dette gælder især den sproglige udvikling; pigerne lærer hurtigere at tale, lærer hurtigere at læse, der går færre piger i læseklasserne, og pigerne får bedre karakter i grammatik og stavning.

Dette kan hænges sammen med at piger mere end drenge opdrages til at løse problemer ad sproglig vej (også i et skanderi) og til at deltage mere i de voksnes regelsystemer end drenge. Drengene opdrages til at løse deres problemer ad fysisk vej, mere uafhængigt af de voksne. Pigerne kan således også hurtigere tilegne sig skolens sproglige normer, således som Oevermanns undersøgelse viser.

Ved puberteten udsættes pigerne for et massivt pres fra omgivelsene om at være »piger«. Det anses for ukvindeligt at gøre sig gældende intellektuelt, mens drengene på dette tidspunkt går ind i konkurrencen om uddannelse og karriere. Dette kan de bl.a. gøre ved at klare sig intellektuelt.

Voksne kvinder lever socialt og økonomisk en mere usikker tilvarelse end mænd. Labovs undersøgelse viser at kvinder i højere grad end mænd prøver at efterligne det sprog der har prestige, som er fint. Kvindens sociale usikkerhed tvinger hende altså til at efterligne og behage.

Dog behersker den voksne kvinde ikke de grammatiske mønstre som har prestige i mundtlige situationer, de kræver nemlig en træning som man kun får ved at

deltage i formelle situationer. Hermed behøver Nils Jørgensens resultater ikke at modsig Labovs. Dog er der stadig den modsigelse tilbage at den amerikanske undersøgelse viser at kvinderne forandrer deres sprog mest afhængigt af situationen, mens de svenske viser at det er mændene der gør det. Her har jeg ikke noget forslag til forklaring.
(Kilder: 57, 70, 89)

§ 56. Sprogvarianter bruges til social diskrimination

I de foregående paragraffer har jeg omtalt en række sprogvarianter som bestemt af strategiske regler i forhold til sprogets hovedformål: at være bærer af relationer, informationer og bevidsthed. Jeg har altså betragtet det som i forhold til sprogets funktioner lige godt eller ligegyldigt om man bruger den ene eller den anden variant af fonemet [i-ɐ]. Det fungerer altså lige godt at man på vestfyn siger [æ] og på østfyn [i-ɐ]. Det kunne for den sags skyld lige så godt have været omvendt. Jeg har især forklaret forskellen ud fra mindre samkvem og kommunikation på grund af geografisk eller social afstand (kønssprog undtaget).

Imidlertid kan varianterne forklares som spil i sig selv, med deres egne konstituerende regler og andre funktioner end dem sproget i almindelighed har. Stillet op på denne måde er varianternes funktioner at danne grundlag for, og være markører af social diskrimination eller solidaritet.

Sprogvarianterne gør det nemlig muligt for de enkelte sprogbrugere at danne sig en mening om samtalepartneren er fra samme egn, samme fag, samme sociale lag, af samme alder eller af samme køn. Om opfattelsen hos sprogbrugeren holder stik er i denne sammenhæng ligegyldigt. Sprogvarianterne er altså ikke blot forskelle der registreres af en forsker, men også bevidsthedsmæssige realiteter for de talende. Dette hænger blot ikke sammen med mening eller funktion (som det er defineret i § 7), men om hvad ytringerne markerer uden at det er afsenderens intention.

Det viser sig nu at de variantgrænser som sprogbrugernes bevidsthed trækker, ikke nødvendigvis falder sammen med de grænser som kan trækkes af dialektforskere på grundlag af forskellige sproglige træk som varierer. Fx. kan der på Bornholm trækkes forskellige dialektgrænser på grundlag af antallet og graden af udtalesforskelle, den vigtigste går mellem nord og syd. Spørger man nu nogle bornholmere hvilke bornholmske sprogprøver (som afspliles på en båndoptager), der hører til deres eget sprog, og hvilke til nogle andres sprog, trækker de snarere en anden grænse, nemlig mellem rønnemål og alt andet. Det skyldes at de sociale spændinger mellem byen Rønne og resten af øen er større end mellem nord og syd.

Visse mindre sproglige variationer bruges altså til at skelne mellem »dem« og »os« fordi de falder sammen med skel man har brug for at markere fra andre livssammenhænge end det rent sproglige. Større sproglige variationer overhøres fordi man ikke har brug for det skel som de ville trække. Når man så først

på sproget kan kende sin samtalepartner, kan man behandle hende eller ham der-
 efter.

Et andet eksempel: En hvid sydstatsamerikaner skal ikke ansøge om stilling
 pr. telefon i en af nordstaterne. Den hvide fra nordstaterne vil nemlig tolke hans
 sprogvariant som negerprog. Sydstatsmanden risikerer ikke at få stillingen. De
 hvide i sydstaten taler nemlig på visse punkter som de sorte i nordstaterne, men
 selvfølgelig ikke præcis som hverken de sorte i nordstaterne eller de sorte i
 sydstaten.

Selv om varianterne er bundet til sprogbrugerne kan enkelte sprogbrugere godt
 beherske flere varianter, fx. et regionalsprog med færre dialekttræk og en dia-
 lekt med flere træk. Den enkelte sprogbruger kan så skifte sprog afhængigt af
 situationen.

Varianterne kan som sociologisk fænomen – og ikke kun som sprogligt – have
 den funktion at danne grundlag for og være bærer af social solidaritet og diskri-
 mination.

(Kilder: 71)

§ 57. Nogle varianter har mere prestige end andre

Ved at danne grundlag for og være bærer af social solidaritet og diskrimination
 kan varianterne således fungere som reel undertrykkelse af mange befolknings-
 grupper. Det sker i stor målestok ved at én bestemt variant gøres til den rigtige
 form, den med prestige, den der bruges i alle formelle og officielle situationer.
 Københavnsk dialekt er således blevet prestigeproget og går i denne funktion
 under navnet DANSK RIGSMÅL. I de sidste 200 år er københavnsk blevet ud-
 bredt mere og mere således at det i dag kan høres overalt i Danmark.

København er det officielle sprog, det er kirkens, skolens og administratio-
 nens sprog. Overalt har de socialt højeststillede også været de mest rigsmålstal-
 lende (Københavnsktalende). Københavnsk dialekt har således været det folk
 har måttet tillære sig for at gøre sig håb om social opstigning.

Meget tydeligt ses dette i radio og tv; her tales der praktisk taget ikke dia-
 lekt. Det at tvinge folk til at lære et andet sprog (en anden variant), og even-
 tuelt opgive deres eget, er også en form for undertrykkelse.

Det er selvfølgelig det københavnske højsprog der er blevet rigsmål. I for-
 hold til københavnsk lavsprog kaldes højsproget ofte KORREKT SPROG. Det
 betragtes fx. ofte som en fejl at sige [måndn] i stedet for [mån-naðn].

I denne sammenhæng har de normative grammatikker og sprogbeskrivelser de-
 res store skyld. Heri er en variant ofte blevet stemplet som ukorrekt uden andre
 grunde – i sidste ende – end at man ikke sagde sådan i det københavnske
 højsprog.

Men også de rent beskrivende grammatikker har denne funktion. Fordi de kun
 har beskrevet københavnsk højsprog, og kun som morsomme undtagelser har be-

handlet fx. grammatiske konstruktioner fra lavsproget og dialekterne, har også de
 givet københavnsk højsprog en enorm prestige.

Også i denne bog, i det første kapitel, har jeg gjort mig skyldig i dette. Ganske
 vist drejer beskrivelsen sig om det der skulle være fælles for alle sprogvarianter,
 men alle eksemplerne (hvor man ikke kan undgå at vælge en eller anden va-
 riant) er faktisk i københavnsk højsprog. Jeg har ikke fundet det forsvaret at
 beskrive andet end mit eget sprog – og jeg taler altså nærmest københavnsk høj-
 sprog. Derfor læser de måtte studse over mine eksempler, eller mangle nogen,
 kan jeg kun beklage at jeg kun har den sproglige baggrund som jeg har. Dette
 kapitel er et forsøg på at rette lidt op på det.

Af den foregående fremstilling skulle det fremgå at sprogvarianterne kan bru-
 ges til at forstærke eksisterende sociale spændinger, mellem storbyen og resten
 af landet, mellem højere og lavere sociale lag, mellem mænd og kvinder, mellem
 unge og gamle, mellem snedkere og murede, mellem håndens og åndens arbejdere.
 Indledt viser eksemplet fra Bornholm at en egentlig sprogregulering ikke vil
 løse nogen af disse sociale problemer. Folk vil til enhver tid kunne tillægge
 tilfældige sproglige variationer social betydning som de har interesse i. Problemet
 kan altså ikke løses ad sproglig vej, selv om det forstærkes af brugen af de
 sproglige variationer.

II(C) SOCIALE RELATIONER MARKERES VED STIL OG INTERAKTIONSFORM

Stilen markerer relationerne

Stilfigurene hører til litterær og retorisk stil

Tiltaleformene markerer symmetri og formalitet

Grammatiske variationer markerer formalitet

Der findes faste sproghandlingsmønstre

Interaktionsmønstre markerer symmetri

Interaktionsformerne bestemmes af og bestemmer de sociale relationer

§ 58. Stilen markerer relationerne

I dette afsnit beskriver jeg hvorledes de sproglige variationer hænger sammen med træk i situationen, hvorledes de sociale relationer bestemmer eller markeres af de former kommunikationen kan antage. Her ser jeg altså bort fra sammenhængen mellem sproglige variationer på den ene side og mediet, situationens personer, eller den institution situationen indgår i, på den anden side.

Relationerne mellem parterne i en kommunikationssituation kan markeres på forskellige måder, især afhængigt af om der er tale om envejs- eller tovejskommunikation. Ved envejskommunikation plejer man at tale om stil, mens man ved tovejskommunikation taler om interaktionsmønstre, interaktionsformer kan så være betegnelsen for begge fænomener.

Ved de faktiske sociale relationer kan man skelne mellem en symmetridimension og en formalitetsdimension. Dette er noget andet end de samtalerelationer som omtales i afsnit I(A). Samtalerelationerne har at gøre med hvilke samtaleroler parterne får tildelt, de kan altså skifte fra ytring til ytring. De faktiske sociale relationer er forhold som er konstante igennem en hel tekst, som er kædet af ytringer, eller igennem en hel samtale. På symmetridimensionen skelner man mellem SYMMETRI hvor samtaleparterne bruger samme sprogformer, og ASYMMETRI hvor de bruger forskellige former. På formalitetsdimensionen skelner man mellem FORMELLE og UFORMELLE FORMER. Variationerne på de to dimensioner foregår uafhængigt af hinanden.

Stilen har især med formalitetsdimensionen at gøre. Stilen afspejler altså formelle eller uformelle relationer i situationen. På den anden side er en del af det formelle eller uformelle i en situation det at der vælges en bestemt stilart.

Hvad er da stilt? STTL kan bedst beskrives som resultatet af et valg. I de fleste situationer kan der vælges mellem synonyme udtryk for så vidt angår selve meningen og funktionen med ytringen. Fx. vil man henvise til samme person lige-
gyldigt om man siger: *jeg så fyren du snakkede om* eller om man på *fyrens* plads indsætter *karlen, manden, den mandsperson, det mandfolk, stodderen, den unge*

mand. Men valget indebærer noget forskelligt om relationerne mellem afsender og modtager.

Der synes desuden at være sammenhæng mellem de mange valg mellem synonymer der foretages igennem en hel tekst. Hvis man hører en sige: *Det er nyårsdag i dag. Klinger ikke dette tilråb fremmed og uventet i eders øren?* Så ville man studse hvis vedkommende fortsatte: *Det havde I måske fuldstændig sved ud, små venner?* Det lyder mere rigtigt med: *have I ret vist det før I høre det af min mund?*

Dette kan man kalde **STILISTISK KONGRUENS**. Denne stilistiske kongruens hænger sammen med at der findes forskellige fast indarbejdede **STILARTER**, dvs. typer af relationer som valget blandt synonymmer kan markere.

Man kan således skelne mellem høflig stil og familær stil, mellem upersonlig og personlig stil, mellem retorisk eller litterær stil og slang, mellem skriftsprog og talesprogstil, mellem formel stil og uformel stil.

Stil kan være markeret ved sproglige træk af forskellig type: ved valg inden for ordforrådet, valg blandt grammatiske konstruktioner, valg blandt forskellige udtaler. Valg af grammatisk konstruktion er omtalt i § 47 og bliver det i § 61. Valg af udtale sker som regel ikke bevidst, men uvilkårligt. Men hvis dette valg bruges til markering af relationer, fx. af folk der behersker et regionsprog foruden deres dialekt, falder brugen sammen med det der blev omtalt i afsnittet II(A). I denne paragraf vil jeg omtale variationerne i ordforrådet og i den næste det særlige fænomen der hedder stilfigurer. Valget inden for disse to områder er de vigtigste stilistiske valg.

Det er ikke således at der findes 10 forskellige stilarter. Derimod synes ord der er kongruente med upersonlig stil også at være kongruente med høflig stil. Man kan således reducere stilarterne til en dimension med yderpunkterne formel og uformel stil således at det også omfatter alle de andre modsetninger. I følgende skema har jeg indsat synonymer til ordene *mand, kone, barn, dreng, pige*.

stiltart	ord	ord	stiltart
upersonligt	<i>arving</i> <i>dame</i> <i>ynge mand</i> <i>mandsperson</i> <i>kvinde</i> <i>ungt menneske</i> <i>unge mand</i> <i>frøken</i> <i>frue</i> <i>ægtemand</i> <i>yingling</i> <i>viv</i> <i>guit</i>	<i>damen derhjemme</i> <i>unge, pusling</i>	personligt
formelt		<i>fyr</i> <i>kone</i> <i>bedre halvdel</i> <i>karl</i> <i>mandfolk</i> <i>kneegt, pus</i> <i>lillemor</i> <i>pigebarn</i> <i>lønnel</i> <i>madamme</i> <i>søvn</i>	uformelt
høfligt			
retorisk			slang

stiliart	ord	ord	stiliart
litterært	<i>mø, pode husfrue glut nor puk knøs jomfru gemilinde, gemal pog</i>	<i>ribs tøs cigar kørvel krelling baby darling</i>	
arkaisk		modepræget	

Læg mærke til at ordene *mand, barn, dreng, pige* ikke er inkongruente i nogen stiliart. Sådanne ord som ikke ser mærkelige ud i nogen sammenhæng, plejer man at sige hører til NORMALSPROGET. Omvendt er ord der markerer en bestemt stil altså snarere bestemt ved at der findes situationer de ikke kan bruges i, end ved at de hører til bestemte situationer.

(Kilder: 43, 103)

§ 59. Stilfigurerne hører til litterær og retorisk stil

Især i litterær og retorisk stil er der blevet udviklet visse sproglige virkemidler der har til funktion at fremhæve visse dele af teksten og at gøre at teksten påvirker modtageren mere. Langt de fleste af disse virkemidler er en form for gentagelse. Her følger beskrivelser af 15 af disse retoriske virkemidler:

I. RIM, gentagelse af rækker af fonemer, fx.: *Jørgen, Jørgen Jyde, sejled i en gryde.*

II. VERSEFOD (metrum) gentagelse af trykmønstre, fx. stærktryk + svagtryk + svagtryk i: *Hold Dem til Volvo, den holder til Dem.*

III. IDENTISK GENTAGELSE, fonetisk og semantisk gentagelse, fx.: *Her vil jeg tegne ottetaller, ottetaller, ottetaller.*

IV. VARIERET GENTAGELSE, ORDPAR, semantisk gentagelse, fx.: *magi og indflydelse, syg og dårlig.*

V. STIGNING (gradation, klimaks), semantisk gentagelse med forskellig grad, fx.: *... der til er det ikke tiden, der til er det fremfor alt ikke stemningen hos os, der til har de, i hvis navn jeg taler, ingen beføjelse.*

VI. PARALLELISME, gentagelse af grammatisk mønstre, fx.: *... der til er det ikke tiden, der til er det fremfor alt ikke stemningen hos os, der til har de, i hvis navn jeg taler, ingen beføjelse.*

VII. ANAFOR, samme led i begyndelsen af 2 eller flere kæder af led, fx.: *noget for øjet, noget for øret, noget for Dem.*

VIII. KIASME, gentagelse af kæde af to led, med omvendt rækkefølge af ledene, fx.: *Hold Dem til Volvo, den holder til Dem.*

IX. KONTRAST, sammenstilling af semantiske modsætninger (se § 19) fx.: *brødmaskinen der skiver det hele og sparer det halve.*

X. SAMMENLIGNING, delvis semantisk gentagelse, fx.: *Nytåret er som en milepæl.* Visse semantiske komponenter (markering af grænsen for en måleenhed som mennesket passerer) gentages, mens andre varieres (tidsmål overfor steds-mål). De gentagne komponenter fremhæves.

XI. METAFOR, ordsammenstilling som er uacceptabel fordi visse semantiske regler er brudt. Udtrykket får dog mening som en sammenligning hvor det ene sammenligningsled mangler. Fx. er *ørkenens skib* umiddelbart uacceptabelt, fordi der ikke er skibe i ørkener ... *skib* indeholder blandt andet komponenterne [TRANSPORTMIDDEL] + [PÅ HAV] + [IKKE LEVENDE] + [VUGGENDE].

At disse komponenter passer [TRANSPORTMIDDEL] og [VUGGENDE] ind i den sammenhæng som *ørken* giver og det sikrer forståelsen af hele udtrykket: *kamel*. De komponenter der er identiske for *kamel* og *skib* fremhæves på bekostning af de andre komponenter ved *kamel* (fx. [LEVENDE]) og ved *skib* (fx. [IKKE-LEVENDE]).

XII. METONYMI, betegnelse for at et begreb byttes ud med et andet som hænger sammen med det første ved semantiske antagelser (se § 30), fx. del for helhed, årsag for virkning, den handlende for det udførte, egenskab for person: *at læse sin H. C. Andersen.*

XIII. ORDLEGE, spil på homonymers mangtydighed. fx.: *appelsin-sal-suse-mig.*

XIV. ZEUGMA, sideordning af ord som har så få komponenter fælles at det ikke er acceptabelt, fx.: *Plej Deres have med sund sans og subtrah.*

XV. RETORISK SPØRGSMÅL. Spørgsmål som ikke ventes besvaret af modtageren, fx.: *Vil De bevare håret ungt – så gør som hani!*

De fleste eksempler i denne paragraf er fra reklamer. Reklamer er i høj grad i retorisk stil, men ikke altid i formel stil eller arkaisk stil. Her følger et eksempel som forener disse træk:

Det er Nytaarsdag i Dag. Klinger ikke dette Tilraab fremmed og uventet i Eders Øren? Have I ret vidst det, før I nu hørte det af min Mund, saa at I komme sammen i denne Stund med Følelser og Begjæringer, Tanker og Beslutninger, fremkaldte ved Betragtningen af Tidernes Skifte, saa at I med Aandens Øje se Milepælen, hvorved vi i Dag staa, og standse lidt foran den, for derpaa at læse Indskriften? Er det dog ikke saa, kjære Venner? at mange se denne Dag komme og gaa, uden at det falder dem ind at den er NYTAARSDAG I GUDS KIRKE paa Jorden, da Herren atter begynder sin gamle Vandring til Menneskenes Hjerter, for at frelse dem i denne Naadens Tid, før den store Nytaars- og Dommhedag opvinder, hvorpaa Beredelsens Tid er forbi, og han kommer øjensynlig igjen for at *afslutte* sit Kirkeaar paa Jorden, og begynde et nyt igjen, der skal være evigt for hans Aasyn! O, er det dog ikke sørgeligt, at saa Faa ret vide, at det i Dag er Nytaarsdag i Herrens Kirke paa Jorden, mens de derimod aldrig glemme den *borgerlige Nytaarsdag i Verden*, og da gerne flokkes i tætte Skarer og med den bedste Dragt i Templeterne for at høre om Livets Kortbed og Dagens Møje, om Frygt og Haab her paa Jorden, saa at det er klart, at de mere føle sig som Jordens Børn end som Kirkens Børn, mere som Borgere i denne Verden, end som Borgere i det himmelske Jerusalem, siden Kirkens Nytaarsdag er dem langt ligegyldigere end det borgerlige Aars-skifte!

(citeret efter Vilhelm Birkedal: *Livets Ord og Ordets Liv*, Kbh. 1894.)

(Kilder: 43, 103)

§ 60. Tiltaleformerne markerer symmetri og formalitet

Relationerne mellem parterne kan ikke blot markeres ved stil men også ved valg af tiltaleformer, valg af grammatisk mønster, og sprogbehandlingsmønstre.

Tiltaleformerne kan variere på begge de dimensioner der kan være tale om: symmetri og formalitet. En historisk gennemgang af nogle af de europæiske tiltaleformer kan være anskueliggørende. Der har på de europæiske sprog altid været former der svarede til *du* og *De*. De omtales således i det følgende.

I middelalderen markerede tiltaleformerne et rent asymmetrisk system:

oppe	↑ De
↓ du	↔
nede	↔

Folk oppe blev altid tiltalt *De*, folk nede altid *du*.

Lidt senere kommer *De* til at markere de formelle forhold mellem lige folk, mens *du* markerer det uformelle og intime:

uformel/formel	↑ De
oppe	↔ du
lige	↔ De
nede	↓ du

Folk oppe blev kaldt *du* af uformelle ligefolk, *De* af alle andre.

Folk nede blev kaldt *De* af formelle ligefolk, *du* af alle andre.

Den asymmetriske dimension dominerer tydeligvis over den formelle-uformelle. Med overgangen fra den feudalistiske til den kapitalistiske produktionsmåde og udbredelsen af lighedsideologien, begynder de symmetriske tiltaleformer at brede sig på den asymmetriske beakosning. *du* kan bruges uformelt opad, *De* formelt nedad:

uformel	formel
oppe	↑ De/du
lige	↔ du
nede	↓ du

Folk bruger *du/De* opad i uformelle situationer, og nedad i formelle.

Ellers *De* formelt, *du* uformelt.

Og i dagens Danmark synes markeringen af symmetri helt at have sejret:

uformel	formel
du	De

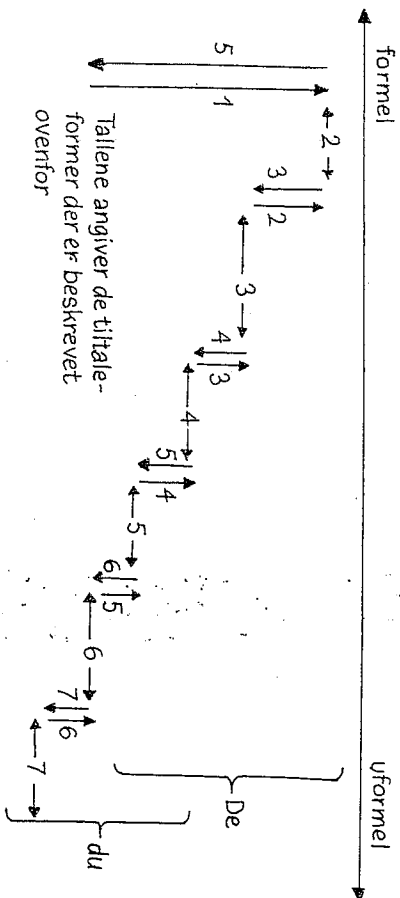
Den sidste rest af asymmetri, den at fremmede voksne siger *du* til et barn der skal sige *De* til dem, er ved at forsvinde.

Der findes dog andre tiltaleformer end 2. persons pronominer, *du* og *De*. Her følger et udvalg af danske tiltaleformer fordelt på mænd (M) og kvinder (K), sat op efter graden af formalitet. (FN = fornavn, EN = efternavn, T = titel.)

1. T, fx.: *Vil overlægen være så venlig at skrive her.*
2. M: (hr) T + FN + EN, *Hr underdirektør Børge Smit.*
K: fru + Mst + MsFN + EN, *fru underdirektør Børge Smit.*
K: Kst + fru + FN + EN + EN, *advokat fru Elise Smit.*
K: Fru/Frk + FN, *fru Elise.*
3. hr/fru/frk + FN + EN, *hr Otto Pedersen og fru Lena Pedersen.*
4. hr/fru/frk + EN, *Hr Pedersen og Fru Pedersen.*
5. M: EN, *Pedersen*
K: FN, *Lena*
6. M: FN, *Otto*
K.: FN eller kælenavn, *Lennigje.*
7. kælenavn, familiebetegnelse, øgenavn, *far, Ras, Lennigje.*

Selvom 2. persons pronomen ikke mere udveksles i symmetrisystemet, kan man

let markere forhold på symmetridimensionen, nemlig når man bruger de andre tiltaleformer. Det ser faktisk ud til at symmetridimensionen ved de andre tiltaleformer stadig er den der dominerer. Man kan aflæse det på følgende illustration:

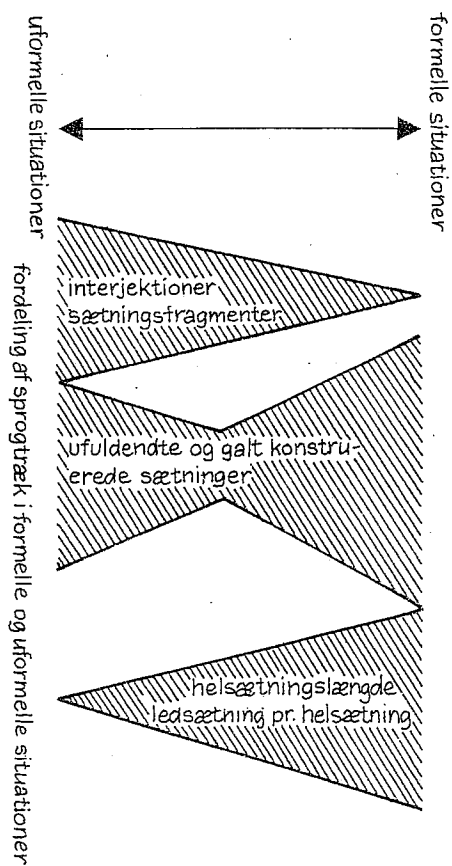

Figuren angiver lodret hvor mange usymmetriske udvekslinger der kan forekomme, vandret hvor mange grader på formalitetsskælen et par kan gennemgå fra begyndelsen af et bekendtskab til et virkelig godt venskab. Denne trappe kan også give forklaringen på hvorfor det uformelle markeres på samme måde som nedadgående og det formelle som opadgående. Efterhånden som bekendtskabet skrider frem, er det nemlig hele tiden den der er oppe i det asymmetriske forhold der har ret til at foreslå den mere uformelle tiltaleform, både til den anden og til sig selv; derfor hænger de to dimensioner, symmetri og formalitet, sammen når det gælder tiltaleformer.

(Kilder: 14)

§ 61. Grammatiske variationer markerer formalitet

Situationsbundne variationer i grammatikken synes kun at markere formalitet, ikke symmetri. Den gruppe forskere ved Lunds universitet som har studeret talesprog, har også undersøgt talesprogets grammatiske variationer i situationer som på grundlag af nogle ikke-sproglige træk kunne karakteriseres som formelle og uformelle. Af de sproglige træk som er beskrevet i § 47, undersøgte de interjektionerne, sætningsfragmenterne, de ufuldendte sætninger, de galt konstruerede sætninger, helsætningslængden, antal ledsætninger pr. helsætning. Resultatet fremgår af følgende figur:

Sproget i de formelle situationer er altså karakteristisk ved meget lange og komplicerede sætninger, mens sproget i de uformelle situationer er karakteristisk ved mange interjektioner og sætningsfragmenter. Læg mærke til at antallet af galt konstruerede sætninger stiger både ved mere formel tale og ved mere uformel tale. Det må have følgende forklaring: i den formelle situation er kravet om kompleksitet (lange helsætninger med mange ledsætninger) og kravet om at sætningerne skal være afsluttede, så store at taleren ikke kan overskue sine grammatiske konstruktioner. Derfor gennemfører hun eller han en lang gal konstruktion, hellere end en ufuldført eller kort, korrekt konstruktion. Ved uformel samtale er kravet om korrekthed ikke særlig stærkt. Galt konstruktioner bemærkes slet ikke.

(Kilder: 22)

§ 62. Der findes faste sproghandlingsmønstre

Situationsbundne variationer i sproghandlingsmønstret synes især at have med symmetri at gøre – ikke så meget med formalitet. Det kræver imidlertid meget nøje analyse at afdække det mønster som kæderne af sproghandlinger udgør.

En person, X, kan bruge 3 sproghandlingstyper: konstatierende, vurderende og regulerende (se § 7), samt sproghandlinger der er sammensat af flere typer. Den anden person, Y, kan nu reagere på 4 forskellige måder: 1) betvivle forudsætninger, relevans eller vederhæftighed ved X's sproghandling, 2) acceptere, 3) benægte, eller 4) ignorere det der bliver sagt.

Hvis man blot tager 4 sproghandlinger som de forekommer i rækkefølge i en samtale, giver det jo fantastisk mange mulige mønstre. Der er dog visse mønstre som er meget almindelige og typiske.

Her er et eksempel på et andet mønster:

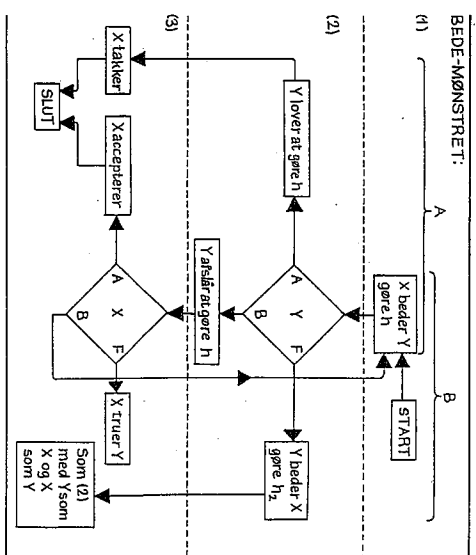
-
- The diagram shows a packet structure with a **START** flag and a **header Y** containing a **reh** field. A bracket labeled **B** spans the **START** flag and the **header Y**. A dashed line indicates a time boundary. An arrow points to the **START** flag, and another arrow points to the **reh** field. A third arrow points to the **START** flag, and a fourth arrow points to the **reh** field.

10

1000

- Printed Y som**
X og X
som Y

B-mønster

B-mønster

X: *Gider*

Y: *Gider*

X: *Ja, me*

Y: *OK*

X: *Tak*

Y: *Tak*

me
ner.

...at det er umuligt ikke at kommunikere, og at begynder kommunikationen. Men de faktisk ved hvem der begynder og hvem der er den mest dygtige til at kommunikere. Men hvem der er dunnest, vil et af deres byndte:

Kommunikationen er uden begyndelse og derfor også uden slutning

Man kan finde mønstre som de to A-mønstre overfor. De er karakteristiske ved at parterne i samtalen er enige om deres samtaleroller og om deres sociale relationer. Samtalen er derfor på sin vis simpel og kan afsluttes hurtigt. Men i B-mønstrene er parterne ikke enige om deres samtaleroller. Så bliver de uenige om hvem der begynder, og dermed bliver selve deres samtalerelationer til emne for samtalen, der dermed kan blive ved i det uendelige.
(Kilder: 77, 85, 108)

§ 63. Interaktionsmønstre markerer symmetri

Også i kommunikation uden ende kan man imidlertid afslutte et mønster, et mønster i mønstret så at sige: SYMMETRISK INTERAKTIONSMØNSTER, hvor parterne stræber efter lighed med hinanden, og ASYMMETRISK INTERAKTIONSMØNSTER, hvor parterne stræber efter så stor forskel med hinanden som muligt med hensyn til hvilke samtaleroller de har.

Hier følger et eksempel på et rent symmetrisk interaktionsmønster:

Martha: ... DU, kom lige is i min drink, hva? Du har ikke kommet is i, hvortor har du ikke det?
George (tager hendes drink): Jeg kommer altid is i dine drinks. Du spiser det bare. Det er en vane du har ... Det der med at gnaske isteringer ... ligesom en cocker spaniel. Du knækker sgu de hugtænder en dag.
M: TÆNDERNE ER MINE!
G: Nogen af dem ... nogen ...
M: Jeg har flere tænder tilbage end du har
G: TO
M: Nå, ja – men to mere, det er også meget.
G: Det er det måske nok ... Det er måske ret imponerende ... i betragtning af din alder.
M (pause): HOLD SA OP MED DET DÉR! Du er selv ikke rørende ung.
G: (reciterer ... med drengens fryd): Jeg er seks år yngre end du – det har jeg altid været – det vil jeg altid være.
M: (dyster): Ja, men så er du også blevet skaldet
G: det er du også (Pause ... de kommer begge til at le) Skål! Skål!

Edward Albee: *Hvem er bunge for Virginia Woolf*
på dansk ved Asta Hoff-Jørgensen 1964, side 13–14

Eksempel på usymmetrisk interaktion:

Læreren: Ja – Nu har vi talt noget om afsenderen, så kan vi prøve at finde ud af – Hvordan ser nu adressaten ud?
pause 17 sek.
Læreren: Hvordan ser vores adressat ud?
pause 4 sek.
Læreren: Niels!
Niels: Det må være en højt uddannet mand.
Læreren: Ja, hvor høj?
Niels: Det står der ikke noget om.
Læreren: Jo, det gør der da.
Niels: Civilingeniør eller sådan noget.
Læreren: Ja, der står hvilke eksamenspapirer: cand. merc., cand. økon., cand. polit. eller HD med afsætningsøkonomi, eventuelt – ikke – Der står simpelt hen specifikt hvilke eksamenspapirer der skal medbringes ... Der står noget helt andet der egentlig ligger uden for de specifikke eksamenspapirer?
Pause 2 sek.
Læreren: Ja, Stig!
Stig: Tale og skrive prænt og tale tydeligt.
Læreren: Ja ... Det er noget af det ... men der stilles endnu højere krav til denne mand!
Eivind: At kunne opvise tilfredsstillende resultater fra en lignende stilling, og have erfaring i mødeledelse ...
Læreren: Ja.
Eivind: og have forhandlingsevne på højeste plan ...
Læreren: Ja
Eivind: og topspecialist
Læreren: Og topspecialist, ikke!
Citeret efter Mål & Møle nr. 2,
1. Årgang 1974.

Rene symmetriske eller usymmetriske interaktioner over længere tid – igen nemt år – betragtes som sygeligt. Den normale interaktion skifter mellem symmetri og usymmetri.

Det ideal om lighed, frihed og retfærdighed, som er en indbygget forudsætning i systemet af sproghandlinger (se § 7), går netop ud på at alle personer har lige adgang til begge interaktionsformer i forhold til alle andre, og at alle både kan være den oppe eller den nede i asymmetriske forhold.

(Kilder: 108)

§ 64. Interaktionsformerne bestemmes af og bestemmer de sociale relationer

I paragrafferne 58–63 har jeg beskrevet to dimensioner af sociale relationer: symmetri-asymmetri og formel-uformel. Dimensioner kan virke uafhængigt af hinanden.

Stil og interaktionsmønstre på den ene side og de sociale relationer i situationen på den anden side, hænger sammen på to måder: situationen bestemmer og begrænser hvilke stilarter og hvilke interaktionsmønstre der kan bruges, dvs. begrænser antallet af muligheder for personer; men sprogformerne, stilen og sproghandlingerne, definerer og fastlægger også situationen.

Af træk i situationen som ikke er sproglige, kan man nævne følgende 6: 1) personer og deres egenskaber, 2) stedet, 3) tiden, 4) personernes følelser over for hinanden, 5) personernes adfærd, 6) emnet.

Sammenhængen mellem stil og sproghandlingsmønstre og de 6 situationstræk kan ses i følgende skema:

symmetri			asymmetri
	uformel	formel	
personer:	få personer sammen, lighed i smag, holdning, ideologi, skæbne, (alder, bopæl, køn, indkomst, stilling i produktionen)	mange personer sammen, forskelle i alder, bopæl, køn, indkomst, stilling (smag, holdning, ideologi)	forskelle i alder, køn, indkomst, stilling i produktionen
Sted	nærhed, små rum, privat	fjernhed, store rum offentligt	oppe, foran – nede, bagved
Tid	fritid, pauseid	arbejdstid	altid
Følelser	tillid, sympati, venlige følelser	indifference, mistro uvenlige følelser	overlegenhed – underlegenhed
Adfærd	hyppig interaktion samarbejde	sjælden interaktion konkurrence	indflydelse, magt, kontrol
Emne	private	offentlige	parternes relationer

I forhold til dette todimensionale system som situationer og stilarter og interaktionsmønstre kan opstilles i, kan man så beskrive en række almindelige INTERAKTIONSFORMER, dvs. situationsbundne kommunikationsenheder. Den symmetriske interaktion i § 63 var fx. et skænderi, mens det usymmetriske var et stykke undervisning. Andre interaktionsformer kan ses i skemaet:

	usymmetrisk	symmetrisk
formel	eksamination, retssag undervisning, interview religiøst ritual, handel	debat forhandling konversation
uformel	arbejdsinstruktion, børneopdragelse	diskussion, samtale, skænderi, pausesnak

(Kilder: 14)

II(D) I FORSKELLIGE INSTITUTIONER BRUGS FORSKELLIGE TEKSTARTER

Tekster er kæder af ytringer

Tekster kan have forskellige emneforløb

Man danner sig altid en forestilling om helheden

Tekstarter er historisk bestemte

Der findes mange tekstarter

I tekster kan man finde forskellige abstraktionstrin

Samarbejdsprincippet bestemmer abstraktionstrinet

Der findes 7 typer af tekstarter

Tekster kræver bestemte modtagere

Fiktive tekster har ingen virkelighedsforpligtelse

Der er særlige variationer ved berettende og litterære tekster

§ 65. Tekster er kæder af ytringer

I dette afsnit beskriver jeg hvorledes sproglige variationer hænger sammen med samfundsmæssige institutioner. Her ser jeg altså bort fra sammenhængen mellem sproglig variation og medier, mellem sprog og situationens personer, mellem sprog og personenes sociale relationer.

Den sproglige variation der hænger sammen med samfundsmæssige institutioner er bundet til typer af tekster. TEKSTER er kæder af ytringer der hænger sammen. Variationen i teksterne kan kaldes TEKSTARTER.

Tekster kan hænge sammen på 4 forskellige måder: 1) de kan indeholde fælles semantiske komponenter, 2) pronominer og andre ord kan henviser til størrelser i en anden ytring inden for samme tekst, 3) ytringer kan støtte hinanden i en argumentation, og 4) de kan have fælles emne.

I en tekst vil forskellige semantiske komponenter gå igen ikke blot fra det ene ord til det andet (se § 20) men også fra den ene ytring til den anden og dermed udgøre en SEMANTISK SAMMENHÆNG, (isotopi). Prøv at se på følgende eksempel:

1 De riges klassekamp mod de fattige

(1) En forårsdag 1968 blev fire unge kvinder indlagt på en københavnsk fødeklinik. (2) Det var en »pige» den dag. (3) De fire kvinder fødte tre piger og én dreng.

(4) Een af kvinderne var 18 år, ugift. (5) Hun havde ingen uddannelse, men ville være børnehaverelærerinde. (6) Barnets far var i lære. (7) Han var også 18 år. (8) De to var glade for hinanden. (9) Meningen var, at de skulle gifte sig. (10) De havde fået en tovrærelses lejlighed, og selv om der blev nok at tænke på, så betød alene det, at de havde bolig, at startgrundlaget ikke var det dårligste. (11) De var forældre til drengen.

(12) Ved siden af lå en ung, gift kvinde, hvis mand var »noget på kontor». (13) De havde været gift i nogen tid og havde en lejlighed i Ryesgade-kvarteret i København. (14) Den var på halvandet værelse. (15) Den var så fugtig, at de måtte have en flaskegasbrænder i gang døgnet rundt for at holde lejligheden bare nogenlunde tør. (16) Her skulle den ene af de små piger bo!

(17) En tredje af de unge kvinder fødte denne gang sit andet barn. (18) Hun var socialt placeret i økonomisk velfunderet middelstand og boede i et ældre villakvarter med stor have til huset. (19) Ægteparret havde også sommerhus og bil.

(20) Den fjerde af de unge kvinder var ugift, men blev gift med barnets far kort efter at have født. (20) De havde ingen lejlighed, men kunne få lov at bo hos hendes svigerforældre i en tovrærelses lejlighed med kammer i et socialt byggeri i et af Københavns yderkvarterer. (22) Lejligheden var i forvejen rigeligt befolket med halvvoksne børn, så det varede ikke lange, før de fik bolig i et af kommunens husvildebyggerier. (23) Kvinden havde ingen uddannelse, manden var ikke-faglært.

De fire spædbørn fødtes ind i vidt forskellige, sociale realiteter. Hvor kort afstand, der end var mellem deres vugger på den stue, hvor de lå hos deres mødre, så var der dog en ufattelig afstand i de vilkår, de voksnes verden ville byde dem fra det øjeblik, de forlod fødeklinikken.

Den semantiske komponent [DAG] går igen i (1) og (2). Men komponenten [FORTID] findes i (1), (2), (3), (4), (5), (6), (7), ... [HUNKØN] i (1), (2), (3), (4), (5), (6), komponenten [SOCIAL STILLING] er fælles for (1), (4), (5), (6), (7). Af de forskellige semantiske sammenhænge vil nogen vise sig at dominere over andre ved at optræde hyppigere. Fx vil [FORTID] og [SOCIAL STILLING] vise sig at dominere i det følgende af denne tekst. Afsnittet resumeres jo således: *De fire spædbørn fødtes ind i vidt forskellige sociale realiteter. Det er indledningen til Bent Hansens bog Velstand uden velværd, afsnittet De riges klassekamp mod de fattige. Fremanalyseringen af dominerende semantiske sam-*

menhænge er noget af det vigtigste i analysen af tekster, både skønlitterære og andre.

I en tekst kan pronominer skabe HENVISNING fra én ytring til en størrelse i en anden ytring. Henviſning vil ſige at ordet *hun* i (5) fx. markerer at der er tale om det samme individ som i (4) *en af kvinderne*. Og igen henviser *kvinderne* i (4) til *De fire kvinder* i (3) som henviser til *fire unge kvinder* i (1).

Der er flere ord og former der kan lave henvisninger fra én ytring til en anden: bestemt form af substantiver, fx. *kvinden*, pronominer: *denne, hin, han, hun, den, det, alle, ingen, som, der, dér, hér*; adverbier: *dengang, derfor, således*.

Substantiver og verber kan også lave henvisninger hvis der er tale om enslydende eller synonyme udtryk. *Manden* i (23) henviser til *banens far* i (20).

Ved hjælp af henvisningsformerne kan det altså markeres at der er tale om identitet mht. tid, sted, person, sagforhold eller begivenhed fra den ene ytring til den anden. Dette medfører også at der kan markeres identitet mht. hvilken verden der er tale om, fx den virkelige verden, en persons drømmeverden, en persons forestillingsverden, ønskeverden, en omtalt verden eller en mulig verden. *Han drømte om den frygtelige snemand. Den kom gående hen imod ham. Den er snemanden i drømmen* – ikke i virkeligheden. Tekstens verden skabes altså ved de specifikke betegnelser (§ 14) i de første linjer af teksten.

Der findes 4 særlige former for henvisning mellem ytringer som har stor betydning for sammenhængen i teksten: sammenfatningen, delbeskrivelser, generaliseringer og eksemplifikationer.

SAMMENFATTNINGER er mulige på grund af de semantiske antagelser (se § 30). I teksten er *forskellige sociale realiteter* fx. en sammenfatning af de fire foregående delbeskrivelser. SAMMENFATTNINGER er altså udtryk der betegner helheder i modsætning til DELBESKRIVELSER som er udtryk som betegner dele af denne helhed. Sammenfatninger og delbeskrivelser er relative størrelser. Den ene behøver ikke at være mere abstrakt eller vag end den anden. Fx. er *han så på cyklen* en sammenfatning i forhold til *han så på stellet, hjulene, styret, sadlen* osv. Ikke blot ved fysiske genstande kan man skelne mellem helhed og del, det gælder også begivenhedsforløb: *Han kørte ned med elevatoren* er en sammenfatning i forhold til: *han åbnede elevatordøren, gik ind, lod døren smække i, trykkede på knappen S, så væggen forsvinde opad, mærkede at elevatoren standsede, åbnede døren, gik ud, lod den smække i efter sig*. Henvisninger i teksten kan gå fra sammenfatningen til delbeskrivelser eller fra delbeskrivelser til sammenfatninger.

Man kan også henvise fra generaliseringer til konkretiseringer og fra konkretiseringer til sammenfatninger. En GENERALISERING er en abstrakt formulering af et bestemt sagforhold, KONKRETISERING en tilsvarende konkret formulering. Fx. henviser den abstrakte formulering *det at de havde en bolig* (10) til det mere konkrete *de havde fået en toverelses lejlighed*. (10) Omvendt er *De fire kvinder fødte tre piger og én dreng* (3) en konkretisering af *Det var en pigedag den dag*. (2)

Den semantiske sammenhæng, generalisering og konkretisering, sammenfatning

og delbeskrivelser, kan endelig indgå i en ARGUMENTATIONSSAMMENHÆNG. Argumentation er kæder af ytringer hvor visse ytringer støtter eller underbygger at visse andre ytringer er sandsynlige eller relevante i en vis sammenhæng. Således kan hele teksten siges at være en underbygning af sammenfatningen: de fire spædbørn fødtes ind i vidt forskellige sociale realiteter. Den ytring som i en tekst støttes af andre ytringer kan kaldes tekstens SPIDSFORMLERING, mens de ytringer som understøtter kan kaldes PRÆMISSERNE. Argumentation hviler som regel på det forhold at præmisser og spidsformulering har samme emne men forskellig abstraktionsgrad. Spidsformuleringen vil endelig ofte indeholde de dominerende semantiske komponenter.

(Kilder: 59)

§ 66. Tekster kan have forskellige emneforløb

Hvis vi ser på hvad der er emne og ny information i ytringerne i en tekst, viser der sig forskellige mønstre eller EMNEFORLØB.

Emne for den 2. ytring kan være det der er ny information i den første, emne for den 3. den ny information fra den 2. osv. Dette kan kaldes et SIMPELT EMNEFORLØB. Det kan tegnes således (E = emne, NY = ny information):

$$\begin{array}{l} E_1 - NY_1 \\ E_2 - NY_2 \\ E_3 - NY_3 \end{array}$$

[Ved siden af] lå en ung, gift kvinde, hvis mand var »noget på kontor«. [De] havde været gift i nogen tid og havde en lejlighed i Rysgadekvarteret i København. [Den] var på halvandet værelse.

Man kan også have GENNEMLØBENDE EMNE hvor alle ytringer har samme emne:

$$\begin{array}{l} E_1 - NY_1 \\ E_1 - NY_2 \\ E_1 - NY_3 \end{array}$$

[En tredje af de unge kvinder] fødte denne gang sit andet barn. [Hun] var socialt placeret i økonomisk velfunderet middelstand og [hun] boede i et ældre villakvarter med stor have til huset.

Man kan have FORLØB MED AFLØDT EMNE, hvor alle emnerne er konkrete i forhold til et fælles abstrakt emne:

$$\begin{array}{l} E_1 - NY_1 \\ E_2 - NY_2 \\ E_3 - NY_3 \\ E_0 \end{array}$$

[Intelligensdefekter] er resultatet af hjerneskader eller af dårlige opvækstbetingelser. [Psykosor] er svære forstyrrelser af menneskers samspil med deres omgivelser. [Skizofreni] er i særlig grad præget af kontaktforstyrrelser, [den manio-depressive psykose] af stemningssvingninger.

Endelig kan man have forløb med DELT NY INFORMATION.

$$\begin{aligned} E_1 - NY_1 + NY_2 \\ E_2 - NY_3 \\ E_2 - NY_1 \\ E_3 - NY_5 \\ E_3 - NY_6 \end{aligned}$$

[En forårsdag 1968] blev fire unge kvinder indlagt på en københavnsk fødeklinik...

[En af kvinderne] var 18 år, ugift. [hun] havde ... [En tredje af de unge kvinder] fødte denne gang sit andet barn. [Hun] var ... Den fjerde af de unge kvinder...

Informationsenheder kan på denne måde samle sig til afsnit som igen kan samle sig til kapitler.
(Kilder: 20)

§ 67. Man danner sig altid en forestilling om helheden

I og med at flere ytringer hænger sammen og udgør én tekst udgør den også en bestemt type tekst. Afsendere har lettere ved at producere og forstå tekster hvis de altid kan opfatte dem som hørende til en bestemt type. Det uendelige antal af forskellige tekster kan reduceres til et lille antal typer af tekster eller TEKSTARTER. Forestillingen om en bestemt tekstart gør det muligt for modtageren at forstå ellers flertydige ord eller homonymer enydigt, gør det muligt for modtageren på grundlag af træk i teksten at forstå hvilken social sammenhæng teksten indgår i, og gør det endelig muligt for modtageren at foregribe noget senere i teksten på grundlag af noget tidligere. Forestillingen om tekstarten hænger sammen med DEN HERMENEUTISKE CIRKEL, tolkningscirklen. Det er det fænomen at man ikke kan forstå de enkelte dele af en helhed før man har forstået helheden, og at man ikke kan forstå helheden før man har forstået delene.

Tolkningen af de enkelte dele i en helhed bestemmes således af helhedsopfattelsen. Se fx. på følgende ytringer:

- *Den gamle manns gang var langsom.*
- *Han gik ned ad en lang gang.*
- *Det var første gang jeg så ham.*

Ordet *gang* kan betyde [MADE AT GA PA], [FORSTUE] eller [TIDSPUNKT]. Men homonymerne kan GØRES ENTYDIGE (monosemieres) ved den semantiske sammenhæng med omgivelserne. *langsom* kan kun være omsagnsord til et subjekt der er et begreb der betegner en proces, i den første ytring, *lang* viser at *gang* i 2. ytring må betegne noget fysisk, altså forstuen; endelig har både *første* og *gang* noget med hyppighed at gøre.

Man kan indvende at denne entydiggørelse ikke kan have den store betydning, da der trods alt ikke findes så mange homonymer. For det første findes der mange homonymer, for det andet er næsten alle ytringer faktisk flertydige, især mht. hvilken sproghandlingstype de hører til.

– *Vinduet er åbent*

ser fx. umiddelbart ud som en konstatering, men i sammenhængen

– *Synes du her er for koldt, vinduet er åbent?*

er det et spørgsmål der kunne betyde: skal jeg lukke det? I sammenhængen:

– *Jeg fryser sådan, men vinduet er åbent!*

er det en opfordring der ca. betyder: gider du lukke det! Og i

– *Åbn vinduet!*

– *Vinduet er åbent!*

udtrykker ytringen tvivl om forudsætningerne i den foregående og betyder altså ca.: laver du grin med mig?

På den anden side kan man kun danne sig en forestilling om helheden ved at læse de enkelte dele. Og da tekster opleves som om de forløber i tid hvad enten de skrives, siges, læses eller høres, må man allerede ved de første par ytringer danne sig en opfattelse af helheden og så herudfra tolke eller lave de følgende ytringer.

Helhedsopfattelsen, forestillingen om helheden som en bestemt tekstart, drejer sig om hvilke funktioner teksten skal have for afsender og modtager. Man kan sige at der i teksten er visse træk i teksten der er instrukser fra afsender til modtager om hvordan teksten skal bruges. Når man læser de første par linjer af en tekst, kan man danne sig en gal opfattelse af tekstarten; man må så på et senere tidspunkt revidere sin opfattelse, men så viser det sig også at man slet ikke har forstået noget af teksten, man kan fx. ikke huske ret meget af den.

(Kilder: 59, 74)

§ 68. Tekstarter er historisk bestemt

Tekster kan fungere på forskellige måder for afsender og modtager afhængigt af hvilke samfundsmæssige institutioner de lader dem indgå i. Samfundsmæssige institutioner kan fx. være: familien; undervisnings- og forskningsinstitutioner (sko-

ler, universiteter); pressen (aviser, radio, tv), som igen består af flere underinstitutioner: nyhedsafdeling, kultur- og debatafdeling, reklameafdeling; politiske institutioner (folkeeting, partier); private handelsforetagender (butikker, grossister, men også banker); private produktionsvirksomheder (fabrikker); juridiske institutioner (domstole, anklagemyndighed); statslige forvaltningsorganer (ministerier, kommunkontorer); den litterære institution. Ordet institution opfatter jeg altså her bredere end man som regel gør.

I forhold til disse institutioner kan tekster fungere på følgende måder: de kan være offentlige eller private, fiktive eller ikke-fiktive, orienterende, debatterende eller styrende, langsigtede eller kortsigtede, afhængigt af institutionens karakter.

OFFENTLIGE TEKSTER er tekster der principielt kan modtages af alle (der har penge nok til at købe dem) og som handler om offentlige emner, dvs. almene politiske og kulturelle emner. PRIVATE TEKSTER er tekster der kun modtages af enkelte udvalgte og som handler om private emner: produktion, privatliv, administration.

FIKTIVE TEKSTER har ingen virkelighedsforpligtelse for modtageren og hører især til i den litterære institution. Afsenderen kan altså ikke straffes for at lyve. Derimod udsættes teksten for vurdering og bedømmelse af hele det litterære system som består af forfattere, forlag, anmeldere, skoler, universiteter, teatre. Man kunne kalde dem den kulturelle diskussions institutioner og her diskuteres det private offentligt i almen form. IKKE-FIKTIVE tekster har virkelighedsforpligtelse og hører hjemme alle andre steder.

Skellet mellem orienterende, debatterende og styrende tekster svarer til de 3 sproghandlingstyper. ORIENTERENDE TEKSTER hører mest til i det offentlige liv. Det er fx. videnskabelige tekster, nyhedsartikler, skolebøger. Det hører til nyhedsafdelingerne af pressen og undervisningsinstitutionerne. Det karakteristiske ved orienterende tekster er at de ikke lægger op til diskussion. Og hvis det viser sig ikke at være sandt, er afsenderen nærmest udelukket fra den følgende behandling af sagen.

DEBATTERENDE TEKSTER er fx. en kronik, et essay, en reklame. De hører til den del af det samfundsmæssige liv hvor ideologier og verdensbilleder diskuteres, men også til diskussioner om hvad der skal gøres i den konkrete situation. Debatterende tekster er oplæg til diskussion og her kan der ikke være tale om usandhed, kun om at man ikke fik tilslutning for sin opfattelse.

STYRENDE TEKSTER er kendetegnet ved at de er umiddelbart forbundet med handlinger og konsekvenser. Tekniske tekster er nødvendige for mennesket for at kunne regulere forholdet til naturen, lovekster er nødvendige for at regulere det sociale liv.

Endelig kan man skelne mellem langsigtede og kortsigtede tekster. Det hele kan stilles op i et skema således:

Dette skema er ikke tænkt som eviggyldigt. Tværtimod opstår der stadig nye tekstarter, mens andre bruges mindre og får mindre betydning. Det skema der er vist her er altså en beskrivelse af tekstarternes system i det senkapitalistiske danske samfund i dag.

Under den feudale produktionsmåde, ved reformationen i Danmark, var fx.

lovtekster, bibeloversættelser, legender, krøniker de dominerende tekstarter. De videnskabelige og tekniske tekster eksisterede ikke som kategorier.

Reklametekster hører ikke blot til den kapitalistiske produktionsmåde, men også – i sin nuværende form – til vores masseproduktionsamfund. Så vidt jeg kan se er også sportsjournalistikken en nyere tekstart der bevidst placerer sig mellem fiktion og ikke-fiktion. På den anden side er den skarpe opdeling af avisen i nyhedsafdelinger og orienteringer på den ene side og ledere, kronikker, kommentarer, anmeldelser på den anden side noget der først er opstået i vores århundrede.

§ 69. Der findes mange tekstarter

Foresstillingen om tekstarten – forhåndsopfattelsen af teksten som en enhed af en bestemt type – hænger på den ene side sammen med hvilke sproglige træk der forekommer i teksten, især i begyndelsen. På den anden side hænger den sammen med hvilke samfundsmæssige institutioner teksten skal indgå i. Sammenkædningen af de sproglige træk med helhedsopfattelsen skal jeg gennemgå mere i detaljer her.

Der kan nævnes hundredevis af sproglige træk som er karakteristiske for bestemte tekstarter. Det er dog ikke de enkelte træk der er bestemmende, men kombinationen af træk.

Som eksempel materiale anfører jeg først en række tekster A-O.

Hvis læserne ikke allerede har dannet sig en mening om det skal jeg, her angive hvad jeg ville kalde den tekstart som den enkelte tekst hører til. Derudover angiver jeg hvilke meddelelsessituationer de er forekommet i.

- A. Brev. Brev fra Karl Gjellerup til Holger Drachmann, trykt i *Breve fra og til Holger Drachmann* III s. 344.
- B. Kogebog eller opskrift. Marianne Piepenstock: *Fransk mad*, Kbh. 1966.
- C. Lærebog. Agnete Diderichsen, Jesper Jensen og Allan Berg Nielsen: *Om Psykologi*, 1973, Kbh. s. 54.
- D. Roman, Vagn Lundbye: *Smukke tabere*, 1970 s. 1.
- E. Lokalnyhedsartikel. Valby Avis 11.2.1976 s. 14.
- F. Tiisigelse.
- G. Lyrik, Gustaf Munch-Petersen: *Døden*.
- H. Leder, Berlingske Tidende 2.1.1976 side (I) 2.
- I. Dramatik, Ernst Bruun Olsen: *Men boghulderen kan ikke sove*, 1963 Kbh. side 7 (stykkets begyndelse).
- J. Reklame, fx. Berlingske Tidende 6.1.1976 side (I) 1.
- K. Lov Nr. 56 om ægteskabets retsvirkninger af 18.3.1925.
- L. Rubrikannonce, Berlingske Tidende 10.1.1976 s. (II) 6.
- M. Håndbog, *Hvornår skele det, Danmarkshistorisk opslagsbog*, 1960, Politiken.

- A. Dredden Seilergasse 13. 2. d. 25 Juni 86.

Kære Ven!
Jeg anager at du for længe siden har modtaget et lille Manuskript fra mig gennem Ludvig – i al Fald bad jeg ham sende dig det. Hvis du ej har haft Tid til at læse det og heller ikke naar faar Tid derh, saa jeg bede dig om at sende det tilbage til Ludvig (Enkeltromningens Palæ, Bredgade). Tag det ikke fortrydning op, at jeg saaledes sender dig noget paa Håsen og saa rasper det igen; men Sagen er at jeg gerne vilde trykke dette Forspil for sig, for at sjaa noget mere Mont deraf – hvortil vi alle, Gud bedre det, trænge – og da hele Digtet for-

B.

Rasan-suppe
Crème de faisan
tilberedes som hønsesuppe med flyde, men smages til med et par spiseskefuld sherry.

C.

Der findes ikke fra naturen ugalde og kvinder mennesker. Både det smukkeste og det grimme i mennesker er produkter af miljøbetingelser og af samspillet med andre mennesker.

I begyndelsen oplever barnet hverken sig selv eller andre som selvstændige personer. Barnet har brug for kontakt, stimulering, aktivitet og føde – og derved gennem udviklingen de første sociale relationer. Sproget udvikles gennem forholdet til andre – og fremmer samtidig den sociale udvikling ved at være en ny kommunikation.

D.

Det meste af tiden fulgte vi flodløbet langs den venstre bred, og på et tidspunkt syntes vi, at vi kunne høre den svage dunklen fra en motorhjul længere sydpå. For en sikkerheds skyld lagde vi os i skjul inde i kratet, og herfra kunne vi se et godt stykke ned ad floden, men lyden blev svagere og forsvandt til sidst, hvorefter vi igen begav os på vej. Da floden senere svingede brat til højre, påstod Roman, at vi ville støde til den igen, hvis vi fortsatte som hidtil i stik

E.

Indehaveren af Valley Musikhandel Ivan Nielsen er en af de få musikhandlere i København, der i dag har et arkiv med flere tusinder noter på gamle metoder. Arkivet omfatter noter på mellem 18- og 20.000 forskellige numre. Blandt samlingen er der flere noter til melodier, der blev trykt ved sammenlægningen i 1870'erne. Ivan Nielsen har søsat på noter til sangene 1847. Størstedelen af eksempelvis i sangbogen kan ikke købes hos musikforlagene i dag.

F.

Jeg har op til adskillige gange forsøgt at få fat i noter til ældre melodier, men det har aldrig givet resultat, siger Ivan Nielsen.

G.

hvorfor vi lever – det betyder, at vi er saa glade, at vi synger – manke, blir vi saa lykkelige, saa glade, at vi engang skulle gaar vores vej, at angst for at vi ikke mer skal have livets unge latter –

H.

Vi læser for lidt og hører for meget til at skrive et korrekt, stilrent og umisketeligt dansk. Det er konklusionen på en tysk handelskolelærs systematisk undersøgelse af fejlene i en stabel eksamensstile i dansk. Stavefejlene er mange – op mod en fjerdedel udgør de. Men mere forstyrrende er de fejl, der skyldes misforståelser, sammenblandinger og simpelt ukendskab til sprogets opbygning. Lad os damre lidt på nærvore med en drings er rapportens Sørensen-Friholmiske motto.

At skriftsproget adlyder fra talesproget, skyldes ikke blot, at den siddige forandring, ethvert levende sprog undergår, begynder i talesproget og derved forplanter sig til skriftsprog. Talesproget har også i sit

væsen en række udtryksmuligheder, som skriftsproget er afskåret fra. Til gengæld stilles der til dette en række krav om rumfærdige og præcise ringsmuligheder – i for eksempel det algeriske og det juridiske sprog. Ingen kan ønske et sammensat mellem tale- og skriftsprog som nogen løsning.

Hvis den sproglige kommunikation indskrænker sig til det talte og hørte sprog, suppleret med lidt avisansigelse, er der derfor ikke noget at sige til, om den skriftsproglige udtryksfærdighed fortæller. Kun en udvalgt læsning kan søgte en egentlig undervisning i skriftlig fremstilling i det ellers ofte tilblåse arbejde med elever, der er nået ud af folkeskolen.

trykke det mere nøjagtigt således: at et udtryk, *x*, er mere præcist end et andet, *y*, som er vagt, vil sige at der er udtryk, *z*, som kan være synonyme med det *vage y*, men som ikke kan være synonyme med de præcise, *x*. Derimod er der ingen udtryk som er synonyme med det præcise som ikke også er synonyme med det *vage*. *Barnet har behov for kontakt og stimulering* er fx. mere præcist end *Barnet har behov for varme*.

Igen er der tale om en glidende skala, men man kan sammenligne tekster og sige Reklamen er mere vag end annoncen, lyrikken mere vag end lærebogen.

§ 71. I tekster findes der forskellige abstraktionstrin

Abstrakt og konkret blev i § 19 defineret således: hvis den eneste forskel på ytringerne *X* og *Y* er den at ordet *a* i *X* er udskiftet med *b* i *Y*, så er *a* abstrakt i forhold til *b*, og *b* konkret i forhold til *a*, 1) hvis *X* implicerer *Y* og *a* og *b* er gennemfaldte betegnelser, fx. *alle børn kan lide æbler* implicerer *alle drenge kan lide æbler*; eller 2) hvis *Y* implicerer *X* og *a* og *b* er specifikke betegnelser, fx. *nogle drenge kan lide æbler* implicerer *nogle børn kan lide æbler*.

Derfor kan følges at abstrakte ord indeholder færre semantiske komponenter og konkrete ord flere semantiske komponenter. Fx. indeholder det forholdsvis abstrakte *barn* komponenterne [MENNESKE] + [IKKE-VOKSEN], mens det forholdsvis konkrete *dreng* indeholder [MENNESKE] + [IKKE-VOKSEN] + [HANKØN].

XI. I tekster kan det samme individ eller det samme sagforhold angives ved betegnelser på forskellige ABSTRAKTIONSTRIN. Se på følgende eksempler:

sort panter – *panter* – *leopard* – *katedyr* – *rovdyr* – *pattedyr* – *dyr* – *levende væsen*.

at Andersen købte en blå Volvo sidste år – *at Andersen købte en bil* – *Andersens køb af bil* – *køb af motor køretøj* – *køb* – *erhvervelse*. På 1. sal i nr. 37 i *Trekronergade* – i nr. 37 i *Trekronergade* – i *Valby* – i *København* – i *Danmark* – i *Europa*.

Læg mærke til at man fra den samme konkrete formulering kan abstrahere, se væk fra forskellige træk. Man kan tale om forskellige ABSTRAKTIONSRETNINGER:

at Andersen købte en blå Volvo sidste år – *at Andersen købte noget blå* – *Andersens forklæthed for det blå* – *forklæthed for en farve* – *forklæthed*.

Når man går nogle abstraktionstrin ned, når man konkretiserer og fylder flere komponenter på udtrykket kan man også gøre det i forskellige KONKRETISERINGSTRINNINGER:

levende væsen – *dyr* – *insekt* – *flue* – *bananflue*.

Kort sagt er en konkret formulering konkret i forhold til mange forskellige abstrakter, og en abstrakt formulering er abstrakt i forhold til mange forskellige konkreter.

(Kilder: 105)

§ 72. Samarbejdsprincippet bestemmer abstraktionstrin

Valget af abstraktionstrin i en given ytring i en given situation, bestemmes ud fra samarbejdsprincippet (se § 7): forudsætningerne skal være i orden og ytringen skal være relevant. Hvis man vælger en for konkret betegnelse er forudsætningerne ikke i orden. En konkret betegnelse kan nemlig enten forudsætte eller stille forventninger om kendskab til de mere abstrakte betegnelser hos modtageren.

Hvis den konkrete betegnelse indgår i et hierarkisk semantisk system sammen med en abstrakt størrelse, forudsætter den konkrete den abstrakte. Fx. forudsætter i *København* at der er tale om i *Danmark*. i nr. 37 og i *Trekronergade* indgår derimod ikke i det samme hierarkiske system, de indgår i et krydsende semantisk system. i nr. 37 kan altså ikke forudsætte i *Trekronergade*, men det kan skabe forventning om at gaden er kendt af modtageren at sige: *jeg bor i nr. 37*. Det skyldes at den normale abstraktionsretning er at man først ser bort fra etagen, så fra nummeret, så fra gaden. Det er meget sjældent at man taler om alle de folk der bor i nr. 37 i forskellige gader. Nummeret er altså normalt mere i fokus end gaden.

For den der ikke ved at Valby ligger i København er det altså ikke informativt at sige: *Jeg bor i Valby*, man skal sige: *Jeg bor i København*. For den der ikke ved at der er tale om Trekronergade er det altså ikke tilstrækkeligt at sige: *Jeg bor i nr. 37*. Forudsætningerne har ikke været i orden.

Hvis man på den anden side vælger en betegnelse der er for abstrakt, er meddelelsen ikke relevant for modtageren. Hvis man i København møder en gammel klassekammerat, som man har gået i skole med i København, er det ikke relevant at sige: *Jeg bor i Danmark*. – *Jeg bor i Valby* er bedre.

Afsenderen bør altså vælge det abstraktionstrin som er et under det som han eller hun venter at modtageren har kendskab til. Det er samarbejdsprincippet mht. forudsætninger og relevans.

(Det svarer helt til princippet om videnskabelige beskrivelser. En tiger kan fx. beskrives: *den støvste af kattearten, gulbrun med sorte striber*. Her er beskrevet den nærmeste art (genus proximum), *kattearten*; og de træk der adskiller tigeren fra andre af samme art (differentia specifica), *den støvste*.)

Teksten på en konvolut der sendes med postvæsenet illustrerer tydeligt samarbejdsprincippet i praksis (bemærk dog at konvolutter læses nedefra i modsætning til andre tekster): Antag at dette er et brev sendt fra Mombasa i Kenya:

Ole Togeby

Trekronergade 37

DK 2500 Valby

Danmark, Europe

Den nederste linje er beregnet for postmesteren i Mombasa og Nairobi. 2500 Valby er beregnet for postvæsenet i Lufthavnen i Kastrup eller på omkærings-

Det normale er at der er kongruens mellem adressat og modtager. De stemmer altså overens. Tekster med høj forudsætningsniveau har som regel også læsere med stor viden. Folk uden denne viden læser ikke den slags tekster. Tekster med mange generelle betegnelser bruges af folk som ikke bruger teksten i en konkret handlingsammenhæng, men af folk der studerer eller underviser. De sproglige træk i en tekst er altså en instruks der sætter læserne i stand til at vælge tekster med en adressat de er kongruente med.

Fra denne regel skal nævnes et par undtagelser: reklamer er faktisk ikke markeret sprogligt – for i reklamer kan der stå alt. Derfor synes der heller ikke at tegne sig, nogen adressat for reklamer generelt (selvom der altid tegner sig adressater i de enkelte reklamer). Ikke desto mindre kan man altid genkende reklamer når man støder på dem. Det træk der gør en i stand til det er så vidt jeg kan se:

XII. Er teksten betalt af afsenderen, er teksten til salg, eller ingen af delene. Modtageren kan jo ikke se afsenderen betale for teksten, men sådanne betalte tekster i aviser er altid markeret typografisk (og er de ikke det fordi de er sat præcis som tekstsider, så står der trykt på *annonce*). Reklamer og annoncer er afsender-betalte tekster. Avisnyheder og en roman er tekster til salg. Love og tilsigelser er hverken-eller tekster. Jeg ser bort fra udgifter til papir og frimærker.

Et andet problem har at gøre med tekstens aktualitet. Alle ikke-fiktive tekster kan siges at have en vis levetid hvor de er aktuelle. Fx. har et nr. af en avis en levetid der går indtil næste nr. af avisen udkommer. En lov har en levetid indtil den lov der ophæver den er vedtaget. Tekster har kun kongruens mellem adressatens nutid og modtagerens nutid i tekstens levetid. Efter tekstens levetid bliver enhver ikke fiktiv tekst uaktuel og den betragtes da som historisk kildemateriale. De tolkes ikke efter deres tekstart men som et symptom på noget der er sket. Tekster med en kort levetid er de kortsigtede tekstarter, tekster med lang levetid er de langsigtede tekster. Man kan altså sige at alle de omtalte ikke fiktive tekster har været kendetegnet ved følgende træk:

XIII. Er teksten aktuel eller uaktuel.
(Kilder: 102)

§ 75. Fiktive tekster har ingen virkelighedsforpligtelse

Fiktive tekster er karakteristiske ved at de ikke har kongruens mellem adressat og modtager. Tekst D begynder fx.: *Det meste af dagen fulgte vi flodløbet langs den venstre bred. dagen forudsætter kendskab til hvilken dag der er tale om. vi forudsætter kendskab til afsenderens situation. flodløbet er også en størtelse der forudsætter kendskab osv.* Når jeg læser denne begyndelse til romanen er disse forudsætninger ikke i orden. Jeg kender ikke noget til noget flodløb. Jeg ved ikke hvad dag det er. Når jeg fx. får et brev med galt forudsætningsniveau, kan det være fordi jeg ved en fejl har fået et brev som var beregnet for en anden. Så vil det være naturligt at aflevere det til den kongruente modtager. Selv om en roman ikke har en adressat der er kongruent med mig, afleverer jeg

den dog ikke tilbage. Der må altså være noget mere der er karakteristisk for fiktion end inkongruent adressat:

XIV. Modtageren ved at det er afsenderens hensigt at der ikke er kongruens mellem adressat og modtager. Denne viden kan modtageren som regel have fordi han eller hun anser den kanal som meddelelsen er kommet i som en offentlig kanal. En roman har fx. været til salg, og dermed offentlig for alle med penge. Modtageren – mig – er altså principielt en mulig modtager og det har afsenderen vidst.

Dermed løsrives teksten fra nogen umiddelbar forpligtelse i forhold til virkeligheden. Teksten kan hverken være aktuel eller uaktuel. I stedet for at beskrive verden beskriver teksten en mulig verden, en verden som hører til den eventuelle modtager der er kongruent med adressaten. Teksten hviler ikke i nogen situation men i sig selv.

Den almindelige funktion som forestillingen om helheden har, nemlig at gøre delene entydige i lyset af helheden, kan fiktionstekster ikke have. Fiktive tekster er derfor ofte flertydige på en bevidst måde, hvilket andre tekster sjældent er.

Når fiktive tekster ikke har umiddelbar virkelighedsforpligtelse og ofte er flertydige synes fiktive teksters funktion først og fremmest at være debatterende. Det er deres funktion at opstille alternative virkelighedsbeskrivelser. Teksten får således en værdi i sig selv.

I fiktive tekster er der som regel ikke kongruens mellem modtager og adressat fordi adressaten er en der har flere forudsætninger og som kan tale mere konkret om emnet end modtageren kan. Meddelelsen handler nemlig ofte om private forhold som fremmede mennesker normalt ikke har kendskab til. Fiktion kan således også beskrives som det at tale offentlig om det private.

§ 76. Der er særlige variationer ved berettende og litterære tekster

Berettende tekster og prosafiktion ligner hinanden meget, der er kun den forskel at berettende tekster har kongruens mellem adressat og modtager, mens fiktion ikke har det.

Der er derfor visse fælles underinddelinger af berettende og fiktive tekster. Det drejer sig om fortællerens og adressatens forhold i tid og sted til det begivenhedsforløb der berettes om.

XI. Enten er fortælleren med i begivenhederne, således at fortællerens tid går lige så hurtigt som de omtalte personers tid. Dette kan både være tilfældet i jægtfortællinger og i fortællinger med kun 3. personer. Denne fortælleform kaldes SCENISK. Dramatik (I) er altid scenisk.

Dog kan den omtalte tid godt gå hurtigere end den tid det tager at læse teksten. Det vil stadig være scenisk selvom fx. en nats samtale ikke også tager en hel nat at læse. Der kan godt springes tidsrum over i sceniske beskrivelser, blot må der ikke ske for store sammenfaldninger af det tidsmæssige forløb.

Fortælleren kan også være uden for begivenhederne. Begivenhederne kan derfor

fremstilles i perspektiv, dvs. sammenfattes således at de omtalte personers tid går hurtigere end fortællersens tid. Dette kaldes PANORAMISK fremstillingsform. Teksten i § 64 er fx. med panoramisk fremstillingsform, det er tekst D også.

Med hensyn til sted kan man også tale om scenisk og panoramisk fortælleform.

XVI. Med hensyn til personerne som teksten handler om, kan fortælleren se alting udefra som et kammeråje. Det kan kaldes UDVENDIG SYNSVINKEL. Semantisk er den udvendige synsvinkel karakteriseret ved konstaterende sproghandlinger, handlingsprædikater og fysiske prædikater. Derimod beskrives personerne ikke ved deres oplevelser i form af oplevelsesprædikater. Dramatik har en udvendig synsvinkel, det gælder også den udenrigspolitiske nyhed (I og O).

Fortælleren kan også opleve begivenheden inde fra en af personerne. Dette kan kaldes INDVENDIG SYNSVINKEL. Her kan der optræde oplevelsesprædikater med personen som den oplevende i 3. person. Også vurderinger optræder ofte. Tekst D er fx. skrevet med indre synsvinkel.

Endelig kan fortælleren se begivenheden inde fra flere personer samtidig. Dette kan kaldes den GUDDOMMELIGE SYNSVINKEL. Teksten i § 64 er med guddommelig fortæller.

XVII. En særlig sammenhæng med fortælleformen og synsvinkel har ANFØRELSESFORMERNE, dvs. måderne man angiver andres replikker på. Her kan der skeles mellem direkte tale, indirekte tale, dækket direkte tale, referat, resume, genfortælling.

DIREKTE TALE: replikken gengives ordret, med angivelse af hvem der siger det: *Hun sagde*: ... Eksempel fra tekst E.: (Ivan Nielsen.) – Jeg har op til adskillige gange forsøgt at få fat i no... Eksempel fra tekst I: konen: Skulle du ikke tage en sovetablet?

INDIREKTE TALE: replikken gengives således at alle deiktiske størrelser svarer til de omgivelser replikken indgår i, replikken bliver ledsetning og optræder som objekt for det anførende verbum. Derfor må sætningsadverbialerne og alle udtryk der kan siges af den talende, men ikke af fortælleren, stryges. De foregående replikker ville så lyde: Indehaveren fortalte at han flere gange havde prøvet... konen foreslog ham at tage en sovetablet.

DÆKKET DIREKTE TALE: Her opretholdes det at de deiktiske størrelser sættes i forhold til omgivelserne, men den talendes tonefald opretholdes. Det sker ved følgende træk: sætningsordstilling bevares selv i ledsetninger, sætningsadverbialer og udtryk der er unaturlige for fortælleren kan bevares.

De to replikker kan da lyde: *Indehaveren fortalte at han havde op til adskillige gange forsøgt at, og skulle han ikke tage sig en sovetablet*. Ved hjælp af dækket direkte tale kan man få indre synspunkt i en 3. personsfortælling. Det betyder at grænsen mellem indre og ydre synsvinkel er meget flydende. Hvor mange fortællerfremmede ord er med? Er dette fortællersens eller den talendes tonefald.

REFERAT er gengivelse af andre persons tekst. Det er som indirekte tale, blot kan der her være langt mellem de anførende verber og der kan ske en kraftig

udvælgelse af det sagte. Kun det væsentlige tages med og den oprindelige teksts tonefald tages ikke med.

RESUME er et forkortet referat.

GENFORTÆLLING er en gengivelse af en andens tekst for en modtager der ikke nødvendigvis skal vide at det er en gengivelse af en anden tekst. En genfortælling vil altså fremså som en direkte beretning.

Til sidst vil jeg give en lille detalje om referater:

XVIII. Referater af fiktion holdes i præsens uafhængigt af tidsbruget i den originale tekst. Tekst M handler om nogle folk der *er* på vej op ad en flod. Referater af virkelighedsforpligende tekster holdes i præteritum eller perfektum.

Tekst N handler om hvad Gerald Ford *sagde* på et møde.

På den måde kan man altid se om den refererende betragter det refererede som fiktion eller ej.

(Kilder: 103)

III SPROGET I BRUG, DET YDRE SYNSPUNKT

§ 77. Sproget kan betragtes filosofisk, psykologisk og sociologisk

I dette kapitel om det ydre synspunkt på sprog, betragter jeg sproget som en del af den objektive virkelighed. Hvilke relationer har sproget til andre dele af virkeligheden? Hvordan bruger mennesket faktisk sproget? Hvordan lærer det sproget og hvordan fungerer det i vore dages senkapitalistiske samfund.

Her beskriver jeg altså ikke sprogets opbygning eller de sproglige variationer – jeg forudsætter kendskab til disse emner, da de er behandlet i de foregående kapitler.

Ud fra et ydre synspunkt i forhold til sproget kan man så igen anlægge 3 forskellige synsvinkler: en filosofisk, en psykologisk og en sociologisk.

Ved de filosofiske overvejelser prøver man begrebsmæssigt at placere sprog som fænomen i forhold til et totalt verdensbillede. Man prøver også at beskrive egenarten og begrænsningerne ved de specielle videnskaber, fx. sprogvidenskab og psykologien, og at beskrive menneskets muligheder for at erkende verden.

Ved de psykologiske overvejelser prøver man at bestemme den sproglige aktivitet i forhold til andre menneskelige aktiviteter som handling, sansning, tænkning. Et vigtigt emne for psykologien er problemet om hvordan barnet lærer at tale sproget.

Ved de sociologiske overvejelser betragtes sproget som en del af de samfundsmæssige processer. En forudsætning for at betragte sproget sociologisk må være at man har skitsen til en analyse af samfundet. Dernæst kan sprogets faktiske funktion bestemmes inden for de dele som samfundslivet falder i: privatøkonomi, offentlighed, privatliv.

I det sociologiske afsnit behandles teksterne altså ikke som eksempler på sproglige regelsystemer, eller kombinerede sproglige og sociologiske regelsystemer. Sproglige tekster behandles som konkrete begivenheder i det historiske forløb og deres funktion bestemmes som sådan. De kan derimod ses som eksempler på rent sociologiske eller økonomiske regelsystemer i det omfang man har beskrevet dem.

Teksten er således den enhed der behandles her og alle sprogets planer og funktioner kan inddrages hvis det bliver nødvendigt.

III(A) SPROGET ER ET FILOSOFISK PROBLEM Sproget kan betragtes filosofisk

Udsagn kan være sammenhængende eller udtryk for enighed

Udsagn kan også være sande

Teksten er bærer af bevidstheden 2

Sproget begrænser bevidstheden

Sproget er bevidstheden i praksis

Den sproglige bevidsthed er hverken som lys eller skygge

Den sproglige bevidsthed er som et spejl

§ 78. Sproget kan betragtes filosofisk

I dette afsnit betragter jeg sproget filosofisk. Jeg prøver altså at bestemme sprog som fænomen i forhold til et totalt verdensbillede.

Her ser jeg så bort fra rene psykologiske eller sociologiske beskrivelser af sprog. Dog er filosofiens opgave bl.a. at redegøre for hvordan sprogvidenskab, psykologi og sociologi forholder sig til hinanden.

Det væsentligste problem for filosofien i forbindelse med sprog er nok menneskets muligheder for erkendelse (erkendelsesfilosofi). Jeg skal senere omtale flere holdninger til problemet, men her vil jeg gå ud fra følgende: Der eksisterer en objektiv virkelighed, som omfatter alt, den materielle verden, relationer mellem genstandene i den, menneskene, deres handlinger og deres bevidsthed. Jeg vil også gå ud fra at denne objektive virkelighed eksisterer uafhængigt af menneskenes bevidsthed om den. Dermed må man også antage at mennesket ikke sidder inde med den endelige sande erkendelse af hvordan den objektive virkelighed er beskaffen – det forhindrer dog ikke at man går ud fra at den eksisterer.

Sproget er en del af den objektive virkelighed. Det væsentligste problem bliver da: Hvilken del, er sproget noget materielt, et abstrakt system af regler eller hvad?

I kapitel I har sproget været betragtet som et abstrakt system af regler. Når der i det foregående har været brugt eksempler har det altid været typer eller klasser af ensartede eksemplarer af figurer, tegn, ytringer eller tekster. Når jeg i § 4 har talt om tegnet *hest*, drejede det sig ikke om den konkrete forekomst på side 12 i dette eksemplar af denne bog af noget tryksværite på papiret som lignede *hest*, det drejede sig om klassen af eksemplarer af tryksværite der lignede *hest*. Imidlertid er tryksværite på side 12 nødvendigt for at sproget kan fungere. På den anden side får tryksværite kun funktion ved hjælp af reglerne som er omtalt i kapitel I og II. Et SPROGLIGT TEGN er altså resultatet af den vekselvirkning mellem tegneksemplar og regelsystem der gør det muligt at operere med klasser af figurer, tegn, ytringer og tekster. (I det følgende vil ordene *figur*, *tegn*, *ytring* og *tekst* stadig betegne klasser og ikke eksemplarer.)

Regelsystemerne gør altså at tegneksemplarerne kan udfylde forskellige funktioner i menneskets samfundsmæssige liv. Regelsystemerne sætter tegneksemplarerne i relation til andre fænomener i den objektive virkelighed: til mennesket som et individ der kommunikerer, til andre tegn som tidligere er produceret, til den menneskelige bevidsthed og til andre objekter og sagforhold i den objektive virkelighed.

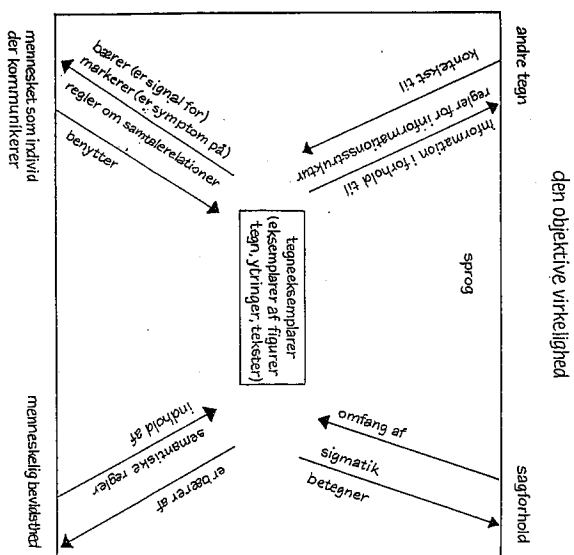
Relationerne mellem tegneksemplaret og mennesket som kommunikerende individ er beskrevet ved sproghandlingsreglerne (afsnit I (A)). Tegnet bærer de sociale samlaterelationer og mennesket benytter tegneksemplaret til at forholde sig til hinanden. Tegneksemplaret kan dog også være MARKØR for eller SYMPTOM på menneskets egenskaber eller de kommunikerendes relationer. Det er det de strategiske regler for sproget (kapitel II) handler om.

Relationerne mellem tegneksemplarer og andre sproglige tegn er beskrevet ved reglerne om informationsoverførsel (afsnit I (B)). Nogle tegneksemplarer er informative fordi de er nye i forhold til andre som omvendt er KONTEKST (omgivelse) i forhold til det givne tegneksemplar.

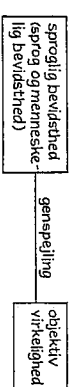
Relationerne mellem tegneksemplar og den menneskelige bevidsthed er beskrevet ved de semantiske regler (afsnit I (C)). Tegneksemplaret er bærer af bevidstheden. Omvendt udgør den menneskelige bevidsthed INDHOLDET af (meningen med, intensionen af) tegneksemplaret. Indholdet er indbegrebet af de semantiske beskrivelser der kan laves af tegnet på grundlag af en semantik.

Mens relationerne mellem tegneksemplarer og mennesket som kommunikerende individ, andre tegn og den menneskelige bevidsthed til en vis grad er beskrevet under det indre synspunkt (kapitel I), falder relationerne mellem tegneksemplarer og objekter og sagforhold i den objektive virkelighed som regel uden for den traditionelle sprogvidenskab. Derfor er det vigtigt at slå fast at sproglige tegneksemplarer ikke blot står i forhold til den menneskelige bevidsthed, men også til den virkelighed tegneksemplarerne henviser til, og som bevidstheden er rettet mod. Sproglige tegneksemplarer henviser til (refererer til, betegner) sagforhold og objekter. Objekter og sagforhold udgør på den anden side OMFANGET af (ekstensionen af) de sproglige tegneksemplarer. Den disciplin der handler om relationerne mellem tegneksemplarer og objekter og sagforhold kan kaldes SIGMATIK. Filosofien handler i høj grad om sigmatik.

Den filosofiske model for sproget kan tegnes således:

Enheden af sprog og menneskelig bevidsthed kan kaldes sproglig bevidsthed, og den kan filosofisk betragtes som et spejl for den objektive virkelighed

Psykologien handler i høj grad om vekselvirkningen mellem sagforhold, menneskelig bevidsthed og menneskelige sansninger og handlinger.

(Kilder: 67, 95)

§ 79. Udsagn kan være sammenhængende eller udtryk for enighed

Sigmatikken drejer sig om hvilke udsagn der er sande. Der findes 3 forskellige opfattelser af hvad sandhed er: sammenhængsteorien, enighedsteorien og overensstemmelsesteorien.

Fælles for alle 3 teorier er det at sandhed er noget der tilskrives udsagn. UDSAGN er betegnelsen for konstatierende sproghandlinger. Regulerende og vurderende sproghandlinger kan altså ikke være sande (se § 7). Verden kan heller ikke være sand. Kun en ytring kan være sand.

Ifølge SAMMENHÆNGSTEORIEN OM SANDHED (den semantiske sandhedsteori, kohærensteorien) er et udsagn sandt, når det ved logiske følgerelationer hænger sammen med et helt system af andre udsagn, med et system af viden. Et udsagn som *Christian IV døde 1648* kan kun være sandt i et system af udsagn som bl.a. må indeholde: *Christian IV levede i tiden før 1648*, *Christian*

IV levede ikke efter 1648, det er således at der har levet en mand ved navn Christian som blev konge og fik navnet Christian IV. Året 1648 kommer før 1649 og efter 1647.

Hvis et udsagn følger af uforenelige udsagn, eller hvis uforenelige udsagn er følger af det givne udsagn, kan det ikke være sandt. *Christian IV døde før han blev født* er altså usandt i denne forstand. Sammenhengsteorien om sandhed kræver altså at hele det semantiske system (som det er skitseret i afsnit I (C)) skal være overholdt, at der er sammenhæng mellem det specielle udsagn der undersøges og alle andre udsagn. Så skulle udsagnet være sandt. Dette er så vidt jeg kan se en nødvendig, men ikke en tilstrækkelig betingelse for sandhed. Jeg foreslår at man taler om at sande udsagn altid indgår i en sammenhæng. Sande udsagn må nemlig ikke blot have en sammenhæng med andre udsagn, men også have en relation til den verden de refererer til.

ENIGHEDSTEORIEN OM SANDHED (den pragmatiske sandhedsteori, konsensussteorien) kalder et udsagn sandt hvis alle sprogbrugere kan gå ind for at det er sandt. Tag en yting som *denne stok er 1.17 m lang!* Hvis jeg hævder at denne yting er sand og en anden hævder at den er falsk, da ville jeg sige: *Vi er enige om at det er den stok jeg holder i hånden. Og vi er enige om at 1.17 m er afstanden fra 0 til tallet 1.17 på målebåndet. Vi kan så måle om stokken har denne længde ved at lægge målebåndet over, ikke?* Hvis den anden accepterer dette kan det afgøres om udsagnet er sandt ved om vi når til enighed. Accepterer den anden ikke dette, fx. fordi målebåndet er limet sammen, kan jeg foreslå andre fremgangsmåder, fx. at tage en tomme stok, eller at vi foretager en astronomisk beregning om stokken udgør 1.17/10 000 000 af afstanden fra polen til ækvator. På den måde kan et udsagn kun være sandt hvis enhver anden som jeg taler med vil lade sig overbevise sig om at udsagnet er sandt efter de regler som vi begge vil acceptere. Det er i denne forstand at man kan forudsætte et ideal om sandhed hver gang man fremsætter en konstaterende sproghandling (se § 7). Imidlertid er der jo ikke tale om andet end enighed (konsensus), og selv om alle i et samfund er enige om at et udsagn er sandt kan det vise sig at være galt eller uhensigtsmæssigt. Selv om alle accepterer et udsagn som *Denne bro kan bære en hestevogn*, er udsagnet ikke sandt hvis hesten faktisk falder igennem broen. Selv om alle medlemmer af et samfund accepterer: *Markedsmekanismen sikrer den mest rationelle produktion og den retfærdigste fordeling af goderne*, så bliver folk der bliver udbyttet stadig frustreerede og fremmedgjorte af det. Samfundsmæssig enighed er altså til en vis grad en nødvendig betingelse for sandhed, men ikke en tilstrækkelig.

(Kilder: 32, 67, 95, 113)

§ 80. Udsagn kan også være sande

Ifølge **OVERENSSTEMMELSESTEORIEN OM SANDHED** (korrespondens-teorien) er et udsagn sandt hvis det er en fyldestgørende beskrivelse af et sag-

forhold. Ifølge denne teori skal et udsagn ikke blot være sammenhængende med et system af viden og være udtryk for en vis enighed, det må også vise et fyldestgørende billede af sagforhold i den objektive virkelighed. Det kræver lidt forklaring hvad det egentlig er. Tilhængere af enighedsteorien har fx. indvendt at man kun kan godt gøre et udsagn er et fyldestgørende billede af sagforhold ved hjælp af nye udsagn om sagforholdet. Og dermed er man tilbage i enighedsteorien. Enighedsteorien hævder altså at man ikke kan indføre begreberne *sagforhold* og *objektiv virkelighed* uafhængigt af begrebet *sandt udsagn* og *menneskelig bevidsthed*. De sammenblander imidlertid dermed *sandhed* med *fremgangsmåder til at finde sandheden*. Man kan godt have en forestilling om at der eksisterer en objektiv virkelighed, selv om man ikke præcist kan beskrive dens egenskaber. Man kan også bruge begrebet *sandhed* – og handle i overensstemmelse hermed – uden at kunne anviser sikre metoder til at kunne finde sandheden. Det hænger sammen med at man her må tænke den objektive virkelighed som en ubrudt række af vekselvirkninger mellem forskellige sagforhold. Man antager altså at den objektive virkelighed eksisterer som et sammenhængende hele. Den absolutte sandhed kan så være betegnelsen for et tænkt system af udsagn som udgør et fyldestgørende billede af den objektive virkelighed. Sandheden om det hele, den absolutte sandhed findes imidlertid ikke. For det første fordi den objektive virkelighed ikke fyldestgørende lader sig afbilde af et statisk system af udsagn. For det andet fordi den objektive virkelighed også omfatter den teori som skal være et billede af den. Alle udsagn og alle teorier må derfor siges at være mere eller mindre relativt sande, dvs. sande om bestemte sagforhold i bestemte samfund i en sådan grad at man kan handle ud fra dem. Sandheden er således betegnelsen for den vekselvirkning der stadig foregår mellem den relative sandhed og den absolutte sandhed.

Et eksempel kan belyse tankegangen. Før spanierne kom til Amerika, herskede der blandt aztekerne den opfattelse at krig var et nødvendigt led i det religiøse liv. Man blev nødt til at tage fanger for at have mennesker at ofre til guderne, så de holdt verden i gang. Selv om det vel ikke var formuleret på denne måde, var det også en accepteret opfattelse at krigen var et nødvendigt led i det sociale liv. Ved soldaterruddannelsen og krigen kunne det indianske klassesamfund sortere befolkningen således at de udbytende klasser kom fra krigsheltenes rækker. For aztekerne og de stammer de førte krig med, var det således en sandhed om hvad krig var, og de handlede i overensstemmelse hermed. Når fjendens helligdom var erobret og brændt var sejren vundet og krigen endt. Det relative ved den relative sandhed bliver åbenbar, da 80 000 azteker opgav kampen mod 500 spaniere fordi deres helligdom var erobret og sat i brand. Spanierne opfattelse af krigen var nemlig – med katolsk og handelskapitalistisk baggrund – at det i krig gælder om at udrydde og plyndre fjenden. Både sammenhæng, enighed og overensstemmelse er relative størrelser i forhold til den objektive virkelighed.

(Kilder: 67)

§ 81. Teksten er bærer af bevidstheden 2

I afsnit I (C) gik jeg ud fra den korte definition af forholdet mellem tekster og menneskelig bevidsthed at teksten (eller ytringen) var bærer af bevidstheden.

I dette kapitel skal jeg prøve lidt nøjere at gøre rede for hvad man kan mene med at teksten eller ytringen er bærer af bevidstheden.

Der findes 3 væsensforskellige teorier om forholdet mellem sprog og bevidsthed. Da forholdene der her skal diskuteres er meget abstrakte og langt fra er klart defineret, kan gennemgangen af teorierne ikke blive særlig præcis eller begrebsmæssig afklaret. Tværtimod må gennemgangen hvile på at jeg bruger billeder og metaforer. De 3 teorier kan således, med nogle billeder, kaldes tøjteorien, støbformteorien og meloditeorien.

Ifølge TØJTEORIEN OM MENING (navneteorien) opfattes teksten med dens sproglige udformning som noget tøj man giver tankerne på før man sender dem ud i verden. Lige som kroppen eksisterer uafhængigt af tøjet, skulle tankerne og bevidstheden eksistere uafhængigt af sproget og teksterne.

Tøjteorien er ubyre udbredt. Det kan fx. være den tanke der ligger bag når man i dagligdagen siger: – *Jeg skulle have sagt det på en anden måde*. Det er vel også den tanke der ligger bag den videnskabelige kommunikationsmodel der beskriver hvorledes det indhold det er hensigten at kommunikere, indkodes af afsenderen til et være en meddelelse der afkodes af modtageren.

Tøjteorien må imidlertid forkastes fordi den nødvendigtvis må forudsætte at bevidstheden er uafhængig af alt andet, en verden for sig selv. Enten kan denne verden for sig selv så være af åndelig karakter eller være elektriske udladninger i hjernebarken – det er lige uacceptabelt. Teorien overser nemlig at bevidsthed altid også er noget samfundsmæssigt, noget det er skabt i samfundet og som kun kan eksistere som en del af det samfundsmæssige liv. Tøjteorien kan således aflede opmærksomheden fra det der som regel er det væsentligste ved tekster, nemlig: hvad sagde afsenderen i hvilken situation med hvilken hensigt og med hvilken virkning?

(Kilder: 8)

§ 82. Sproget begrænser bevidstheden

Ifølge STØBFORMSTEORIEN OM MENING (sproglig relativisme) er bevidstheden om den objektive virkelighed bygget op af sprogvaner og systemet af sprogregler. Sproget sætter altså grænser for hvad der kan tænkes. Sproget er som en støbform der former menneskets verdensbillede. Mennesker kan kun handle i overensstemmelse med det verdensbillede som deres specielle sprog afsikker for dem. Mennesker fra kulturer med forskelligt sprog kan altså ikke til bunds sætte sig ind i hinandens tankegang. Den eneste måde at sætte sig ud over sprogets rammer, er at analysere sprog fra andre kulturer end ens eget.

Der kan gives mange eksempler på støbformteorien. Et af de kendeste er

det at forskellige folkeslag inddeler farveskalaen på forskellig måde. Fx. kan man på klassisk græsk tale om *der vinblå hav* fordi farveordet betegner at farven er mørk og gennemsigtig, snarere end hvor på skalaen fra rød til blå den ligger.

Imidlertid er dette ikke et godt bevis på støbformteorien fordi det drejer sig om ordforrådet. På dette område kan sproget nemlig let og hurtigt fornyes og ændres, således at man her slet ikke kan tale om at sproget udgør et fast system af regler og elementer. Ordforrådet inden for datalogi er et godt eksempel på hvor hurtigt ordforrådet kan ændre sig.

Hvis støbformteorien skal bevises ved et eksempel skal det være fra mere konstante sider at sproget, fx. grammatikken eller semantikken.

Et eksempel som også er meget omtalt er det, at tysk og fransk begge inddeler substantiverne i hankøn og hunnkøn, men at ordene ikke fordeles på de to køn på samme måde på de to sprog. Fx. er *soleil* (sol) hankøn og *lune* (måne) hunnkøn på fransk, mens *Sonne* (sol) er hunnkøn og *Mond* (måne) hankøn på tysk. Kan franskmænd så ikke forstå Freuds teorier om månen som et kvindeligt seksualsymbol eller hvad?

Også dette eksempel er efter min mening dårligt. Det grammatiske system som findes både på tysk og fransk, nemlig at substantiverne inddelles i to grammatiske køn, har ingen semantisk funktion mere. På det sprog som man antager tales for ca. 4000 år siden og som både tysk og fransk nedstammer fra, nemlig indoeuropæisk, havde grammatisk køn betydning. Ord kunne her så at sige bøjes i køn, således at hankønsformen betød 'aktiv', hunnkønsformen 'kollektiv', og intekønsformen 'resultat'. På oldindisk betyder fx. hankønsordet *himas* 'kulde', hunnkøns *hima* 'vinter' (mange kulde), og intekønsformen *himam* 'sne'. I dag er på tysk og fransk denne betydning i forbindelse med de grammatiske køn glemt. Når nye ord i dag skal tildeles køn spiller ordenes endelser en lige så stor betydning som deres betydning. Når vi i de moderne sprog som stammer fra indoeuropæisk, stadig har 3 køn, er der tale om en slags sproglig inert, sprogets grammatiske former bevarer selv om de har mistet deres betydning. De grammatiske køn opfylder i dag rent grammatiske funktioner, nemlig at markere grammatisk samhörighed.

Hvis støbformteorien skal underbygges med et eksempel, skal det altså være fra sider af sproget der er mere konstant end ordforrådet og mere foranderligt end ordenes grammatiske køn. Det ser ud til at semantikken er det område som må undersøges.

Den amerikanske antropolog og sprogforsker Benjamin Lee Whorf har undersøgt hvorledes tid og rum udtrykkes på hopiindianernes sprog. Han konkluderede at indianerne beskriver virkeligheden som et system af handlinger som er sammentaldt af personer, handlinger og steder. De opfatter altså ikke de fysiske rum som noget statisk som mennesket befinder sig i og i tidens løb handler i, sådan som vi vel gør.

Undersøgelser af denne art kan klart underbygge støbformteorien. Imidlertid er de undersøgelser som er foretaget ikke så sikre med hensyn til metode og baggrundsviden at man kan betragte dem som fyldestgørende. Man har således

indvendt at Whorf ikke havde analyseret hopisproget tilstrækkelig omhyggeligt; man kan også tvivle på at Whorf har haft et tilstrækkelig dybgående kendskab til de semantiske regler for engelsk.

Til sidst kan jeg belyse problemet med et dansk eksempel. På dansk inddelles alle prædikater i overgange, tilstande og varigheder (se § 22). Sætter det en grænse for vores bevidsthed? Kunne man tænke sig at vi netop på grund af disse semantiske strukturer ikke er i stand til at fatte relativitetsteorien, eller den historiske udvikling som et forløb af vekselvirkninger? Eller beskriver disse kategorier ganske simpelt grænserne for hvordan tid kan opfattes?

(Kilder: 16, 109)

§ 83. Sproget er bevidsthed i praksis

Mens tøjteorien om mening synes uanvendelig kan man altså tillægge støbformsteorien en vis vægt. Det er dog klart at den ikke kan stå alene. Tager man nemlig den som det sidste ord i diskussionen, ville man blive tvunget til at antage at mennesket ikke kan frembringe væsentlige nye ideer, og at filosofien ikke ville kunne udvikle sig ud over sprogets grænser. Videnskabelig nytænkning skulle ikke være mulig. Og hvad skulle da få sproget til at udvikle sig?

Det er imidlertid således at sproget udvikler sig, gamle regler nedbrydes og nye regler opstår. Det er da også karakteristisk for nye videnskabelige ideer, at de kun bliver til ved at sproglige regler brydes. Nye videnskabelige teorier og kunstneriske beskrivelser af verden bliver til som metaforer der bryder de semantiske regler. Relativitetsteorien er et godt eksempel på dette. Mennesket kan som art ændre sprogets regler ved at tænke nye tanker, - og tænke nye tanker ved at bryde sprogets regler. Hermed er den tredje teori om mening formuleret: MELODITEORIEN OM MENING. Ifølge denne teori er forholdet mellem bevidsthed og sprog som forholdet mellem en melodi og det at spille melodien på et instrument. Man kan spille samme melodi på forskellige instrumenter – men melodien eksisterer ikke uafhængigt af et eller andet instrument.

Meloditeorien er også blevet formuleret således: sproget er lige så gammelt som bevidstheden, sproget *er* bevidstheden, sådan som den eksisterer faktisk, nemlig for andre mennesker, og dermed også sådan som det eksisterer for mig. Men denne formulering er også – som andre videnskabelige teorier – en metafor.

Betydningen af overskriften *teksten er bærer af bevidstheden* er altså den at teksten er bevidstheden i praksis, afspilningen af bevidsthedens melodi. Som om-talt mangler denne formulering meget i præcision og klarhed, men en del tolkninger skulle være udelukket.

Hele afsnit I(C) om sprogets semantiske opbygning kan ses som et forsøg på præcisere at formulere den menneskelige bevidsthed. Demmed er ikke sagt at der ikke kan forekomme bevidsthedprocesser som ikke er sprogligt formuleret. Folk der spiller skak, beretter faktisk at de kan sidde og tænke i timevis uden at tankerne er sprogligt formuleret. Malere beretter om det samme. Dette er dog

ikke nogen indvendning mod meloditeorien. For det første kan de tanker der er tale om ofte godt udtrykkes sprogligt, og for det andet er både skakspil og maleri kommunikationssystemer med regler der har mange ligheder med de sproglige regler (se §§ 5 og 45)

(Kilder: 8, 23, 67, 95)

§ 84. Den sproglige bevidsthed er hverken lys eller skygge

I de foregående paragraffer har jeg filosofisk beskrevet og defineret begrebet *sandhed* og forholdet mellem begreberne *sprog* og *bevidsthed*. Nu skulle det være muligt at vende tilbage til det fundamentale filosofiske problem om hvorledes mennesket erkender den objektive virkelighed. Problemet kan nu stilles mere præcist op. Det drejer sig ikke om relationen mellem bevidstheden og den objektive virkelighed men om hvordan enheden af sprog og bevidsthed, DEN SPROGLIGE BEVIDSTHED forholder sig til sagforhold i den objektive virkelighed. Her kan der igen nævnes 3 teorier: skyggeteorien, lystteorien og spejlteorien.

Ifølge SKYGETEORIEN OM MENNESKELIG ERKENDELSE (mekanisk materialisme) er den sproglige bevidsthed et billede af virkeligheden, og som en skygge forandrer billedet sig når virkeligheden forandrer sig. Den sovjetiske sprogforsker Nikolaj Jakovlevitj Marr er nok den mest yderliggående repræsentant for skyggeteorien. Han har fx. hævdet at der til hver af de historiske epoker (ursamfund, slavesamfund, feudalsamfund, kapitalisme og socialisme) svarer et sprog. Han hævder altså at sproget er en skygge af (overbygning til) samfundsforholdene på den måde at sproget hos én samfundsklasse i forskellige lande viser større lighed end sproget hos forskellige klasser i samme samfund. En russisk arbejder fra før revolutionen skulle altså bedre kunne forstå en fransk arbejder, end den russiske zar.

Teorien i denne form er så åbenlyst meningsløs. Det faktum at det russiske sprog ikke har forandret sig væsentligere end andre sprog ved den russiske revolution er bevis nok. Den sproglige bevidsthed er andet og mere end en skygge af virkeligheden.

Ifølge LYSTEORIEN OM MENNESKELIG ERKENDELSE (transcendentalisme) er sproget et rent produkt af konventionen, skabt af mennesket uafhængigt af den verden som den sproglige bevidsthed har som objekt. Det er den sproglige bevidsthed der kaster lys over verden så den kan erkendes, verden får kun mening i lyset af den sproglige bevidsthed. Der kan godt være en verden som den sproglige bevidsthed kaster lys over, men grænserne for erkendelsen er sat af bevidstheden og sproget.

Denne teori er nok den mest udbredte i vore dages Danmark. De fleste sprogforskere arbejder ud fra den, den ligger da også snublende nær ved alt hvad jeg har skrevet i kapitel I. Det at jeg sammenligner sproget med et spil (§ 5) fremhæver det rent konventionelle ved sproget på bekostning af det faktum at sproget også henviser til en virkelighed som det må stå i en eller anden relation til.

Lysteorien om erkendelse hænger sammen med enghedsteorien om sandhed. Verden er så at sige skabt ved den enighed som er en nødvendig forudsætning for at man kan bruge sproget.

Lysteorien viser utvivlsomt noget væsentligt om den sproglige bevidsthed, nemlig at mennesket er et bevidst væsen der former sin egen verden. Men den overvurderer sprogets og bevidsthedens betydning i den historiske udvikling. Den overser at hvis menneskets verdensbillede ikke på en eller anden måde er i overensstemmelse med den objektive virkelighed, da kunne mennesket ikke arbejde og producere, ikke indgå i en vekselvirkning med naturen og producere sine egne fornødenheder. Den overser også at samfundsmæssige udviklinger kan sætte sig igennem på trods af menneskets hensigter og opfattelser, fx. er der arbejdsløshed, selv om det af ingen opfattes som nødvendigt, ønskeligt eller rationelt.

(Kilder: 67, 95)

§ 85. Den sproglige bevidsthed er som et spejl

Endnu engang må jeg for at anskueliggøre en rimelig filosofisk opfattelse bruge en metafor. Ifølge SPEJLTEORIEN OM ERKENDELSE er den sproglige bevidsthed som et spejl af den objektive virkelighed. Det ser ud til at virkeligheden er i spejlet selv om den er uden for det. Spejlet kan kun give et billede af den del af virkeligheden som er foran det. Det giver altså altid et begrænset billede af virkeligheden; bl.a. skjuler spejlet den del af virkeligheden som er bag ved det, og personen der ser i spejlet dækker for det der er bag ved hende eller ham ... Man kan dreje spejlet i forskellige retninger og dermed få et billede af forskellige dele af virkeligheden, men det udsnit man får afhænger altid af hvor personen der ser i spejlet, står. Spejle kan være buede eller ridsede og derved altid give et uklart billede af virkeligheden.

Alt hvad jeg har sagt om spejlet i det foregående mener jeg gælder for den sproglige bevidsthed. Jeg skal nu prøve lidt mindre metaforisk at beskrive det.

Den objektive virkelighed eksisterer uafhængigt af den sproglige bevidsthed. Naturlovene og kapitalismens økonomiske lovmæssigheder sætter sig igennem selv om mennesket ikke forstår dem.

Den sproglige bevidsthed må på den anden side nogenlunde gengive den objektive virkelighed som den er. Ellers ville menneskeheden være gået under i kampen mod naturen.

Den sproglige bevidsthed er dog ikke et præcist billede af den objektive virkelighed, for sandheden om det hele, den absolute sandhed, gives ikke. Den sproglige bevidsthed er altid historisk specifik, den er afhængig af de historiske omstændigheder, produktionsmåden, og personens stilling heri. Som et eksempel kan nævnes følgende: om menneskelige egenskaber skyldes arv eller miljø, det er et spørgsmål som diskuteres ofte. Dette spørgsmål kunne imidlertid slet ikke stilles i middelalderen, arv og miljø var det samme. De opfattelser der på denne måde skyldes den samfundsmæssige situation folk er anbragt i, det nødvendige

opfattelsesbetrag som skyldes menneskets samfundsmæssige position, det kan kaldes IDEOLOGI.

Men i den sproglige bevidsthed er der også altid et element af beslutning, nemlig om hvilken del af den objektive virkelighed bevidstheden rettes mod. Ideologierne har nemlig den funktion at hjælpe en klasse eller gruppe til at fortolke den objektive virkelighed på en måde der er hensigtsmæssig for den. Bestemte opfattelser kan på en gang være relativt sande og PARTISKE, dvs. tage parti for bestemte klasser i samfundet.

Et eksempel på en sådan relativt sand men partisk opfattelse, er tanken om at al kommunikation som forudsætning har idealerne om sandhed, frihed og retfærdighed (se §§ 7 og 119). Opfattelsen er ikke usand, alle mennesker gennemfører faktisk samtaler ud fra samarbejdsprincippet. Men opfattelsen er hensigtsmæssig for borgerskabet i det kapitalistiske samfund for den understøtter og sandsynliggør den liberalistiske tankegang, som igen retfærdiggør udbygningen og undertrykkelsen i samfundet hvor kommunikationen kun i undtagelsestilfælde er sand, fri og retfærdig. Det er altså nødvendigt med en anden – udvidet og partisk – opfattelse af sprogets funktioner i samfundet. Den skal skitseres i afsnit III(C). Al videnskab er på denne måde partisk.

(Kilder: 67, 74, 95)

Sproglige processer foregår i hjernen

Sproget kan betragtes som adfærd

Sprog kan måles

Sproget hviler på medfødte strukturer

Sproget udvikles i vekselvirkning mellem individ og omgivelser
Udviklingen består af differentiering og integrering

I småbørnsalderen differentieres udtrykssystemet

I børnehaveralderen differentieres det semantiske system

I børnehaveralderen differentieres sproghandlingssystemet

I skolealderen integreres sprogets funktioner

I dette afsnit betragter jeg sproget psykologisk, jeg prøver altså at beskrive hvordan de sproglige aktiviteter hænger sammen med andre psykologiske fænomener: bevidste handlinger og sansning; og jeg prøver at beskrive hvordan sproget opstår og udvikles hos den enkelte. Her ser jeg bort fra yderligere filosofiske bestemmelser af sproget og fra hvorledes sproget kan beskrives som et sociologisk fænomen.

Psykologien behandler lige de sider af sproget som sprogvidenskabten lader ligge: grammatikken, problemet om hvordan der etableres forbindelse mellem den sproglige bevidsthed og objekter og sprogforhold i den objektive virkelighed. Det er således helt nødvendigt for en samlet fremstilling af sprog at medtage de psykologiske sprogteorier.

Inden for psykologien findes der mange måder at anskue problemerne på – man taler om forskellige psykologiske skoler. Og der findes blandt psykologer også mange måder at anskue fenomenet sprog på. Man kan tage udgangspunkt i hvor og hvordan sprogprocesserne foregår i hovedet (anatomisk, fysiologisk), eller man kan beskrive sprog set udefra som adfærd (behavioristisk), eller man kan betragte menneskets færdigheder i at bruge sprog som nogle medfødte indre evner (mentalistisk), eller man kan se sproget som resultatet af vekselvirkningen mellem barnet og det miljø det vokser op i (dialektisk materialistisk). Alle betragtningsmåderne har deres berettigelse, men isoleret og alene kan de give et skævt billede af sprogets psykologi. Det bedste ville være en total teori om sprogets psykologi der omfatter og indarbejder alle synspunkterne. Den findes mig bekendt ikke, men den dialektisk materialistiske synsvinkel synes mig den mest rimelige.

Studiet af hvor og hvordan de sproglige processer foregår i hovedet på sprog-brugeren har stået på længe uden at man egentlig er nået til nogen særlig viden

om det. En vigtig kilde i dette studium er sprogvanskeligheder hos døve og hos folk der ikke kan bruge sproget på grund af læsioner i hovedet. AFAST er betegnelsen for dette at tabe evnen til at bruge sproget. Der findes flere former for afasi, nogle kan ikke tale men godt forstå, andre kan godt forstå ord, men ikke sætninger, andre igen kun hele sætninger men ikke enkelte ord. Dette har givet fortløbningen om at man kunne beskrive de nerveprocesser som sprogudøvelsen består af og finde ud af hvor i hjernen de finder sted.

For Bill in Post As soon as
 will send on the side
 the at and all the copy
 not I know as of at the at
 day at the end of the
 waiting the day at the
 day in my for my system
 may more in with me the my
 next I want as the
 science the the
 writing the the
 the end of the
 the of the

Brev fra en mand der lider af den form for afasi hvor man godt kan tale og læse, men ikke skrive.

Imidlertid har der ikke vist sig noget klart billede. Det eneste man med sikkerhed ved, det er at talecentret findes i den ene hjernehalvdelen – som regel i den modsatte side af den hånd man bruger bedst, altså for de fleste i venstre side.

Fysiologisk ved man heller ikke så meget om de sproglige processer. Men man antager at sansning af en genstand består af impulser i visse nervebaner, det at høre et ord at impulser i andre nervebaner, det at sige et ord at impulser i atter andre nervebaner, og endelig det at bruge sproget af nerveimpulser der forbinder de 3 andre processer. Dette skema forudsættes i det mindste i den sprogpsykologiske forskning som betragter sprog som adfærd.
(Kilder: 16, 27)

§ 87. Sprog kan betragtes som adfærd

En særlig skole af psykologer kaldes behaviorister, og en af de kendteste af dem er nok amerikaneren B. F. Skinner. Behavioristerne vedtager at de kun vil studere psykologiske fænomener som iagttagelig adfærd, og tager altså ikke hensyn til hvad personen selv måtte opleve, fx. under sprogudøvelsen. Dette er mere end en regel for hvilke metoder man må bruge når man studerer sprog – det er også en hel filosofi, nemlig nærmest det standpunkt der i § 84 blev omtalt som skygge-teorien: den sproglige bevidsthed er produktet af det miljø den er blevet til i.

De behavioristiske sprogteorier er dog vigtige fordi de er et forsøg på at beskrive hvorledes forbindelsen mellem sprog og objekter og sagforhold opstår og udvikles hos den enkelte.

Behaviorister har opstillet teorier om sammenhængen mellem de påvirkninger individet udsættes for og den adfærd det svarer igen med. Påvirkningen kalder de en STIMULUS (flertal: stimuli), og svaret for en RESPONSE. Man siger at en stimulus udløser en bestemt respons. Tankegangen er den at menneskers psykologi principielt kan studeres lige som dyrs. I dyreforsøg har man ved passende stimuli kunne udløse bestemte responser hos rotter. Man kan fx. sætte en rotte ind i et bur med to pedaler (en stimulus). Den kan så lære at trykke på den ene pedal og at undgå at røre den anden (en respons). Det sker ved at man belønner rotten, fx. med mad, når den trykker på den rigtige, og straffer den, fx. med et lille elektrisk stød, når den trykker på den gale. Man har derved skabt en forbindelse, en ASSOCIATION, mellem stimulus og respons hos rotten. Jo flere gange denne forbindelse etableres og belønnes, desto stærkere bliver associationen.

På samme måder tænker man sig at mennesker lærer sprog. Processen er nogenlunde den samme, blot betydeligt mere kompliceret.

Et barn lærer fx. at kalde en hund *vov-vov* på følgende måde: Et barn ser en hund (stimulus nr. 1); og det udløser et synsbillede i barnet (respons nr. 1). Samtidig hører barnet en voksen sige *vov-vov* (stimulus nr. 2) og det udløser et lydbillede hos barnet (respons nr. 2). Disse to processer sker så ofte at barnet

til sidst forbinder, associerer de to responser med hinanden. Således vil den voknes *vov-vov* (stimulus nr. 2) komme til at udløse synsbilledet af hunden (respons nr. 1) – eller i det mindste noget der ligner.

Barnet ser en hund (stimulus nr. 1) og siger *krrr* og bliver ikke belønnet. Barnet siger *vov-vov* og får latter og smil som belønning af den voksne. Barnet lærer på denne måde at svare på stimulus nr. 1, hunden, med den respons at sige *vov-vov* (respons nr. 3).

På denne måde tænker behavioristerne sig at sproget indlæres bid for bid med belønningsmetoden. Senere bliver stimulus nr. 1 ikke en genstand men et ord, og responsen også et ord og endelig belønningen ord. Stadig gælder det dog: jo oftere forbindelse mellem stimulus og respons etableres, desto sikrere bliver associationen.

De fleste behavioristiske forsøg er laboratorieforsøg, dvs. der opstilles bestemte forskningssituationer og udvalgte forsøgspersoner udsættes for tilrettelagte og målelige stimuli. Tolkningen af resultaterne hviler så på forfinede statistiske metoder, hvorved man kontrollerer at responserne ikke bare er tilfældige, men påfaldende.

Den behavioristiske skole har haft en kolossal betydning i amerikansk psykologisk forskning, og resultaterne har været brugt på mange områder. Her skal et par praktiske anvendelser af psykologien omtales: læsbarhedsforskningen og attitudemålingerne.

(Kilder: 16)

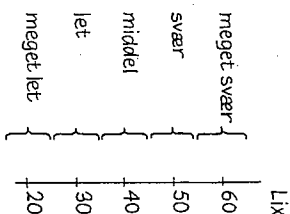
§ 88. Sprog kan måles

Læsbarhedsforskningen prøver at gøre det måleligt hvad der er LÆSBART, dvs. hvad der er svært og hvad der er let at læse. Man har fundet ud af at sjældne ord (og sjældne grammatiske konstruktioner) er sværere at læse – og opfattes som sværere – end hyppige ord (og konstruktioner). Dette er også helt i overensstemmelse med de behavioristiske indlærings-teorier; associationerne bliver svagere ved sjældne ord. Man kan så forudsige hvor svar en tekst er at læse ved at undersøge hvor mange hyppige og hvor mange sjældne ord der er i teksten.

Dette er jo en ret omfattende og tidskrævende fremgangsmåde. Derfor har svenskeren C. B. Björnson ad statistisk vej fundet ud af at man kan finde hvor svar en tekst er at læse ved at tælle to sproglige træk i teksten: MENINGS-LÆNGDEN, det gennemsnitlige antal ord pr. mening (hvor MENING er den enhed der står mellem to punktummer), og LANGE ORD, dvs. antallet af ord på 7 bogstaver eller mere pr. 100 ord i teksten. Han har opstillet det i et læsbarhedsindex som han kalder LIX:

LIX = meningslængde + lange ord.

Han lægger altså de to tal sammen og kan tolke det tal på en skala der ser således ud:

I praksis gør man ved optællingerne det at man tæller antallet af ord i teksten (O), antallet af meninger (M) og antallet af lange ord (LO). Meningslængden (ML) er da O/M og lange ord pr. 100 ord (LO %) er $LO \times 100/O$. Endelig er $LIX = ML + LO \%$.

Ved en anden stor optælling har det vist sig at forskellige tekstarter har den lix som er angivet på tavlerne side 149 og 150.

Lix kan sammenlignes med et termometer. Ved optællingen registrerer man symptomer på at teksten er svær, ikke årsagerne til det. Feberen er også symptom på at man er syg, ikke årsagen til det. Lange ord er ikke svære fordi de er lange, og lange sætninger er ikke svære fordi de er lange.

Lange ord er svære fordi der er statistisk overensstemmelse mellem lange ord og sjældne ord, mellem korte ord og hyppige ord. Når man tæller lange ord tæller man altså indirekte sjældne ord. I dansk er de 10 hyppigste ord således: *og, i, at, det, en, den, til, er, de, af*. Som man ser er de på 1-3 bogstaver. Ord nr. 1001 til 1010 på en hyppighedsliste er: *byerne, Børge, Christian, damet, dertil, Ellen, endog, får, ferien, flokke*. De er betydeligt længere. Det er en lov-mæssighed der gælder alle sprog at de hyppigste ord også er de korteste. Det hænger sammen med et almindeligt princip om økonomi i sprogudøvelsen. Det ville kræve for megen energi at have de hyppige ord lange.

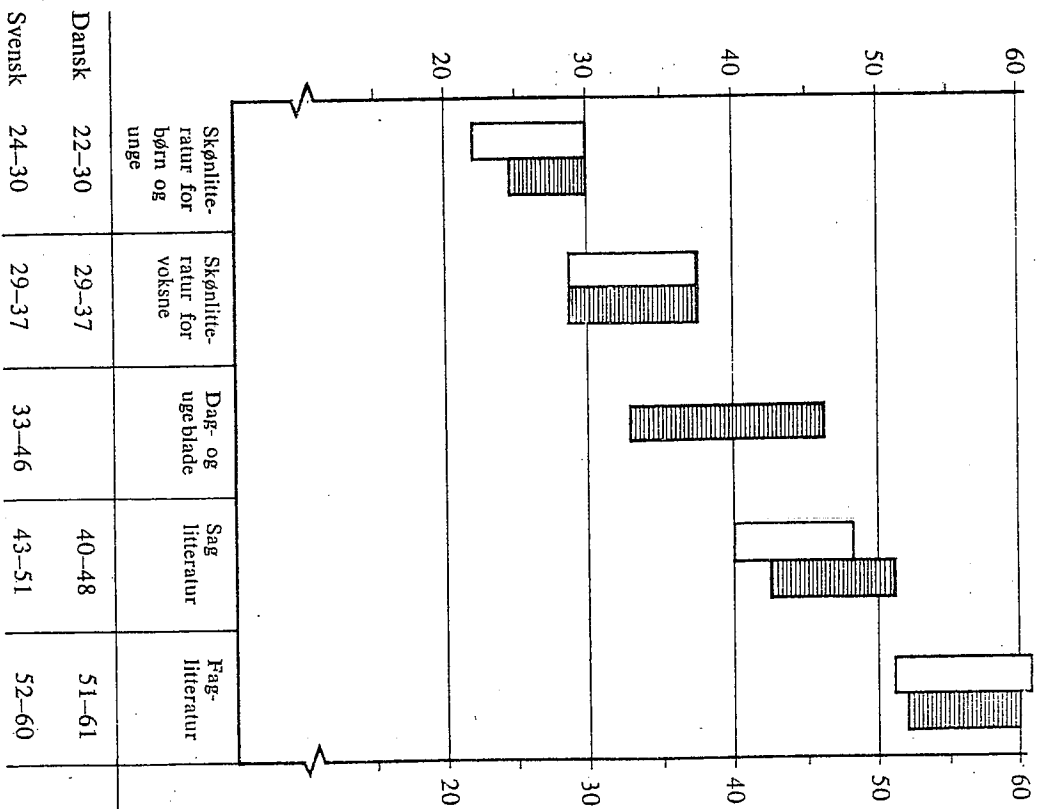
Lange sætninger er svære fordi de statistisk set, men ikke nødvendigvis, indeholder mange komplicerede grammatiske konstruktioner: mange ledsætninger, meget sammenpresset information, underled før overled (se §§ 36, 47 og 104).

Læsbareindexet er et udmærket redskab til begrænsede formål. Man kan undersøge om en tekst er formuleret i et unødvendigt kompliceret sprog eller om en børnebog passer til et bestemt klassetrin. På forlag og aviser bruges læsbarhedsforskningens resultater også. Fx. har medarbejderne på dagbladet BT efter sigende haft en stående instruks der lød: skriv korte sætninger. Man har der-ved fået BT's særlige punktnutit.

En anden teori fra den behavioristiske skole er Osgoods attitude-teori. Han har konstrueret en metode til at afsløre hvilke associationer individet knytter til bestemte ord. Hvilke MEDBETYNDNINGER (konnotationer) er blevet indlært udover de semantiske komponenter (denotationer) som individet må have lært for at kunne ordet?

Metoden består i at man beder nogle forsøgspersoner placere et begreb, en

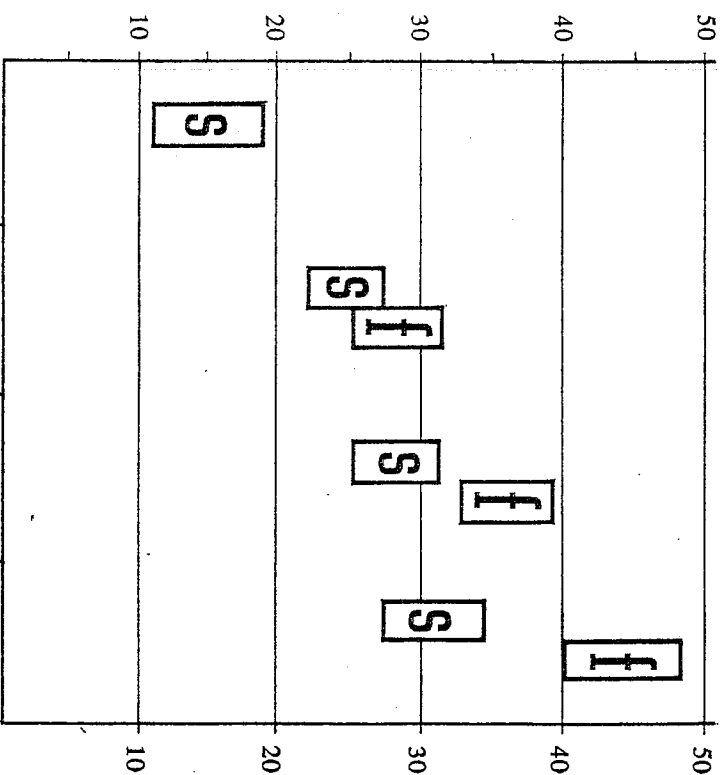
Gennemsnitlig lix for fire (i den svenske undersøgelse fem) forskellige tekstarter. De centrale 50 % af teksterne har den lix figuren angiver. (Efter Björnsson: Lix på danske og Björnsson: Läsbarhet.)

☐ danske tekster ☒ svenske tekster

(Citeret efter kilde 104)

Gennemsnitlig lix for tekster der er beregnet for fire forskellige klasse-trin. De centrale 50 % af teksterne har den lix figuren angiver.
(Efter: Dansk lix 1970. En rapport)

Klasse-trin:	1.-3.	3.-6.	6.-7.	7.-10.
Skøn-litteratur	11-19	22-27	25-31	27-33
Faglitteratur		25-31	32-39	40-48

S skønlitteratur **f** faglitteratur

(Citeret efter kilde 104)

lyd, eller hvad man nu ønsker undersøgt, fx. ordet *rigdom* på en plads i en skala som den følgende:

GOD : : : : DÅRLIG
+2 +1 0 +1 +2

Man kan tænke sig mange skalaer med forskellige ord for enderne. Men Osgood har med statistiske metoder påvist at de 3 vigtigste skalaer (som altså dækker langt størsteparten af den variation der forekommer) er skalaer med modsætningsparrene: god-dårlig, stærk-svag og aktiv-passiv. Osgood kan altså beskrive de semantiske medbetydninger som et univers der er et tredimensionalt rum hvor hvert begreb har sin bestemte plads for en bestemt person. Fx. er begrebet *helt* nok god, stærk og aktiv, mens *tyv* er dårlig, halvtærk og aktiv. Det der sker når to begreber bringes ved siden af hinanden i en sætning, fx. *hellen viste sig at være en tyv*, det er at begreberne skifter plads i det semantiske rum, de nærmer sig til hinanden. Der er altid en tendens til attitudekongruens.

Denne og andre teorier bruges af reklameindustrien til at lave reklamer og annoncer så effektive som muligt i deres påvirkning af modtageren. Varer sammenstilles næsten altid med andre ting, som kan være varen helt uvedkommende, men som vurderes højt, fx. sættes margarine ved siden af en saftig bøf, når det er margarinen der skal sælges.

(Kilder: 86, 104)

§ 89. Sproget hviler på medfødte strukturer

Der kan rettes en del kritik mod behavioristernes teorier om sprog, både med hensyn til det menneskebillede og det sanfunds-billede de bygger på, og de metoder de anvender.

Behavioristerne forudsætter at forsøgspersonen før et forsøg hvor der skal indlæres noget, så at sige er tom. Alt hvad personen efter forsøget kan, er således indlært.

Den amerikanske sprogforsker N. Chomsky har især kritiseret behavioristerne. Han anfører at de umuligt kan forklare de vigtigste sider ved sproget ved en stimulus-respons-model. Sproget har nemlig også KREATIVE SIDER. Enhver sprogbruger kan producere sætninger som er fuldt forståelige og acceptable for andre sprogbrugere, men som aldrig er blevet sagt før. Altså nye og originale sætninger. Sproget er ikke blot ord og sætninger der indlæres ved belønningsmetoden, men uundgåelige muligheder som er så komplekse så de ikke kan beskrives som en respons på en stimulus.

Sproget synes altså at være noget specielt menneskeligt, det er af en helt anden karakter end dyrenes kommunikationssystemer, som alle består af mere eller mindre naturlige tegn (se § 45).

Alle sprog der tales i verden viser meget store ligheder og fælles træk: de har

de samme planer (se § 4), de samme sproghandlingstyper (se § 6) og de samme grundlæggende semantiske strukturer (I (C)). Overalt i verden lærer børn sprog på den samme måde: de lærer tingene i den samme rækkefølge selv om det er forskellige sprog de lærer.

Alle disse ting har fået Chomsky til at antage en anden teori om sprog end behavioristernes (nemlig den mentalistiske eller universalistiske teori). Den går ud på at der findes en vis medfødt sprogevne, som er biologisk, og som sætter barnet i stand til at konstruere sig en grammatik med ganske bestemte egenskaber, over det sprog der nu tales i dets omgivelser. Efterhånden som sprogvidenskabsfolkene afdækker stadig mere abstrakte og universelle regler i sproget bliver sprogvidenskaben en del af psykologien.

Der er lidt uenighed om hvor abstrakte de størrelser er som man antager er universelle og almenmenneskelige. Man kan antage at reglerne er universelle, eller elementerne, eller begge dele. Fx. antager man at der på alle sprog findes regler om grammatiske konstruktioner med led der er indbygget i andre led (se § 34); det er en almenmenneskelig regel.

Man kan også antage at der på alle sprog er skel mellem argumenter der betegner levende væsener og dem der ikke gør det, og at der på alle sprog skelnes mellem viljeshandingsprædikater, oplevelsesprædikater og fysisk-processprædikater (se § 21). Dette er en antagelse om at der også findes almen menneskelige elementer i sproget. Denne sidste antagelse er dog temmelig omstridt (se § 82).

Fremstillingen i kapitel I af denne bog, sprogets opbygning, hviler på forskning der er udført ud fra teorien om den medfødte almenmenneskelige sprogevne. Dog er denne forskning ikke tilstrækkelig til at bevise at det er en biologisk medfødt sprogevne der er tale om. De ligheder der findes mellem de forskellige sprog, som ikke kan betvivles, kan også skyldes de ligheder der er mellem de forskellige samfund hvor sprog bruges, nemlig at der foregår produktion ved arbejdsdeling. Fremstillingen i kapitel I er da heller ikke afhængig af teorien om den medfødte sprogevne. Teorien konstruerer blot et regelsystem der forbinder overfladestrukturen med dybdestrukturen.

På den anden side ville det være dumt at nægte at der findes noget medfødt biologisk grundlag for sproget. Der kan altid være tale om evner der er så generelle at de også ligger til grund for hvordan vi sanser og bevæger os. For mig at se er diskussionen for og imod den medfødte generelle sprogevne ikke så interessant. Det tankevækkende er blot at nogle sprogforskere kun søger de almene regler og anser alle variationer ved sproget som uinteressante og måske tilfældige, mens der er andre der søger forskellene og variationerne og anser studiet af sprogets opbygning som uvæsentlig eller endog skadelig (ideologisk). En videnskabelig fremgangsmåde må være at se sproget som en vekselvirkning mellem det almene og det særegne, mellem opbygningen og variationerne. Kun ud fra denne tankegang kan sprogets udvikling i barnet og hos folkeslagene forklares. Det der står fast efter Chomskys kritik, det må være at sproget er mere end nogle stimulus-respons-processer. Det er også nogle meget almene og komplekse

regelsystemer som giver mennesket muligheder for i konkrete situationer at bruge sproget til at kommunikere på nye og ukendte måder om nye og uudforskede emner.

(Kilder: 78)

§ 90. Sproget udvikles i vekselvirkning mellem individ og omgivelser

Der kan rettes kritik af både behaviorister og mentalister for ensidighed i betragtningensmåden og for mangel på forståelse af den sociale side af sproget. Behavioristerne regner med at sprog er indlært ved påvirkning fra omgivelserne. Mentalisterne regner med at de væsentlige sprogregler er medfødte og at kun overfladiske tilfældigheder fyldes på under barnets udvikling.

Heroverfor må man fastholde at sproget bliver til i vekselvirkning mellem miljø og individ. Denne tankegang er også nødvendig at fastholde for at man kan forklare hvordan sproget udvikler sig i menneskeheds historie.

Behavioristerne kan forklare hvordan man påvirker individet, men de tager ikke hensyn til at påvirkeren også påvirkes. Omvendt kan mentalisterne slet ikke spørge om sammenhængen mellem sproget og det øvrige samfundsliv. Sprogets historie kan kun forklares ved tilfældigheder.

Tanken om vekselvirkning må altså fastholdes som den eneste rimelige fremsættelse af sproget som socialt fænomen. Behavioristerne fastholder en ensidig styring fra forsøgsleder til forsøgsperson som en naturnødvendighed, men glemmer at alle deres laboratorieforsøg principielt kan tolkes således at det er forsøgsdyret der ved stimuli og belønninger til forsøgslederen lærer hans eller hendes at reagere med de ønskede responser. Det er altså ikke på forhånd givet hvem der er rotte i rotteforsøget.

Lige så uacceptabel er den mentalistiske tanke om individerne som små selvstændige enheder der principielt kan fungere alene i sproglig henseende. Sproget er også et konventionelt og derfor socialt og historisk fænomen som kun kan blive til i vekselvirkningen mellem individ og samfund.

Her skal jeg derfor give en kort fremsættelse af de grundlæggende processer i vekselvirkningen mellem individ og miljø, sådan som de fremsættes af den svejtsiske psykolog Jean Piaget, og af de sovjetiske sprogpsykologer, hvoraf de vigtigste er Vygotsky og Lurja.

Mennesket passerer i barndommen forskellige udviklingsstrin for hvorledes tænke-måde, opfattelse af verden og handlemønstre er organiseret som et system. Barnet organiserer sine erfaringer og handler i overensstemmelse med det system som er det dominerende på et givet tidspunkt (assimilation af erfaringerne). På den anden side kan der komme situationer hvor erfaringerne ikke lader sig strukturere indenfor systemet, hvor systemet altså ikke slår til. Så udvikles systemet og ændres fundamentalt (akkomodation til erfaringer). Så kan systemet igen bruges til at strukturere de nye erfaringer, og dermed er der sket en overgang til et nyt udviklingsstrin.

Denne vekselvirkning mellem strukturering af erfaring efter systemet og tilpasning af systemet efter erfaringerne, hænger sammen med udviklingen i den sociale situation som barnet indgår i. Barnet kan kun få erkendelse om omgivelserne ved at handle i dem. Men derved ændres omgivelserne (både tingene og de sociale relationer) og det stiller nye krav til barnets erkendelse.

(Kilder: 56, 76, 80, 91)

§ 91. Udviklingen består i differentiering og integrering

Man kan tale om en række trin i barnets udvikling. Man kan ikke skelne skarpt mellem de forskellige trin, for nogle børn gennemløber visse faser hurtigere end andre, og visse børn tilegner sig visse sider af fx. sprogsystemet grundigere end andre. Det væsentligste ved inddelingen i udviklingstrin er det at det ene trin hos det enkelte barn nødvendigvis må komme før det næste. Der kan ikke byttes om på rækkefølgen. De årsangivelser jeg anfører må altså tages med kraftige forbehold: Man kan skelne mellem 4 perioder eller udviklingstrin: **SMÅBØRNSALDEREN** (den sensoriske periode) fra barnets fødsel til ca. 3 år, **BØRNEHAVEALDEREN** (den præoperationelle periode) fra ca. 2 år til ca. 7 år, **SKOLEALDEREN** (den konkret operationelle periode) fra 7 år til puberteten, og voksenalderen.

Barnets tilpasning af systemet til erfaringerne kan generelt beskrives som **DIFFERENTIERING**, dvs. opbygning af skel inden for en helhed, og **INTEGRERING**, dvs. opbygning af afhængighedsrelationer mellem de dele som er differentieret ud i helheden. Slutpunktet er nogenlunde den sproglige opbygning som er beskrevet i kapitel I. Begyndelsen er en situation hvor der i barnets kommunikation ikke er nogen skel mellem sprogets planer, ingen skel mellem sprogets funktioner, og ingen skel inden for de enkelte planer og funktioner.

I meget grove træk kan man sige at sprogets udtrykssystem (de fonetiske regler) differentieres i småbørnsalderen. Det semantiske og det grammatiske system og systemet for sproghandling differentieres i børnehavealderen, mens informationsstrukturen differentieres i skolealderen samtidig med at sprogets funktioner integreres. Den logiske og videnskabelige brug af sproget udvikles i voksenalderen.

(Kilder: 56, 80, 90, 91)

§ 92. I småbørnsalderen differentieres udtrykssystemet

I småbørnsalderen kan man ikke tale om at barnet opfatter en stimulus. Barnet reagerer ikke på enkelte træk i omverdenen, kun på situationen som helhed. I løbet af småbørnsalderen lærer barnet at skelne mellem sig selv og omverdenen, at skelne mellem de forskellige sanser, at skelne mellem sanse kvaliteter i omverdenen, og at integrere sansningerne til en opfattelse af genstande i tid og rum.

Det første barnet skiller ud fra den komplekse omverden er moderen, og det kan et par måneder gammel kommunikere med hende (eller en anden der passer barnet) ved at smile og sprælle.

I løbet af det andet halve år skilles forældrenes tale ud som en særlig stimulus som det reagerer på, og først da er der grundlag for at tale om sprog.

Barnet pludrer som social kontakt og i det tredje halve leveår begynder barnets lydsystem at blive differentieret. Barnet begynder at efterligne de voksnes lyde – og hvad der er nok så vigtigt – de voksne kan ikke lade være med at gentage og modificere barnets lyde.

Først pludrer barnet og siger alle mulige lyde, tilfældigt og uden skel eller rækkefølge. Det første skel barnet behersker er som regel det mellem vokal og konsonant. Vokalen udtales som en *a*-lyd, og konsonanten som *b* eller *p*. Det er bemærkelsesværdigt at det barnet begynder med, er den største udtalemæssige kontrast der findes. Ved *a* åbnes munden helt op og luften strømmer, ved *b* lukkes munden helt og luften stoppes. Derefter differentierer barnet ofte mellem konsonanterne *b* eller *p* på den ene side og *m* på den anden side. Her er der tale om at ganskeligt enten lukker for luften til næsen (*b*), eller lader den slippe derop (*m*).

De første integrerede stavelser barnet siger er altså ofte *mama* og *papa*, og forældrenes gentagelyst kan ses af at disse lyde har fået betydningen mor og far på mange sprog.

Blandt vokalerne skelnes der som regel først mellem *a*, *i* og *u*, på vokaldia grammet § 39 kan man se at det også er den maksimale kontrast. Senere differentieres *b* i *b* og *d*, og *m* i *m* og *n*, hvilket er det samme udtalemæssige skel (se konsonantskemaet § 39).

På denne måde differentieres og integreres børnenes lydsystem i stadig vekselvirkning med omgivelserne. Udviklingen af det fonetiske system er en forudsætning for at sprogets øvrige funktioner kan differentieres. Udviklingen af de andre planer og sprogets funktioner begynder samtidig, men foregår i det væsentlige i børnehavealderen.

(Kilder: 69)

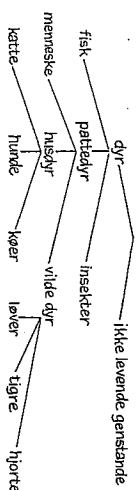
§ 93. I børnehavealderen differentieres det semantiske system

Udviklingen af det semantiske system (det der er beskrevet i afsnit I(C)) sker i børnehavealderen, men der er sket vigtige udviklinger som er forudsætninger derfor allerede i småbørnsalderen.

Barnet må have lært at **GENERALISERE** og at **SKELNE** i sin sansning af omverdenen. Barnet generaliserer når det reagerer på samme måde på forskellige stimuli fordi de har indbyrdes ligheder. Barnet skelner når det reagerer på forskellig måde på stimuli fordi de er indbyrdes forskellige. Opfattelsen af genstande som enheder, skønt de kan skifte plads og ser forskellige ud fra forskellige synsvinkler, er resultatet af at barnet generaliserer og skelner. Hvis man vil

lære et barn at kalde flere forskellige eksemplarer af hunde for *vov-vov* kræver dette ydeligere generalisering i sansningen, nemlig at barnet kan se lighederne mellem alle hunde.

I de voksnes opfattelse af verden er der en nødvendig ligevægt mellem det at generalisere og det at skelne, som hænger sammen med at der er ligevægt mellem et begrebs omfang og et begrebs indhold. ABSTRAKTE udtryk har stort BEGREBSOMFANG, men lille BEGREBSINDHOLD (se §§ 78, 19 og 70). KONKRETE udtryk har lille begrebsomfang, men stort begrebsindhold. Det abstrakte udtryk refererer altså til større klasser af genstande og forudsætter større generalisering end de konkrete. De konkrete udtryk har større begrebsindhold, består af flere semantiske komponenter og forudsætter altså flere skel. De voksnes semantiske system kan fx. se således ud:

(I eksemplet er der valgt en af flere mulige konkretiseringsretninger, se § 70).

Når man bruger ordet *dyr*, kræver det fx at man skelner mellem dyr og genstande, når man bruger ordet *kat* skal man skelne mellem katte og hunde og grise og køer og vilde dyr og mennesker og fisk og insekter. Omvendt kræver brugen af *dyr* generalisering af træk som er fælles for alle dyr, fx. at de bevæger sig, mens *katte* ikke kræver så mange generaliseringer. Det væsentligste ved systemet er ligevægten mellem begrebsomfang og begrebsindhold, abstrakte udtryk er altså kun abstrakte i forhold til konkrete udtryk og omvendt.

Det karakteristiske ved børnenes tidligste verdensopfattelse er at generalisering og skelnen ikke vejer hinanden op fordi de er knyttet til et semantisk system hvor begrebsomfang og indhold ikke står i ligevægt fordi relationen *abstrakt i forhold til* ikke findes.

Først danner barnet meget store og abstrakte kategorier som ikke har faste semantiske komponenter, og som ikke er abstrakte i forhold til noget andet. Når fx. den voksne lærer barnet at en hund hedder *vov-vov*, kan barnet bruge *vov-vov* om alle firebenede dyr. Men begrebsindholdet behøver ikke at være stabilt. I nogle sammenhænge kan *vov-vov* således betegne en kat (som har 4 ben ligesom hunden) i andre sammenhænge en pels (som er ligesom hundens at føle på) i aller andre måske en søløve (som siger ligesom hunden).

Den voksne reagerer på barnets abstrakte og flossede kategorier ved at lære det at skelne – ikke ved at lære det at generalisere.

Når barnet siger *vov-vov* om en kat, siger den voksne måske: *nej, det er en kat*. De siger sjældent, – *Ja, det er også et dyr*. Der er et bestemt abstraktionsstrin som synes at være det mest naturlige og mest praktiske for de voksne i samtalen med barnet, og det trin forsøger de at lære barnet. Bevægelsen fra et abstraktionsstrin til et andet lærer de det ikke. Resultatet er at barnet lærer at

bruge mere og mere konkrete udtryk, men mister de abstrakte udtryk. Udtrykkene er konkrete, men ikke konkrete i forhold til noget. Det lærer altså at skelne mellem *vov-vov*, *miau*, *muh*, *meh* og *gok-gok*, men har ingen fælles betegnelse for dem og kan ikke udtrykke ligheden mellem dem over for en stol fx.

Ordene vil derfor stadig mangle de nødvendige begrebsindhold. I begyndelsen domineres begrebsindholdet af ganske enkelte komponenter (centerende trækning). I et russisk forsøg bad den voksne et barn på 2 år komme med en *gok-gok*, det kunne så komme med en kugle med en spids på. Barnet skelner ikke mellem dyr og genstande.

De sovjetiske forskere ansår at et ord først bruges sikkert når der er 10-30 semantiske komponenter i dets begrebsindhold. Et barn der ellers som regel godt kan bruge ordet *hoved* rigtigt, fik en hovedløs dukke, og den voksne spurgte: *Hvor er hovedet?* Barnet pegede på den øverste del af kroppen. Først når barnet i slutningen af det andet leveår udover den semantiske komponent [ØVERST] også behersker [MED ØJNE], [MED ØRER], [MED NÆSE], [PÅ KROPPEN], [PÅ LEVENDE VÆSEN] kan det reagere ved at lede efter hovedet når det ikke er der. Og først da bruger det ordet sikkert.

Brugen af sprog forudsætter generalisering og skelnen i sansning, men brugen af sproglige udtryk kan også opøve og fremskynde barnets generalisering og skelnen. Fx. skulle i et andet forsøg nogle børn finde bolsjer i nogle kasser med forskellig form og farve. Uden nogen sproglig beskrivelse af kasserne, kunne børnene ikke lære at bolsjerne lå i de røde kasser. Men hvis de voksne nævnte kassens farve hver gang børnene tog en, kunne de lære at skelne mellem farverne og generalisere det røde, og se bort fra kassernes form. På den måde kan de voksnes sprogsystem med ligevægt mellem abstrakte og konkrete udtryk udvikle børnenes evne til at generalisere og skelne.

(Kilder: 56, 69, 76, 80, 90, 91)

§ 94. I børnehavealderen differentieres sproghandlingssystemet

Udbygningen af det semantiske system gør det muligt for barnet at styre sine oplevelser af den objektive virkelighed. Ved sprogets hjælp kan barnet skelne og generalisere stimuli som umiddelbart er svage, men som i en større sammenhæng kan vise sig at være vigtige. Mennesket er i sin oplevelse af sin omverden ikke blot afhængig af sit sansapparat.

Men det at tale om at der er bevidsthed hos barnet forudsætter både det semantiske system, sproghandlingssystemet og det grammatiske system.

Ved differentieringen af disse systemer – som også sker i børnehavealderen – er udgangspunktet igen et uanalyseret hele. Ved børns første ord er yting og situation en udelt helhed; det er ikke til at se hvor ytingen holder op og situationen begynder. Barnet siger fx. et ord der optræder som et slags objekt for den handling det udfører eller som subjekt for den tilstand barnet overlever. Der

er ingen grammatiske skel mellem forskellige dele af sætningen. Der er heller ingen skel mellem de forskellige sproghandlingstyper. Når barnet siger *mal*, kan det på én gang opfattes som *se malken*, *jeg er tørstig*, og *far hælder malken op*.

Et to-års barn kan begynde at opfatte en yting som en opfordring til at gøre noget. Den regulerende sproghandling begynder altså at blive skilt ud. Men om et system defineret ved svarmulighederne (se § 7) kan der ikke være tale, for barnet kan ikke forstå nægtelser. Siger man til et barn på 2 år med en bold i hånden: – *Tryk på bolden*, kan det trykke, men siger man så: *Du skal ikke trykke mere!* trykker de endnu ivrigere. Sproget har altså blot en genrel igangsættende funktion.

Konstateringer optræder først når et-ords-sætningerne afløses af de første primitive to-ledssætninger. Det begynder med subjekt + verbal eller verbal + objekt, fx. *pie græde*, *ha mal*. I begyndelsen er der ingen bøjning på ordene. Først når barnet differentierer mellem nutidsform og datidsform på verberne og mellem bestemt og ubestemt form på substantiverne, og når sætningerne også indeholder adverbialer, først da fungerer sproget på den måde at de henviser til eller afspejler ting og forhold som ikke er tilstede i kommunikationssituationen.

Endelig forudsætter skellet mellem konstateringer og vurderinger at barnet skelner mellem sig selv og andre, og mellem sansninger af virkeligheden og følelser eller ønsker om virkeligheden.

Barnets tale i slutningen af børnehaveralderen kan beskrives som SITUATIONSBUNDEN SAMTALE. Børn kan godt beskrive ting og forhold uden for situationen. De forstår også samtalerelationerne i samtalen: de kan svare på de voksnes spørgsmål og reguleringer, og de kan selv prøve at påvirke deres omgivelser med sproget. De fører med andre ord en samtale. Men barnet kan kun lave beskrivelser ud fra sit eget perspektiv (den egocentrerede tankning) og kan ikke forestille sig at samtalepartnerne har andre perspektiver. Det hænger sammen med at informationsstrukturen ikke er differentieret. Samarbejdsprincippet om at forudsætningerne for ytringen skal være i orden, at ytringen skal være relevant for modtageren, og at ytringen skal være vederhæftig (se § 7) kan barnet ikke administrere. Det kræver et øverblik over situationen som barnet ikke besidder. Barnet kan ikke sætte sig ind i at modtageren ikke ved alt det som det selv ved og oplever. Se følgende dialog med et 2 års barn, det drejer sig om brugen af deiktisk og absolut henvisning (se § 16).

V: – *Hvad så du i Zoo?*

B: – *Den dér.*

V: – *Hvad er »den dér«?*

B: – *Den dér.*

V: – *Så du aber?*

B: – *Ja.*

Karakteristisk for børnehavebarnets sprog er også at sprogets forskellige funktioner ikke er integreret i en sætning. Det kan ses af de grammatiske mønstre barnet benytter.

Karakteristisk for barnets grammatik er opløsning (se § 36) og informationsspredning. Børn bruger således i forhold til voksne: kortere helsætninger (4 år: 4–5 ord pr. helsætning, 8 år: 6–7 ord pr. helsætning, voksne: 10–15 ord pr. helsætning), færre ledsætninger (4 år: 0,1 ledsætning pr. helsætning, 8 år: 0,3, voksne: 0,5–1,0).

Informationsspredningen består i at alle store og tunge led står i ekstrapositionsfæltet eller sidst i sætningen. På pladserne F, S og AS/AV i sætnings-skemnet (se § 37) står der kun pronominer der henviser til de tunge led, fx.: *Mor kanin*, *hun steger pandekager*; og *bror kanin*, *han børster sig*.

Når jeg kan skrive, så må jeg ikke.

Når det er den ene der kalder, så ved vi vi kalder på den anden.

Nu lukker han op for vandhanen, der der.

Barnet bruger altså mange henvisninger inden for teksten (se § 64) og kan derved sagtens tale uden at integrere de forskellige funktioner i en sætning. (Kilder: 56, 69, 76, 80, 90)

§ 95. I skolealderen integreres sprogets funktioner

Samtidig med at grammatikken og sproghandlingssystemet differentieres og situationssamtalen opstår, finder man en anden form for tale hos barnet; den hører ikke til nogen situation, for der behøves slet ikke nogen modtager. Man har kaldt det EGOCENTRISK TALE. Barnet ledsager sine handlinger med tale – selv om det ikke er nogen andre til stede. I alle tilfælde venter det ikke på reaktioner fra en der eventuelt er til stede. I begyndelsen (2–3 år) taler barnet om hvad det har lavet, siden om hvad det laver mens det gør det, og til sidst kan barnet sige hvad det vil lave. Denne egocentriske tale betragtes af de sovjetiske forskere som en vigtig del af den proces hvorved de komplekse psykologiske processer indbygges i barnet via det sociale samvær. Vilje, vurdering, fantasi og tankning er således psykologiske funktioner som skabes i barnet på grundlag af vekselvirkningen med omgivelserne. Barnet kan beslutte sig til at gøre ting ved at sige det til sig selv.

Barnet kan planlægge og vurdere handlinger ved at tale med sig selv om dem. Denne egocentriske tale synes at forsvinde på overgangen til skolealderen. Vygotskij har ved at spørge børn hvad de tænkte når de løste bestemte opgaver, fundet at deres tanker i form og indhold lignede den egocentriske tale. Han antager derfor at den egocentriske tale ikke forsvinder men indbygges som indre tale.

Det karakteristiske for den egocentriske tale, det er at den er mindre grammatisk organiseret, uden markeringer af relationerne til samtalepartnere. Den egocentriske tale er som en enetale der er domineret af det semantiske system, mens situations-samtalen er domineret af sproghandlingssystemet.

Inden for det semantiske system sker der i skolealderen den udvikling at barnet lærer at se bort fra visse træk ved genstande og forhold i omverdenen; de lærer at bruge abstrakte udtryk igen. Men nu er det abstrakte størrelser som

er abstrakte i forhold til nogle konkrete udtryk. De lærer altså nu at beherske den relation der er mellem ordene *dyr* og *hund*, at *hund* er konkret i forhold til *dyr*, som er abstrakt i forhold til *hund*. Konkret er altså først nu opfattet som konvers til *abstrakt* (se § 25) (den reversible tanke). Hele det abstraktions-system som er beskrevet i § 93 foreligger nu for barnet.

I skolealderen lærer barnet systemet af regler for informationsstrukturen således at det kan tilpasse sin mundtlige fremstilling til modtagerens viden og forudsætninger, og dermed bliver det muligt for barnet at beherske de forskellige tekstarter (se § 71).

Differentieringen af informationsstruktursystemet gør det muligt at integrere alle sprogets funktioner i et system som det der er karakteristisk for talesproget (se § 47).

Når barnet lærer at skrive, lærer det så at formulere en monolog for en modtager. Det at sproglige tanker kan fastholdes og bevares, muliggør yderligere udvikling af tankningen og generaliseringsmulighederne. Brugen af absolutte henvisninger (se § 16) og tekstlige henvisninger (se § 64) gør det muligt for barnet at opbygge lange sammenhængende tekster, hvori udviklede og komplekse, men konkrete sagforhold i den objektive virkelighed afspejles. I skriftsproget integreres således informationsstrukturen og semantikken, mens sproghandlingstyperne spiller en mindre rolle.

I voksenalderen sker der først og fremmest en bevidstgørelse af alle de operationer som barnet i skolealderen ubevidst kan udføre på et konkret materiale. Logiske operationer kan udføres i formelle indholdstomme formler. De integrerede dele kan nu udanalyseres og beskrives enkeltvis. Denne bog er et forsøg på dette.

I dette afsnit om sprogets psykologi, specielt paragrafferne om Piagets og sovjetpsykologernes teorier – har jeg betonet vekselvirkningen mellem individet og miljøet, vekselvirkningen mellem erfaring og handling, mellem differentiering og integrering. Denne betoning af vekselvirkningen kan forskyde opmærksomheden fra det faktum at sproget ikke blot er et produkt af de situationer hvori individ og miljø vekselvirker. Sproget er også fælles for et helt samfund og er derfor også oplagret samfundsmæssig erfaring fra tusindvis af år.

Sprogsystemet er følgelig ikke så let at ændre som det umiddelbart skulle lyde i dette afsnit. Sprogsystemet er for alle børn en objektiv realitet som det må tilegne sig som alle andre dele af den objektive virkelighed. På den anden side er sproget for den enkelte muligheden for at udtrykke sig selv, og midlet til at tilegne sig verden. Ved hjælp af sproget gør individet den objektive virkelighed til noget der subjektivt kan erkendes, og gør samtidig det subjektive, følelser og erfaringer, til noget objektivt i verden. Sproget er med andre ord den vigtigste faktor i vekselvirkningen mellem det subjektive og det objektive.

(Kilder: 56, 76, 80, 90)

III(C) SPROGET ER ET SOCIOLOGISK FÆNOMEN

1. SAMFUNDET ER SPLITTET OP

I OMRÅDER

Samfundet er kendetegnet ved produktionsmåden

I det kapitalistiske samfund er kapital og lønarbejde modsætninger

Offentlighedsstrukturen skjuler modsætningerne

§ 96. Samfundet er kendetegnet ved produktionsmåden

I dette afsnit betragter jeg sproget sociologisk. Her ser jeg bort fra yderligere filosofiske bestemmelser, og fra hvorledes sproget kan betragtes som et psykologisk fænomen.

En sociologisk synsvinkel på sprog forudsætter en ramme i form af en sociologisk beskrivelse af samfundet. Jeg kan selvfølgelig ikke give en samfundsbeskrivelse her – ikke engang skitsen til en, men jeg kan postulere en opfattelse af hvordan samfundet er, og således alligevel antyde nogle rammer for en sociologisk beskrivelse af sprog.

Ud fra en sociologisk betragtning er sprogets samfundsmæssige funktion ikke den samme overalt i samfundet. Derfor vil beskrivelsen af sproget være delt op efter de forskellige områder samfundet kan deles op i.

a. I en samfundsbeskrivelse er det vigtigt at fastholde følgende: Samfundet kan kun beskrives som en helhed, ikke blot som en national helhed – sådan som sprogfolk kunne være fristet til – men som en helhed af alle jordens samfund. Man kan heller ikke reducere samfundet til summen af enkeltdivider og deres kommunikationer og indbyrdes relationer – hvad der også ville være fristende for sprogfolk.

b. Samfundet kan kun beskrives som en proces. Det forandrer sig stadig, og man kan ikke beskrive alle samfundets udviklingsmuligheder som et system – sådan som man håber at kunne beskrive sprogets udviklingsmuligheder som et system.

c. Samfundet skal ikke nødvendigvis beskrives som noget funktionelt. Det er ikke givet at man kan beskrive alle processer som om de havde en fornuftig funktion i forhold til det at samfundet overlever. Det er ikke givet at samfundet som system altid stræber mod ligevægt på grundlag af enighed (se § 79) blandt samfundets medlemmer – sådan som man med god ret kan beskrive sproget som et system der søger mod ligevægt. Tværtimod synes der i samfundsproce-esserne både at være konflikter og ligevægtsprocesser som virker sammen, dog således at den væsentligste kilde til udviklingen er modsætningerne og konflikterne. Modsætninger kan man finde på flere niveauer i samfundslivet.

d. Samfundet skal ikke kun beskrives som processer af bevidsthedsmæssig art – som sprofolk kunne være fristet til. De vigtigste processer er af materiel art – uafhængigt af den menneskelige bevidsthed om dem (se § 78). Menneskelige bevidsthedsprocesser er selvfølgelig også en vigtig del af samfundprocesserne, men menneskets arbejde, udvekslingen med naturen, organiseringen af produktionen, det er de punkter man må tage udgangspunkt i.

Samfundenes udvikling hidtil kan bedst beskrives ved deres produktionsmåder. **PRODUKTIONSMÅDEN** er sammenhængen mellem de midler mennesket har til at producere, **PRODUKTIVKRÆFTERNE**, (arbejdskraft, teknisk og faglig indsigt, produktionsredskaberne og midlerne) og måden produktionen og fordelingen af produkterne er organiseret på, **PRODUKTIONSFORHOLDENE**.

Den epoke der går forud for vores kaldes feudalismen. Den er karakteristisk ved at landbrugsproduktionen domierer, og at der anvendes redskaber men ikke mekanik. De fleste er selvforsynende med næsten alt hvad de har brug for, der findes dog i mindre byer håndværk af forskellig slags.

Produktionsforholdene er præget af at jorden er det økonomiske grundlag. Godsejerne der ejede jorden, de stod over for mange bønder der havde fåstet eller lejet jorden og som dyrkede den, dvs. producerede. Godsejerne kunne på grund af den skæve fordeling af ejendomsretten til jorden udbytte bønderne, dvs. tage en del af de produkter som bønderne frembragte. Denne **UDBYTNING** foregik åbenlyst for alle, bønderne afleverede en del af deres produkter til jordbesidderne, eller de arbejdede visse dage af ugen for dem (høveri). Således har feudalsamfundet været præget af modsætningen mellem to klasser: godsejere og bønder.

Alle hidtidige samfund kan ses som præget af modsætningen mellem udbyttere og udbyttede. Det karakteristiske for feudalsamfundet er derudover måden udbytningen foregår på og måden den retfærdiggøres på. Godsejernes og bøndernes og andre gruppers liv var fastlagt ved privilegier, dvs. regler for hvad de måtte foretage sig og hvordan de skulle forholde sig til hinanden. Dette system af regler og privilegier sørgede for at holde de forskellige klasser på deres rette plads, og det retfærdiggjordes af kirken og religionen. Gud havde skabt en uforanderlig verden af godsejere, bønder og præster.

Systemet af privilegier og deres retfærdiggørelse kan kaldes samfundets overbygning i forhold til det grundlag som produktivkræfter og produktionsforhold udgør.

(Kilder: 51, 52, 53, 82, 97)

§ 97. I det kapitalistiske samfund er kapital og lønarbejde modsætninger

Der var andre modsætninger i de feudale samfund end den mellem godsejere og fæstebønder. Der udviklede sig måder at producere på som var det feudale håndværk overlegent. På store værksteder hvor den enkelte håndværker lavede

en lille del af en lang arbejdsproces, kunne man lave flere og bedre produkter på kortere tid. Indførelsen af mekanisk drivkraft, vandkraft og dampmaskinen skabte helt nye muligheder for udviklingen af produktivkræfterne. På den anden side stillede denne udvikling også krav til organiseringen af samfundslivet. Det krævede ophobning af det samfundsmæssige overskud, så man kunne lave store værksteder, og det krævede mennesker som var fri af privilegierne til at træde ind i denne urtraditionelle form for produktion som arbejdere. En anden modsætning i det feudale samfund er således modsætningen mellem produktivkræfter og produktionsforhold.

Bl.a. på grund af denne modsætning udviklede kapitalismen sig af det feudale samfund. Kapitalismen som produktionsmåde er præget af vidstrakt samfundsmæssig arbejdsdeling, af industriproduktion med maskiner, og af at videnskab og teknik er vigtige sider af produktivkræfterne.

Produktionsforholdene er præget af modsætningen mellem dem der ejer produktionsmidlerne (maskinerne, fabrikkerne, jorden): kapitalisterne, og dem der producerer men er nødt til at sælge deres arbejdskraft, lønarbejderne.

Udbytningen i det kapitalistiske samfund er ikke så åbenbar som i det feudale. Det hænger sammen med at den samfundsmæssige produktion er splittet op på mange privatproducenter der producerer tilsyneladende uafhængigt af hinanden. Det er samfundsmæssig arbejdsdeling uden nogen samfundsmæssig plan for opdelingen.

Når de enkelte producenter ikke producerer det de selv har brug for, må de bytte deres produkter med det de har brug for, og som andre har produceret. Dette varebytte foregår på et marked hvor alle er frie og lige til at købe og sælge hvad de har med, hvem de vil – dvs. uafhængigt af privilegier der netop lavede forskel på folk.

Produkterne kan byttes på markedet hvis man regner med at de har lige stor værdi, dvs. hvis det har taget lige lang gennemsnitlig arbejdstid at producere dem. Det er ikke det samme som at varerne kan bruges til det samme. Man må skelne mellem det at varerne har lige stor **VÆRDI** (bytteværdi), og det at de har forskellige **BRUGSVÆRDIER**.

Udbytningen i samfundet hænger sammen med at også arbejdskraften sælges og købes på markedet. Arbejdskraftens værdi bestemmes – som alle andre varers værdi – ved den gennemsnitlige arbejdstid det tager at producere den, dvs. den tid det tager at producere de varer som skal til for at holde liv i arbejderens og hans familie. Men arbejdskraftens brugsværdi består i at den kan producere flere varer end den der går til at producere den selv. Denne mereproduktion, det arbejderens producerer mere end han selv bruger, tager den der ejer produktionsmidlerne og som har købt arbejdskraften, som sin ejendom.

Det at kapitalisten på denne måde tilegner sig mereproduktet er i det kapitalistiske samfund skjult af den måde kommunikationen er organiseret på. Herom handler næste paragraf.

Her skal jeg blot fremhæve at den stærke arbejdsdeling uden fælles plan, kræver at der opstår en stat som sørger for at opfylde de almene betingelser for

at produktionen kan opretholdes som den enkelte kapitalist ikke selv finder det rentabelt at sørge for: veje, postvæsen, energiforsyning, sundhedsvæsen. Staten skal også sørge for de almene reistforhold så ejendomsforholdene ikke krænkes og så konflikter mellem enkeltpersoner eller mellem kapitalister og lønarbejdere ikke truer samfundets eksistens.

(Kilder: 51, 52, 53, 82, 97)

§ 98. Offentlighedsstrukturen skjuler udbytningen

Kampen mod det feudale samfundssystem foregik som en frihedskamp. Vareproducenterne ønskede ikke at staten ved regler og privilegier skulle blande sig i produktionen og udvekslingen af varer. De kæmpede altså for at det økonomiske liv var et privat anliggende. De mente at de økonomiske problemer kunne løses ved markedsmekanismen. Her sikrede konkurrencen mellem producenterne at der produceredes de rigtige produkter på den bedste og billigste måde.

Omvendt kæmpede de for at de opgaver som staten burde varetage, de almene produktionsbetingelser og reistforhold, skulle bestemmes af de frie borgere ved en offentlig diskussion. De mente at en diskussion der foregik i en offentlighed der var fri for magtudøvelse og økonomiske hensyn (økonomen klarer jo sig selv), den ville sikre at sandheden og retfærdigheden ville komme frem ved enighed (enighedsteorien om sandhed, se § 7 og 79).

Således måtte det samfundsmæssige liv deles op i forskellige områder hvor de forskellige samfundsmæssige processer kunne foregå uafhængigt af hinanden: det økonomiske liv privat, og diskussionen om de almene emner offentligt. Opdelingen i områder kan illustreres ved følgende skema:

samfundet		staten
privat område	offentligt område	
FAMILIEOMRÅDET religion, følelser seksualitet i familien	DEN KULTURELLE OFFENTLIGHED kunst, litteratur i foreningen	almene produktionsbetingelser, almene reistforhold, udenrigspolitik i ministerier, domstole, skoler, radio, tv, militær, politi
DET PRIVATØKONOMISKE OMRÅDE produktion i virksomhederne, køb og salg af varer (og arbejdskraft) på markedet	DEN POLITISKE OFFENTLIGHED politik, samfundsøkonomi, sociale forhold i partiet og parlamentet	

Der går et skel mellem FAMILIEOMRÅDET og det privatøkonomiske område. I familien optræder mennesket (manden) som rent Menneske, fri for den materielle nødvendighed. Her kan han personligt fundere over livets mening og dyrke sine interesser. Heroverfor står DET PRIVATØKONOMISKE OMRÅDE. Her optræder manden som BORGER der producerer og handler med

varer som er nødvendige for individets og samfundets eksistens. Begge disse områder er private i forhold til staten og de andre mennesker og borgere; det er det de borgerlige frihedsrettigheder skal sikre.

I offentligheden diskuteres de almene problemer ved privatlivet i DEN KULTURELLE OFFENTLIGHED, og de almene betingelser for produktionen og statens virksomhed i DEN POLITISKE OFFENTLIGHED. I offentligheden optræder manden som STATSBOBGER.

Denne offentlighedsstruktur deler samfundslivet op i områder som ikke må sammenblandes – heller ikke i kommunikationen. Man må ikke sammenblende interesser fra to områder, og man må ikke tale om det ene område inden for det andet. Offentligheden drejer sig altså både om handlinger, og om handlinger og andre forhold som emner for kommunikation.

Fx er det ikke velset at man taler om politik ved et hyggeligt middagselskab, og på arbejdspladsen kan det være direkte forbudt. Kunst der tager politisk stilling kaldes tendentiøs og foragtes. Mandens økonomiske forhold er ofte hemmelige for andre familiemedlemmer, og at tage privatøkonomiske hensyn i politik er strafbart.

Den værste sammenblanding af områder er den at gøre det privatøkonomiske offentligt. Hvordan en privatproducent producerer sine varer, hvordan han producerer sine varer på sin fabrik, er og bliver et privat anliggende som hverken staten eller offentligheden skal blande sig i.

Denne opsplitning af samfundslivet muliggør, skjuler og retfærdiggør den udbytning der faktisk finder sted. På markedet som reguleres af lovene og frihedsrettighederne optræder alle som frie og lige og det kan retfærdiggøre hele samfundssystemet. I det privatøkonomiske område tilegner kapitalisten sig daglig det merprodukt som arbejderne skaber, og det sætter ham i stand til at købe ny arbejdskraft og derved udbytte arbejderne endnu mere. Men denne udbytning er en privat sag som ikke kan diskuteres offentligt. Arbejderen kan forøvrigt blot lade være med at sælge sin arbejdskraft hvis han mener han bliver udbyttet (så må han selv se hvordan han overlever). Udbytningen er skjult.

Samfund med en offentlighedsstruktur som i skemaet har dog aldrig eksisteret. Områderne har en tendens til at forskyde sig ind over hinanden, bl.a. fordi alle samfundsmæssige processer – også kommunikation og tekster – gøres til varer der produceres ved udbytning.

(Kilder: 33, 58, 82)

III(C) 2. I OFFENTLIGHEDEN BLIVER TEKSTER

TIL VARER

Politisk sprog er tomt

Pressen skal sikre den samfundsmæssige debat

Envejskommunikation umuliggør debat

Nyheden er blevet underholding

Kulturbatten er blevet manipulation

§ 99. Politisk sprog er tomt

Hvilken rolle spiller nu sproget i de processer som udgør samfundets udvikling og som er antrykt i foregående afsnit? Først må det slås fast at sproget ikke fungerer umiddelbart som en samfundsmæssig proces. Sprog findes altid som kommunikationsprocesser og de finder altid sted i institutioner som er de former den samfundsmæssige produktionsmåde fremtræder på. Sproglige tekstens samfundsmæssige funktioner må altså beskrives i forhold til de institutioner de hører til i. Inden for disse institutioner vil sproget altid have en KOMMUNIKATIONS-FUNKTION, nemlig at bære samtalerelationer, informationer og menneskelig bevidsthed, men derudover vil tekstene også have en SAMFUNDSMÆSSIG FUNKTION, nemlig i forhold til de modsætninger og konflikter der udgør den historiske udvikling. (Kapitel I har kun handlet om tekstens kommunikationsfunktioner, kapitel II også om de samfundsmæssige funktioner).

Teksters samfundsmæssige funktioner er forskellige inden for de forskellige områder af offentlighedsstrukturen. I de to offentlige områder skulle den frie diskussion mellem lige statsborgere sikre at sandhed og retfærdighed bliver nået ved enighed. De væsentligste institutioner i den politiske offentlighed er de politiske institutioner: partierne, folkeetinget, kommunalbestyrelserne, og pressen med dens nyhedsafdeling (avisen, radio, tv). I den kulturelle offentlighed er de væsentligste institutioner: pressens kulturafdelinger, herunder sporten, ugebladene, distriktsbladene, den litterære institution, kiosk-litteraturen, teatre, biografier, universiteterne, seminarierne, skolerne. De sidste er ganske vist statslige institutioner, men mange af de ting der foregår i disse institutioner er principielt både afhængige og bestemt af staten.

I de følgende paragrafer beskrives teksternes samfundsmæssige funktioner inden for de politiske institutioner, pressen og inden for den kulturelle offentligheds institutioner.

Inden for de politiske institutioner er de vigtigste tekstarter: den politiske tale, debatten, forhandlingen, afstemningen, valgannoncen, partiprogrammet, valgatalen.

I vores repræsentative demokrati er det ganske åbenlyst at kommunikationen inden for disse institutioner faktisk er skæv. Der er ikke tale om en fri diskussion mellem lige statsborgere. Der er tale om en diskussion mellem politikere som masse-

kommunikeres til befolkningen. Den væsentlige kommunikation fra befolkning til politikere er krydset på stemmesedlen.

Denne situation retfærdiggøres ved at partierne tilbyder en række alternativer som skulle give vælgerne mulighed for at få deres meninger repræsenteret ved det naturligste kryds.

Heller ikke dette synes imidlertid at holde stik. Det viser en række undersøgelser, bl.a. en af Klaus Kjøllet, om sproget i parti programmer, i valgudsendelser og politiske taler i folkeetinget. Det viser sig nemlig at der i det politiske sprog optræder en del træk som effektivt blokerer for at vælgerne på grundlag af kommunikationen skulle kunne tage stilling til samfundsmæssige spørgsmål.

Som for andre reklamer, gælder det også for valgannoncen og parti programmet at sproget er mere suggestivt end informativt (se § 109). Her vil jeg alene sandsynliggøre dette ved et eksempel:

Et bedre samfund er et samfund, hvor samarbejde mellem folk og stater underbygger fred og fremgang.

Et bedre samfund er et samfund, der har et fælles medansvar for verdens problemer, og som drager konsekvensen af den kendsgerning, at intet moderne samfund kan leve i isolation.

Principprogram for Venstre
(citeret efter 63)

Et andet vigtigt træk ved det politiske sprog er den bevidste tomgang. Politikere taler ofte uden at sige noget der er informativt eller relevant for modtageren. Det kan ske ved VAGHE udtryk (se § 69):

Den demokratiske socialisme har som mål at frigøre mennesket, sikre dets tryghed, og give det mulighed for fri udvikling under ansvar for fællesskabet.

Socialdemokratiets principprogram 1961 (cit. efter 63).

Det kan ske ved TAUTOLOGIER, dvs. udtryk der er sande udelukkende på grund af det semantiske indhold af de ord som indgår i sætningen, fx:

Den lovgivende magt sætter grænserne for ejendomsrettens udøvelse under hensyn til almenvellet (samme sted).

Der kan også være tale om PLATHEDE; det er tautologier der samtidig er vurderinger, fx:

Der må gives den opvoksende slægt de bedste mulige vækstbetingelser. (samme sted)

Det kan også være sådan at politikerne ganske simpelt fortæller vælgerne kendsgerninger som alle kender i forvejen:

Indtil vi er nået frem til en fredeligørelse af verden, må Danmarks sikkerhedspolitik tage sit udgangspunkt i den politiske situation. (samme sted)

Heller ikke de politiske diskussioner i folkeetinget mellem politikerne synes at

orientere vælgerne om politiske alternativer. Afstemningen som var tænkt som et desværre nødvendigt middel til at afslutte en debat er blevet målet for den politiske tale. Debatten er blevet en politisk reklameforestilling, mens de reelle forhandlinger foregår i udvalgmøder der ikke er offentlige. De offentlige debatter handler nemlig ofte ikke om politiske problemer, men snarere om at den talende politiker er ærlig, drevet af høje idealer, dygtig og tro mod sit parti og eventuelle forligspartier, mens modstanderne er det modsatte:

Det er regeringens egen skyld, at vi idag ikke har nogen tillid til dens arbejde. Det startede med at man unødigt provokerede partier, som man påstod man ville samarbejde med, ved at man stillede forslag direkte fra Venstres valgprogram. Og det skulle sikkert se heroisk ud, at man senere slækkede på kravene, men det kunne kun skærpe vor agtpårvægenhed.

Vor skepsis skulle få ganske gode vækstbetingelser, da februarforligets punkter skulle føres ud i livet. Det blev ikke til en indsats mod de virkelige kapitalgevinster. Man var pludselig ikke mere hjemme, da vi skulle lempe beskættningen af ekstraindkomster for folke- og invalidensionister. Afskaffelse af nullinkomster, som jo er på dagsordenen i dag, fik et flertal uden for regeringspartiet.

Regeringen har ganske simpelt manglet tilstrækkelig beslutomhed. Den kunne – og det vil jeg sige i modsætning til den fremstilling statsministeren kom med – ikke besinde sig på at få gang i forhandlingerne...

(Kjeld Olesens tale i folkettingen 20.9. 1974, cit. efter 65)

(Kilder: 63, 65)

§ 100. Pressen skal sikre den samfundsmæssige debat

En af de vigtigste institutioner i de to offentlige områder er pressen, her skal det både diskuteres politik og mere almenmenneskelige sager.

Pressen har fra begyndelsen været et privatøkonomisk foretagende, men i en lang periode opfyldte den faktisk den funktion at være stedet for en samfundsmæssig debat uafhængig af det økonomiske kredsløb. Der var tale om en politisk meningspresse, bl.a. fordi bladernes økonomiske og politiske interesser faldt sammen med frigørelsen fra de feudale regler.

Udviklingen af produktivkræfterne, nemlig indførelsen af rotationspressen, og indførelsen af annoncer som den vigtigste indtægtskilde ved bladudgivelse har imidlertid ændret dette forhold.

I dag kan pressen i sin helhed ikke siges at være en del af en fri samfundsmæssig debat fri af det økonomiske kredsløb. I diskussionerne om de samfundsmæssige problemer er der kun få der kan delage, nemlig de ansatte hos bladud-

giverne og dem der har økonomiske midler til at indrykke betalte meddelelser i form af annoncer. Der er tale om ENVEJSKOMMUNIKATION, dvs. kun den ene part kan optræde som afsender, den anden part er alene modtager. Der er tale om MASSEKOMMUNIKATION, dvs. at få afsendere med indbyrdes kontakt kommunikerer til mange modtagere som de ikke kender og som ikke har indbyrdes kontakt. Denne envejs massekommunikation får da også i samfundets officielle selvforståelse en mere beskeden opgave end at være den frie diskussion om samfundsmæssige problemer. Opgaverne er fx. formuleret i en betænkning fra 1963 om dagspressen og samfundet: 1) pressen skal orientere læserne om alle begivenheder og udviklingsendelser som har betydning for befolkningen som helhed og som påkalder sig deres stillingtagen. 2) Den skal sætte disse efterretninger ind i en sammenhæng som giver dem mening. 3) Den skal yde egne bidrag til diskussionen om hvordan befolkning og myndigheder skal reagere på dem og 4) viderebringe alle relevante indlæg herom fra anden side.

Som erstatning for den frie diskussion opstår der i pressen en opsplitning af stoffet i forskellige tekstarter som skal opfylde de forskellige krav til pressen: at orientere, at sætte i sammenhæng, at diskutere og at viderebringe diskussion.

Det væsentligste skel i en avis går mellem annoncer og reklamer på den ene side og det redaktionelle stof på den anden. Reklamerne har jo kun halvoftentlig stilling (de er en del af de økonomiske processer) og må skarpt holdes ude fra den orienterende og debatterende del af avisen.

Det næste vigtige skel går mellem ORIENTERING om faktiske begivenheder nemlig i nyhedsartiklen, reportagen, telegrammet, der skal danne grundlag for modtagerens stillingtagen, og DEBAT, nemlig i kronik, kommentar og leder, hvor den samfundsmæssige stillingtagen finder sted. Når modtagerne ikke selv deltager i debatten er det meget vigtigt at det skeles mellem orientering og debat. Kun derved får modtageren mulighed for at danne sig sin egen mening.

Det tredje skel mellem avisens tekstarter går mellem politiske nyheder og debatter på den ene side og det kulturelle stof på den anden. I de fleste aviser findes der kultursider med anmeldelser, kronikker o.l. og sportsider med referater og debatter om sportslige begivenheder. Der er også den deling at dagbladene fortrinsvis tager sig af det aktuelle og politiske stof, mens ugebladene tager sig af det langsigtede og kulturelle stof.

§ 101. Envejskommunikation umuliggør debat

Opdelingen af pressen i forskellige tekstarter skal sikre at vælgerne i det repræsentative demokrati er orienteret så de kan tage stilling til de politiske problemer. Denne organisering af kommunikationsformerne sikrer imidlertid ikke den frie samfundsmæssige diskussion. Det faktum at massekommunikationen i det kapitalistiske samfund også er envejskommunikation forhindrer effektivt at tekstarterne overhovedet kan markere forskellige samtalerelationer, sådan som det forudsættes i den ideale teori om frihed, sandhed og retfærdighed i kommunikationen (se § 7).

Det væsentligste træk der adskiller den ene tekststart fra den anden, det er hvilke sproghandlingstyper der dominerer teksten (se § 69). Og sproghandlingstyperne bestemmes først og fremmest af hvilke muligheder modtageren har for at svare på en given ytring (§ 7 og 71). Men når modtageren ved massekommunikationen i vores samfund ikke har nogen muligheder for at svare overhovedet, kan de forskellige sproghandlingstyper ikke holdes adskilt. Den ene glider over i den anden uden at det for modtageren gør nogen forskel. Man kan også sige det på den måde at når det altid er den ene part der udvælger det stof der skal fremsættes konstateringer om, og de valgmuligheder der skal debatteres om, så er der ikke tale om reelle konstateringer og vurderinger – selv om det kunne se sådan ud. Når massekommunikation foregår i et handlingsmæssigt tomrum, kan kommunikationen heller ikke fremkalde handlinger.

Denne konstatering af massemedienes nedbrydning af samarbejdsprincippet for menneskelig kommunikation er ikke sentimental længsel tilbage til tiden før bogtrykket, hvor folk kun talte ansigt til ansigt eller skrev personlige breve til hinanden. Det ligger nemlig ikke nødvendigvis i produktivkræfterne inden for kommunikationsområdet at massekommunikation også er envejskommunikation. Det er produktionsforholdene i det kapitalistiske samfund der er årsagen hertil. Det er radiospredningsloven der hindrer at der i Danmark er lige så mange radiosendere som der er radiomodtagere. Det er ikke et teknisk eller økonomisk problem. Man kunne have udviklet produktionen af radiosendere så de kunne være blevet solgt for den samme pris som en modtager. Den moderne fotokopieringsteknik gør alle former for mangfoldiggørelse af tekster til en mulighed alle kunne have. I dag er det sådan at kun store og kapitalstærke institutioner har råd til at leje de maskiner der giver den billige kopi.

§ 102. Nyheden er blevet en underholdning

Den generelle tendens til nedbrydning af samarbejdet for kommunikation har jeg ikke plads til at dokumentere på alle pressens tekstarter, men her vil jeg som et eksempel gennemgå nyhedsartiklen.

En tekst som en nyhedsartikel kan idag ikke betragtes som en kommunikationshandling, men som en vare, dvs. noget der er produceret for at blive solgt på et marked. Som andre varer fremstilles nyhedsartiklen for at skabe profit til kapital ejeren; køberens behov for en eventuel nyhed er kun et middel hertil.

Dette grundlæggende forhold har bevirket at nyhedsartiklen kan betragtes som underholdning, snarere end som orientering der kan danne grundlag for samfundsmæssig stillingtagen.

Mens ORIENTERING er det at beskrive en del af virkeligheden på en måde der er relevant for modtageren, er UNDERHOLDNING det at tilbyde livsoplevelse løstrevet fra modtagerens virkelighed. Orientering giver modtageren mulighed for at revidere sin virkelighedsopfattelse og handle i overensstemmelse hermed. Underholdning giver modtageren mulighed for at identificere sig med

personer i miljøer hvor der er mere mening med tilværelsen end der måske er i modtagerens fremmedgjorte dagligdag, miljøer hvor der er kærlighed og had, og hvor konflikter løses af helte og skurke. Underholdning giver modtageren mulighed for at genkende sig selv i andre uden at det forpligter til handling.

Der kan anføres mange træk ved nyhedsartiklerne der viser at de er kommet til at virke som underholdning. Prøv at se på den aftrykte forside fra dagbladet Information fra lørdag 3.7.1976.

Nyheder skal som underholdning først og fremmest være nye. Det vil ikke blot sige aktuelle (se § 73) men også uventede. Det uventede er det der for modtagerne allerede er sket, helt uafhængigt af deres stillingtagen, bag deres ryg. I den moderne verden sker de vigtige ting der hvor modtageren ikke er. Nyhedstelegrammet om kupforsøg i Sudan er et eksempel på dette.

Nyheden er som underholdning løstrevet fra den sammenhæng hvori det først er muligt at forstå den og tage stilling til den. Forudsætningsniveauet (se § 69) er meget lavt. I artiklen om Sudan behøver læseren kun på forhånd at vide at der findes en stat der hedder Sudan og en anden der hedder Ægypten. At Sudan som stat har nogle væbnede styrker og en præsident, kan modtageren slutte sig til ved semantiske antagelser (se § 30, D.) Artiklen giver derimod slet ingen mening for sådan en læser. Hvad står præsidenten for?

Er han en tyrann eller korrupt? Hvorfor er der oprør? Er det sudanske samfund et kapitalistisk eller et feudalistisk klasesamfund eller hvad? Er oprørerne soldater eller bønder eller hvad? Hvad skal læserne bruge oplysningerne om oprøret i Sudan til, uden sådanne rammer til at tolke meddelelsen ud fra? Det eneste der berettiger at denne nyhed står i avisen, det er at den er sket dagen før, at den er aktuel.

Ikke blot sættes de forskellige nyheder uden for deres sammenhæng. De enkelte underholdningsnyheder i samme avis kan også modsigse hinanden eller forvirre læseren ved ikke at være forbundet når de hører sammen. Hvad er fx. sammenhængen mellem at *priserne kommer mere og mere i ro*, og det at der er *priskrig på grovvarermarkedet*? Skulle en priskrig ikke få priserne til at falde? Hvilken virkning har grovvarerpriserne på pristallet? Nyhederne som underholdning gør ikke modtagerne i stand til at handle – tværtimod kan sådanne forvirrende modsigelser lamme modtageren der blot bliver tilskuer til en underholdning.

Vægten på det aktuelle i dagbladets underholdningsnyheder, flytter interessen bort fra det langvarige (nyheder er jo kun aktuelle én dag). Produktionsmåden som jeg i § 96 betragtede som det væsentligste ved et samfund omtales sjældent i avisen. Det er fx. netop oplysninger om produktionsmåden i Sudan man mangler ved læsningen. Baggrundsartikler kan rette op på det. Men nyhedsartikler af denne type vænner os til at betragte det langvarige som uvæsentligt. De vænner os til at kræve handlingsmættede historier snarere end forklaringer.

Vægten på det aktuelle og handlingsmættede flytter interessen fra det langvarige og fra det væsentlige. Skellet mellem aktuelt og uaktuelt fortrænger skellet mellem væsentligt og uvæsentligt. Hvor mange læsere af Berlingske Tidende fra

INFORMATION TIPPER PRISTALLET:

Priserne kommer mere og mere i ro

Af HANS V. BISCHOFF

Den stilstand i priserne, som politikerne og erhvervslivet ønsker så brændende, er tilsyneladende af temmelig fast karakter.

Sidste måned snød ved at give os et pristal, der var større end ventet. Men juni-tallet tegner påny til at være tilbage på den forsigtige stignings-linje.

Der er to-tre uger endnu, før juni-pristallet offentliggøres, men Information tipper allerede i dag, at det kun vil stige 0,3 point. At det med andre ord vil befinde sig i området 113,2-113,6, når man indregner den sædvanlige sikkerhedsmargin på kun en femtedel point til hver side.

Fødevarerne

Tallet vil efter vore bereg-

ninger være et af de få, som registrerer ingen eller kun meget begrænset stigning på fødevarer-området. Nogle madvarer er ganske vist blevet dyrere, men så betydningsfulde fødevarer som smør og svine-kød er til gengæld blevet billigere.

Den ny udsigt til behersket prisstignings-tempo understreges yderligere af selve

inflationens udviklingen. Normalt måler man jo inflationen ved at sammenligne hver måned med den tilsvarende måned året før.

I så fald vil der fortsat være tale om en inflation på 9,4 procent.

Hidsigt og blidt

Men nej, man med at se på udviklingen de seneste seks måneder, og så naturligvis korrigerer for, at der kun er tale om et halvt år, daler tempoet til 8,2 procent om året.

De 12 måneder er altså sat sammen af en hidsig begyndelse og en blidere afslutning.

Dermed forsvinder påny sandsynligheden for, at der

kommer to dyrtidsportioner til vinter.

Til september er det under alle omstændigheder sikkert, at der kun kommer én. Den er allerede hjemme, sådan at forstå, at priserne fra nu af skal løbe baglæns, hvis den skal undgå. Til gengæld skal der opstå et nyt oliechok, for at priserne på den korte tid, der er igen, kan nå at udløse to portioner.

Derimod har det i perioder ligget lidt på vippen, om der kom to portioner til vinter, eller om de først udløses til næste sommer. I øjeblikket tyder alt på, de først kommer til næste sommer.

Gidsel: Flyet var ventet til Kampala

PARIS, 2. juli (AFP) — En gruppe på fire-fem palæstinsere, der hævdede at de var medlemmer af Folkefronten til Palæstinas Befrielse, PFLP, ventede på det kaprede franske Airbus-passagerfly, da det mandag landede i Kampalas Entebbe-lufthavn, oplyste et af de frivillige gidsler, som fredag kom til Paris fra Kampala.

Ifølge passagereren fik flykaprerne — det drejede sig om fire personer som kaprede flyet efter at det var lettet fra Athens lufthavn søndag — efter landingen i Kampala tilslutning af den palæstinsiske gruppe, der kørte ud på landingsbanen og derefter deltog i bevogtningen af gidslerne.

Gruppen, hvis medlemmer alle var omkring 40 år, syntes at være fra Kampala. De frivillige gidsel fortalte videre, at den ene af de fire flykaprere var en tysk kvinde først i tyverne, en tysk mand i 30-årsal-

deren og to palæstinsiske mænd også i tyverne. Han tilføjede, at passagererne, der tilbageholdtes i en gammel luftfartsbygning i Entebbe to gange fik besøg af Ugandas præsident Idi Amin, der fremhævede betydningen af at forsvare den palæstinsiske sag.

Pause til søndag

Amin forlod fredag overraskende Uganda for at flyve til Den afrikanske Enhedsorganisations OAU's topmøde i Mauritius. Hans afrejse overraskede politiske iagttagere, der havde regnet med, at Amin også selv ville føre forhandlinger om løsladelsen af de sidste 100 gidsler — hovedsagelig israelere — som fortsat tilbageholdes af flykaprerne, der har sat tidsfristen for opfyldelse af deres krav om løsladelse af et halvt hundrede politiske fanger til søndag middag.

Der er i øjeblikket udsigt til

1	1	2
dyrtidsportion til september	dyrtidsportion til marts	dyrtidsportioner til næste september

samme dag mangler fx. beskrivelser af det der i Information så ud som det væsentlige? Overskrifterne på Berlingske Tidende lød: *EF's smilende er vrede på de store, Gamle-billederne solgt over vurderingen, 13 000 i lejr — og kun 10 svømmebade, Gallup: Flertal mener at et løst stop vil mindske ledigheden. Han arvede sin farfars sommerby, Roskilde festival nær aflysning. Hvor mange af læserne af Berlingske Tidende der har læst forinden har egentlig overvejet om det var væsentlige begivenheder? Forsiden er jo fuld hver dag af upåklagelige nyheder. Den er ikke tom hvis der ikke er sket noget væsentligt.*

Endelig er der en tendens til at alt i den underholdende nyhed beskrives som problemer for det enkelte menneske. Man kalder det menneskelige interessehistorier (human interest). De øger læsernes identifikationsmuligheder. Dette er ikke udpreget for et blad som Information, men i Ekstra Bladet for samme dag er den næststørste overskrift: *Politiet overvejer spritsag mod trafikradioens chef*. At politiet rejser spritsag mod én bilist er ikke relevant for andre end spritbilisten. Men trafikradioens chef er interessant, og samtidig en person vi gratis kan identificere os med. Væsentligt kan det aldrig blive.

Nyheden som underholdning er et eksempel på hvorledes kommunikationssystemet — sådan som det kan beskrives som et ideal — nedbrydes under massemedienes envejskommunikation. Kommunikation ved hjælp af sproglige tekster er blevet erstattet af industriel produktion af, og masseforbrug af tekster. (Kilder: 58, 68, 75)

§ 103. Kulturdebatten er blevet manipulation

Den kulturelle del af pressen er præget af tekstarter som kronikker, anmeldelser, videnskabelige afhandlinger, artikler (om alt fra spræbørnspleje over mode til havebrug), fiktion (som netop kan defineres som en måde at tale offentligt om det private på, se § 74), skolebøger, håndbøger.

Det der holder alle disse vidt forskellige tekstarter og emner sammen, det er at de behandler problemer som samfundets medlemmer har som mennesket slet og ret, mennesker med behov og drifter. De handler om hvordan mennesket kan få tilfredsstillet sine behov inden for samfundets rammer, specielt inden for familielivet og fritidslivet — altid uafhængigt af det økonomiske kredsløb.

De envejs- og massekommunikerede fremstillinger af almenmenneskelige forhold modtages oftest i familien, i isolation fra andre medlemmer af samfundet. Den litterære institution omfatter kun de få, og den vigtigste distribution af kulturelt stof foregår uden om institutioner hvor der diskuteres: igennem bogklubber og kiosker. Her er det alene de økonomiske overvejelser der tæller. Som eksempel på tekster inden for det kulturelle område, kan jeg tage ugebladene. Der findes nogle undersøgelser om hvilke samfundsmæssige funktioner ugebladene opfylder, bl.a. en om ugebladet Eva, foretaget af Hanne Møller m.fl.

Af denne undersøgelse fremgår det for det første at grænsen mellem reklamer og redaktionelt stof ikke er særlig skarp — sådan som i avisen. Begge tekstarter

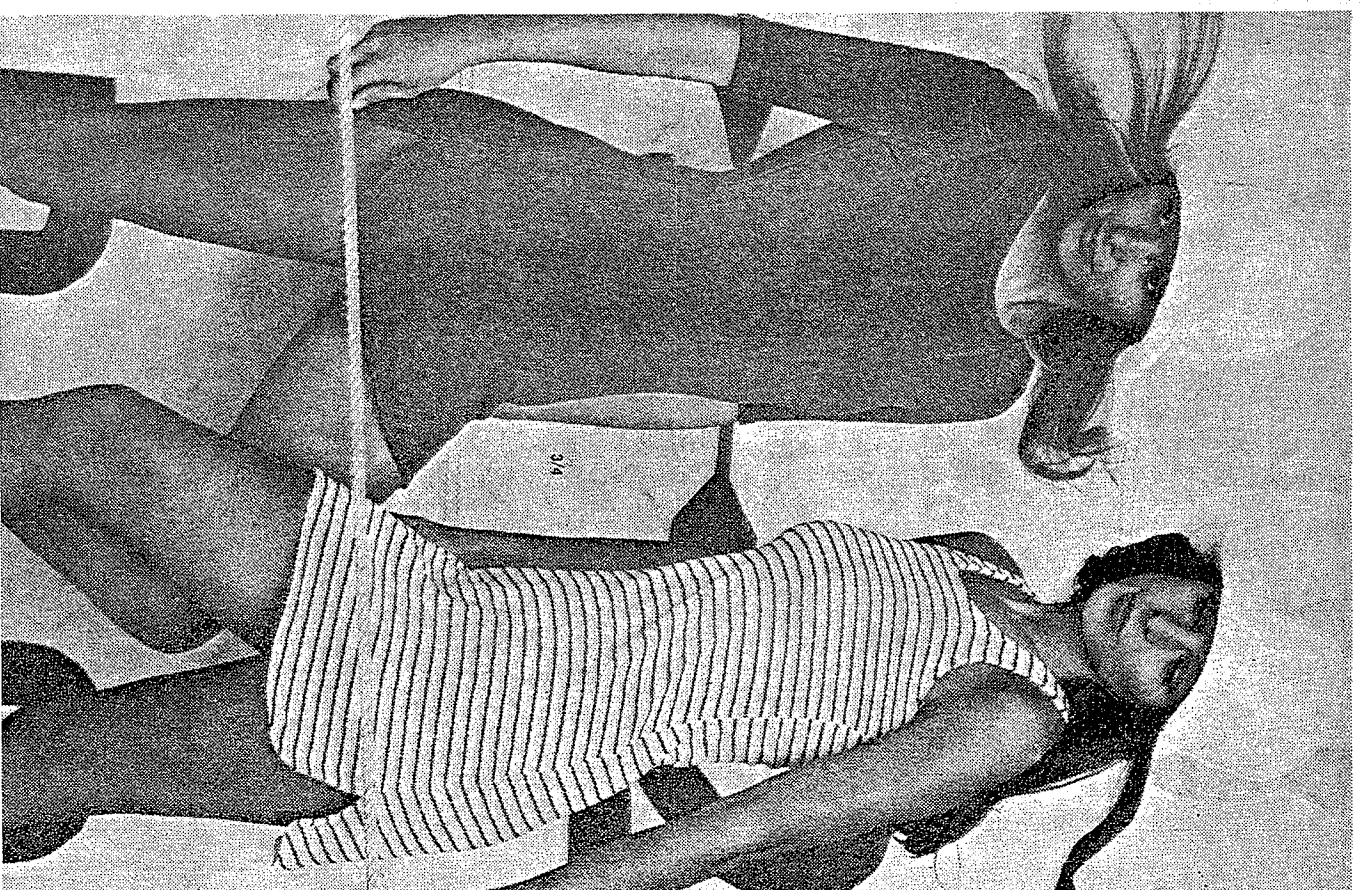
domineres af store farvestrålende billeder, og den redaktionelle tekst handler om det samme som annoncerne reklamer for: forbrug af tøj, kosmetik. Bladets økonomiske grundlag er dels annoncerne, dels læserne. Annoncepengene får det kun hvis det med det redaktionelle stof gør læserne modtagelige for reklamen.

Modereportagerne og reklamerne glider således sammen og giver et tyldigt billede af den moderne yngre kvinde. Det karakteristiske for dette billede er at det snarere fungerer som en MANIPULATION af modtagerens behov, end som en debat om dem. Det kan ses af følgende træk ved teksten:

- a. Varerne (tøj) indgår som en naturlig ting i universet. De beskrives metaforisk ved adjektiver der betegner psykologiske egenskaber (se § 27). Tøjet kan være *støvt*, *frisk*, *nyt*, *afslappet*, *naturligt*. Dermed bliver tøjet lig kvinden der har det på, og kvinden lig med sit tøj.
- b. Kvinderne er på alle billeder isolerede fra andre mennesker, men glæde for tøjet. I tøjreportagerne skildres aldrig sociale relationer eller arbejdsituationer hvor det kunne være vigtigt at have godt tøj. Fritiden er det eneste område af livet der eksisterer i modereportagerne. Man kunne let få det indtryk at det kun var i fritiden mennesket lever.
- c. Baggrunden modepigerne optræder på, er generelt højere middelklassemiljø, specielt landmiljø. Modereportagerne giver læserne muligheder for at identificere sig med de sociale miljøer som de aldrig kan nå, men godt håbe på. I de fleste blade kan redaktion og reklamefolk nemlig ret præcist ramme det miljø der er lidt højere end læsernes. Ved markedsundersøgelser kan de få kendskab til den typiske læsers sociale og økonomiske forhold.
- d. I reportagerne og reklamerne er der aldrig piger der er vrede, sørgere, bærer spor af arbejde, er grimme, gamle, åbenlyst seksuelle; kort sagt de er alle smilende følelsesløse.
- e. På den anden side antyder reportagerne konstant seksuelle forhold. Hvis der er mænd på billederne ser de på pigerne. Pigerne ser dog ikke på manden, men ind i sig selv. Pigerne optræder som sexobjekt.
- f. Påklædning, make-up som de fleste artikler og reklamer handler om hører altid til forberedelserne til den eventuelle seksuelle situation. Der er hele tiden fremstillinger af før-noget-situationer, om FØRLYST. Her er det tøjet der kan opfylde kravene om at man skal forberede sig til situationen. Den seksuelle spending forbliver altid uudløst i Eva. Men det er lige præcis meningen. For når virkeligheden skuffer må man forberede sig igen, have mere nyt tøj.

Hanne Møller m.fl. konkluderer med at skrive:

»Nu kan det næppe lade sig gøre at 'skabe' behov, hvis der ikke blandt 'forbrugerne' eksisterer et eller andet behov for en vare kan den ikke sælges. Men behovet behøver ikke at være behovet for en safarikjole|Palle Wickstrøm design fra Boutique Hasselbalch, det eksisterer kun som en ubestemt mangel, en 'trang til et eller andet', indtil Eva kommer stillede med sin Palle Wickstrøm sag. Først dermed får behovet form«. (side 80)

Modelbillede fra Eva (citeret efter 5).

Således bliver generelt i ugebladsverdenen flere og flere frustrerede behov og deres 'ophævelse' formet i en bestemt form, inden folk selv får chancen for at finde ud af, hvordan de kunne ønske at forme deres egen verden.

Den massive ensartethed i modereportagen kan ikke på nogen måde kaldes debat om de menneskelige behov. Det er manipulation med behov.

Væsentlige sider af kommunikationen i den kulturelle offentlighed er således ikke diskussion mellem frie samfundsborgere om almen-menneskelige problemer, men en blanding af forbrug af kulturprodukter og diskret manipulation af menneskelige behov fra producenter der skal have afsat deres varer.

Vi med Hus og Havn er et blad der omdeles gratis til alle villaer i Storkøbenhavn. Det er et glimrende eksempel på den samme tendens inden for et andet område end lige dameblade og mode.

(Kilder: 5, 9)

III(C) 3. STATSLIGE TEKSTER SORTERER FOLK

Det juridiske sprog er svært at forstå

I undervisningen sorteres eleverne

§ 104. Det juridiske sprog er svært at forstå

Det statslige område er domineret af forvaltningsinstitutioner: ministerier, kommunekontorer, juridiske institutioner: domstole; udøvende myndigheder: politi, militær; og undervisningsinstitutioner: skoler og høje læreanstalter.

Teksttyperne inden for forvaltningen, og de juridiske og udøvende myndigheder er regulerende: love, betænkninger, bekendtgørelser, tilsigelse, domme, ansøgninger, tilladelser i form af juridiske formularer, befalinger, ordrer. Inden for undervisningsinstitutionerne er de vigtigste teksttyper (ud over læreböggerne, som vel hører til den kulturelle offentlighed) interaktionen i klasseværelset, undervisningen.

I denne paragraf gennemgår jeg sproget i et par juridiske tekster, i den følgende interaktionen i en skoletime.

Love er principielt regulerende sproghandlinger fra de lovgivende myndigheder til dommeren om at hvis en person har gjort noget der kan karakteriseres som det der omtales i loven, så skal dommeren idømme personen en vis straf. Indirekte er lovene således forbud til borgerne om ikke at gøre de omtalte handlinger. Hvis en person gør det bliver han eller hun straffet.

Loven er en af de mest traditionsrige tekstarter. Man kan i det moderne lov-sprog finde træk fra de gamle landskabslove, fra det latinske retssprog og fra den tid da administrationen var tysk.

Sproget i lovene er specielt gammeldags fordi gamle og prøvede formuleringer nødtigt ændres for at der ikke skal opstå retsstridigheder udelukkende på grund af formuleringsskiftet.

Love er formuleret meget generelt, meget abstrakt, men samtidig med mange forbehold og omstændigheder nævnt. Dette kan gøre den sproglige formulering meget kompliceret. Det fører tilbage til den tid da forvaltningen og retsudøvelsen var hemmelig. Der var derfor ingen problemer med om lægfolk kunne forstå meddelelserne, de så dem ikke.

I dag er det alles pligt at have kendskab til lovene, men de er stadig formuleret i en stil som kan være næsten uforståelig for ikke-jurister. Her skal omtales forskellige træk som gør juridiske tekster svære; eksemplerne er taget fra en tilsigelse og fra ægteskabsloven, de tekster der er opført som F og K i § 68.

1. Stilarten er overalt formel og upersonlig (§ 58), fx.: *vamøgt, anliggender, forfald, begæring*.

2. Der bruges i love ofte et meget højt abstraktionsstrin (§ 70), fx.: *Tillade her krav på aftens varsel, økonomiske anliggender*. Det betyder at det for læserne kan være svært at afgøre om deres konkrete tilfælde falder ind under formulering-

gen eller ej. Er det fx. vanrøgt af økonomiske anliggender at spille 10 000 kr. op på travbanen?

3. En del af de træk som er karakteristiske for skriftsprog, i modsætning til talesprog, er særlig hyppige i det juridiske sprog (§ 47): lange sætninger, fx. 97 ord i første sætning i eksemplet fra ægteskabsloven. Nutidige fiktionstekster har til sammenligning i gennemsnit 10 ord pr. sætning.

4. Mange led sætninger pr. sætning. I ægteskabsparagraffen er der fx. 4½ led sætning pr. sætning, mod gennemsnitligt i normalt skriftsprog: 2.

5. Informationen er meget sammenpresset. Det består igen af flere træk: a) hyppig brug af afledningsendelser der danner substantiver af andre ordklasser (§ 35), fx.: *vanrøgt, misbrug, råddighed, fælleseje, overtrædelse*. Den dybdestruktur der i sig selv kunne være blevet til en sætning (*egtefællen rådede over noget*) er i overfladen her blot en del af et led i en sætning: *råddighed over noget*. b) Hyppig brug af participiumskonstruktioner (§ 35), fx.: *det i anklageskriftet angivne*. c) Mange underordnede led (for en detaljeret gennemgang af sammenpressning, se § 36).

6. Underled før overled (§ 47), fx.: *aftens varsel*, ikke: *varsel på en aften, det i anklageskriftet angivne*, ikke: *det som er angivet i anklageskriftet*. Mange store led på AS/AV pladsen i sætningsskemaet (§ 37), fx.: *ved vanrøgt af sine økonomiske anliggender, ved misbrug af sin råddighed over fælles eje eller ved anden adfærd i væsentlig grad, alt sammen på AS/AV*.

7. Omstændelige henvisningsord (§ 64). Der bruges ofte *nærværende* i stedet for *denne*, ofte *indeværende*, *førsnævne*, *sidsnævne*. Meget ejendommeligt, især i ægteskabsloven, virker brugen af *han* om en ægtefælle der lige så godt kan være konen som manden.

8. Mange passivformer (§ 33), fx.: *De tilsiges, vedlægges, dømmes*. Det kan ved passiver og afledte substantiver ofte være svært at holde rede i hvem der er den handlende aktør (§ 28) i en sætning (agentiv stryging). Hvem er fx. den der tilsiger, dømmes og anfører forhold i anklageskriftet? Det er vel ikke den samme.

Da det er vigtigt at borgerne har kendskab til lovene er det et stort problem at lovene er så svære at læse og forstå. Det er så meget større et problem fordi administrationens og retsvæsenets sprog smitter af og bruges i mange andre institutioner hvor der hverken er tradition for det eller grunde til det: fagbevægelsen, almindelige foreninger, politiske partier. Det at være pumper består til en vis grad i det at tale et svært tilgængeligt og måske indholdstomt sprog.

Det juridiske sprog har altså ud over kommunikationsfunktionerne den samfundsansigge funktion at sortere folk. Kun dem med højere uddannelse vil kunne sætte sig ind i lovene, formulere klager og henvendelser til offentlige myndigheder og på den måde gøre sig gældende overfor myndighederne. Hvis man fx. ikke forstår om man er anholdt eller dømt eller hvad, når man får den tilsigelse der er aftrykt, så er ens chancer for at få sine rettigheder respekteret blevet betydelig mindre. De små fisk bliver dømt, de store klarer sig.

(Kilder: 24, 40)

§ 105. I undervisningen sorteres eleverne

En vigtig statslig institution er skolen, og her er de vigtigste tekster nok den mundtlige interaktion der kaldes undervisning.

Skolen har bl.a. det erklærede formål at lære børnene at bruge sproget. »Elevnen til at forstå og formulere sig varieret og præcist er en betingelse for en alsidig personlig udvikling gennem kontakt med andre« som der står i undervisningsvejledningen for folkeskolen.

Når man ved det, kan man undre sig over hvor lidt en almindelig elev i en dansk skole får lov til at formulere sig i undervisningen. Flere amerikanske undersøgelser og nogle danske viser at ¾ af en lektion normalt går med tale. Heraf bruger læreren ½ til ¾ af tiden til enetale, resten kan bl. a. bruges til samtale mellem elever og lærer. Resultatet bliver at en gennemsnitlig elev får lov til at formulere sig i sammenlagt 20 min pr. år i et fag som orientering med 3 timer om ugen i en klasse med 20 elever.

Man kan også undre sig over den form interaktionen har i en almindelig klasse. I § 63 er aftrykt et eksempel med et par minutters undervisning i en dansk gymnasieklasse. Interaktionsmønsteret er stærkt asymmetrisk. Parterne stræber efter forskel. Det er nok typisk.

Det der umiddelbart ser ud som et spørgsmål, fx.: Læreren: – *Hvordan ser vores adressat ud?* viser sig ikke at være et spørgsmål, men en PRØVE, dvs. et påbud fra læreren til eleverne om at de skal demonstrere deres viden og kunnen. Eleverne svarer da heller ikke umiddelbart på ytringen som man normalt gør på spørgsmål. De svar eleverne giver, når de får lov ved et *Niels*, nemlig: *Det må være en høj udannet mand*, det er ikke en konstatering. Det er nemlig ikke ny information for læreren. Han siger ikke *nd*, men *ja* til det. Elevernes svar er en PRÆSTATION, dvs. en demonstration af hvad de kan.

Endelig er interaktionen nærmest en gætteleg. Eleverne skal snarere gætte hvilket svar læreren tænker på (han vil jo et eller andet sted hen med det), end sige noget fornuftigt. Det viser sig ved at eleverne skal begrunde ellers fornuftige svar når de siger noget som læreren ikke har tænkt på, men ikke behøver det når de lige rammer lærerens formulering.

Det synes, når man tænker nærmere over det, at være en urimelig måde at overføre viden fra de voksne til de nye samfundsborgere. Hvorfor skal dem, der ved noget, bruge tiden til at afprøve hvad dem der skal have noget at vide, kan præstere. Hvorfor kan børnene ikke spørge, og dem der ved noget, svare.

De besynderlige interaktionsmønstre i undervisningen kan forklares ved flere ting. For det første foregår undervisningen i situationer hvor både lærere og elever henter værdien af deres samvær uden for situationen, læreren i form af en lønningsspose, eleverne i form af eksamen og fremtidig stilling. Som i al anden interaktion er det ikke blot relationerne mellem parterne der kommunikerer, men også de samfundsansigge relationer i institutionen, der er bestemmende for hvilke interaktionsmønstre der opstår.

For det andet har gættelegen – og andre former for interaktionsmønstre som

bruges i skolen – vist sig at være et effektivt middel til at sortere eleverne. Det er et faktum at skolen faktisk sorterer eleverne efter deres miljø. Børn fra arbejderlag får ringere uddannelse end børn fra middelagsmiljøer. Sprogets sociale variationer (§§ 53–54) kan bruges til at diskriminere og sortere børnene. Men også interaktionsformerne kan have denne funktion. Nogle elever går ind på at det gælder om at præstere noget, snarere end at blive klogete, fordi det svarer til normer og former for interaktion i deres familie. Andre elever nægter at gå ind på præstationsspillet fordi det ikke giver nogen mening i forhold til deres hjemlige normer, de mister interessen for arbejdet i skolen og kan sorteres fra. (Kilder: 46, 55, 93, 106)

III(C) 4. ØKONOMISKE TEKSTER UNDERTRYKKER OG TILSLØRER

I produktionen virker sproget som produktivkraft

Sproget kan tilsløre modsætninger

På markedet er parterne principielt lige

Reklamen er mere suggestion end information

§ 106. I produktionen virker sproget som produktivkraft

De institutioner der udgør det privatøkonomiske område er virksomheden, forretningen og samlingen af forretninger: markedet. Virksomheden er det sted hvor produktionen foregår, og i forretningen og på markedet sker fordelingen (cirkulationen) af produkterne. I familieområdet sker så endelig forbruget (konsumtionen) af produkterne og her produceres (reproduceres) arbejdskraften.

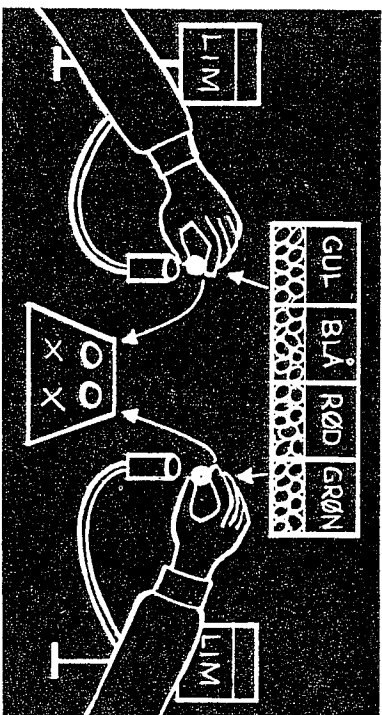
I virksomheden, hvor samordningen og organiseringen af arbejdet sker, har principielt alle 3 sproghandlingstyper betydning, det er i denne sammenhæng de er blevet differentieret ud: konstateringer bruges til beskrivelse af hvorledes arbejderne individuelle kræfter kan ordnes så de får den størst mulige effekt, og til beskrivelse af hvorledes de enkelte arbejdsprocesser kan samordnes hensigtsmæssigt i forhold til hinanden. Reguleringer bruges i den proces hvor arbejdet fordeles på arbejderne, nogle påtager sig noget, andre noget andet; og vurderinger bruges når det skal bedømmes om arbejdet er gået som planlagt.

I vores samfund foregår kommunikationen i forbindelse med samordningen af arbejdet ikke sådan som det kunne foregå. De regulerende sprog handlinger dominerer ganske over de andre typer, og fordelingen af mulighederne for at anvende sprog handlingstyperne er ikke båret af idealerne om flihed og retfærdighed – som det kunne se ud på markedet. Alle har ikke lige muligheder for at befale og love. Det er en væsentlig side af den kapitalistiske produktionsmåde at det er dem der ejer produktionsmidlerne der har ret til at lede og fordele arbejdet.

Der findes mig bekendt ikke nogen undersøgelser om hvordan sproget på virksomheder i Danmark fungerer. Men ud fra læreboøger om virksomhedsledelse kan man slutte hvordan det generelt må være. Her skal et par konkrete eksempler gennemgås.

Prøv at se på følgende beskrivelse af ordningen af arbejdsprocesserne på en fabrik hvor der bl.a. produceres malerpaletter. Teksten er et eksempel på en tidsstudieundersøgelse af en bestemt arbejders arbejde før og efter en rationalisering (side 184, 185, 186).

Det karakteristiske for en tekst som denne, det er at sproget her optræder som en produktivkraft i sig selv. Sproget er formaliseret, ikke blot i ordforrådet, men

også de grammatiske regler for sproget er i denne tekst ændret og gjort strammere end i normalsproget (se § 51). Dette formaliserede sprog gør det muligt at rationalisere arbejdsprocesserne således at overflødige bevægelser og spildtid for den ene eller den anden hånd undgås.

Det er dog også karakteristisk for dette sprog at det kun kan beskrive arbejdsprocesser hvor arbejdskraften systematisk underudnyttes samtidig med at den overudnyttes. Tidstudiesproget gør det muligt for arbejdslederne efter behag at skrive arbejdstempoet op uden hensyn til hvor meget arbejderne belastes derved. Arbejdsanalytiker, arbejdspsygdomme, nedslidning af arbejderne før tiden er resultatet heraf. Skemaet gør jo overvågningen og kontrollen med arbejdsprocesserne og tempoet så meget mere effektiv.

På den anden side kan tidstudiesproget kun beskrive arbejde der planlægges så arbejdskraften systematisk underudnyttes. Læg mærke til at alle prædikaterne er handlingsprædikater (§ 21): *holdte tube, føre tube til pælet, komme lim på 1. pælet* osv. Der er altså ingen oplevelsesprædikater der kunne afspejle arbejdets oplevelse af situationen, og der er ingen sammenfatninger (§ 64) der kunne afspejle arbejderens planlægning og overblik over hele arbejdsprocessen. Det er ganske simpelt heri tidstudiesproget adskiller sig fra normalsproget. Den eneste relation der i dette sprog kan angives at være mellem to handlinger er tidsmæssig: den ene handling kommer før den anden. De angives ikke at være midler i forhold til mål, dele i forhold til en helhed. Dette er altid angivet i en normal tekst, og i sådanne vil læseren altid lave semantiske antagelser (§ 30) om de sammenhænge der ikke udtrykkeligt er omtalt. Alt dette er tidstudiesproget beregnet til at udelukke. Tidstudiesproget beskriver og skaber der- ved arbejdsprocesser uden sammenhæng og planlægning. Arbejdere der sættes til at udføre arbejdet på den beskrevne måde kommer altså ikke til at udnytte deres evner til at planlægge og sammenfatte, og det er systematisk underudnyttelse af dem.

Rækketølgene mellem de enkelte handlinger er selvfølgelig i sidste ende styret af hvilken mål-middel og del-helhed sammenhæng der er mellem dem. Handling 1-7 på figur nr. 30 kan fx. let sammentrækkes som det *at lene en tablet på*

EMNE:				OPERATION				TEGNING	
SCOTERARVAPLETTER				Montage				20M	
Afd. Ato	DATO 24/1-65	USF AFI: 0.5.	ARSFORBRUG 50.000	ANFAR. 1	BL.NR. 1				
BESKRIVELSE:		cm	min 1000	Symbol	cm 1000	BESKRIVELSE:			
venstre hånd						højre hånd			
1 holde tube m. 1im		18	▽	○	40	18	hånd til palet		
2 "		20	▽	○	40	20	fremtage en palet		
3 tube til palet		15	12	▽	12	12	vente		
4 1im til 1. tablet		29	○	▽	29	29	"		
5 tube tilbege		15	15	○	30	15	til 1. tablet		
6 holde tube		23	▽	○	30	23	1. tablet til palet		
7 "		38	▽	○	38	38	påtrykke 1. tablet		
8 tube til palet		15	14	▽	14	14	vente		
9 1im til 2. tablet		31	○	▽	31	31	"		
10 tube tilbege		15	14	○	30	14	til 2. tablet		
11 holde tube		26	▽	○	30	26	2. tablet til palet		
12 "		42	▽	○	42	42	påtrykke 2. tablet		
13 tube til palet		15	11	○	11	11	vente		
14 1im til 3. tablet		34	○	▽	34	34	"		
15 tube tilbege		15	15	○	30	15	til 3. tablet		
16 holde tube		20	▽	○	30	20	3. tablet til palet		
17 "		34	▽	○	34	34	påtrykke 3. tablet		
18 tube til palet		15	12	○	12	12	vente		
19 1im til 4. tablet		38	○	▽	38	38	"		
20 tube tilbege		15	16	○	30	16	til 4. tablet		
21 holde tube		21	▽	○	30	21	4. tablet til palet		
22 "		40	▽	○	40	40	påtrykke 4. tablet		
23 "		9	▽	○	8	9	til palet		
24 "		22	▽	○	50	22	palet bort		
Resultat:		120	554		378	554			
0,554 min. pr. palet									
○ Deloperation	○ Bev. u. last	○	○ Bev. m. last	▽	Hoide				
					Vente				

paletten. Og dette er i sig selv en del af det at lave en palet som igen har et formål. Men alle disse overvejelser er ikke offentlige. Disse sammenhænge tænkes af dem der leder arbejdet og diskuteres ikke med dem der udfører arbejdet.

Delingen i fysisk og intellektuelt arbejde er på denne måde meget udbredt i vores samfund. Det er som påvist ikke rationelt fordi de systematisk underudnytter og overudnytter arbejdskraften. I det kapitalistiske samfundssystem kan det

EMNE: SKOLEHÅNDEPALETER				OPERATION		TEGNING	
Afd.	Dato	Udf. af:	Arstørrelse	Montage	Antal bl.	Bl. nr.	
Atto	24/1-65	0.5.	50.000		1	1	
BESKRIVELSE:				BESKRIVELSE:			
venstre hånd	cm	mm	Symbol	cm	mm	højre hånd	
1 til palet-stakken	40/5	32/5	○	40/5	32/5	til palet-stakken	
2 fremtage 5 paletter	40/5	32/5	○	40/5	32/5	fremtage 5 paletter	
3 til 1. tablet	40	18	○	40	18	til 1. tablet	
4 tablet til 1im	20	12	○	20	12	tablet til 1im	
5 1ime 1. tablet		22	○		22	1ime 1. tablet	
6 1. tablet til palet 20	15	○	○	20	13	1. tablet til palet	
7 påtrykke 1. tablet	46	○	○		46	påtrykke 1. tablet	
8 til 2. tablet	40	17	○	40	17	til 2. tablet	
9 tablet til 1im	20	14	○	20	14	tablet til 1im	
10 1ime 2. tablet		26	○		26	1ime 2. tablet	
11 2. tablet til palet 20	15	○	○	20	15	2. tablet til palet	
12 påtrykke 2. tablet	51	○	○		51	påtrykke 2. tablet	
13 til palet	* 10/2	10/2	○	18/10	10/2	til palet	
14 palet bort	* 10/2	38/2	○	15/2	38/2	palet bort	
*kan hver anden palet	184	271		184	271	*kan hver anden palet	
Resultat: 0,271 min. pr. palet							

kun hænge sammen med produktionsforholdene. Ejendomsretten til produktionsmidlerne og udbygningen af dem der fremstiller produkterne hænger nødvendigvis sammen med det at de besiddende leder og fordeler arbejdet, og derfor udelukker de arbejderne fra disse processer selv om det ikke er rationelt. Her er der altså et eksempel på modsætning mellem produktivkrafternes udvikling og de hængende produktionsforhold – en modsætning man også kunne finde i det feudale samfund (§ 97). Sproget muliggør en betydelig mere avanceret samordning af arbejdsprocesserne, men produktionsforholdene sætter snævre grænser herfor. (Kilder: 3, 48)

§ 107. Sproget kan også tilsløre modsætninger

Udbygningen og undertrykkelsen kommer på sin vis umiddelbart til syne inden for produktionen i det privatøkonomiske område – i hvert fald inden for visse virksomheder. Den væsentligste sproghandling er ordren: ordresedler, rekvistioner, arbejdsedler, arbejdsinstruktioner. Virksomheder er ofte ordnet som pyramider, med en bestyrelse i toppen der bestemmer hvad der skal produceres. De sender ordrer om dette til afdelingslederne der bestemmer hvilke dele af produk-

tet der skal laves hvor, og meddeler det til formændene, der så igen sætter nogle arbejdspladser til at udføre arbejdet. Magtforholdene i virksomheden viser sig altså umiddelbart i kommunikationsforholdene. Der er nogle der udsteder ordrer, andre der adlyder dem. Alle har ikke samme muligheder for at forpligte sig selv og andre. Den ene part har jo købt og betalt arbejdskraften.

Den samfundsmæssige arbejdsdeling er i vores samfund en deling i fysisk og intellektuelt arbejde, og dermed en deling i hvem der kommunikerer og bruger sproget i deres arbejde, og hvem der ikke bruger det. På mange arbejdspladser kan arbejderne da heller ikke tale sammen under arbejdet, enten fordi der er for meget larm, eller fordi det er forbudt. Det er jo heller ikke nødvendigt at tale om arbejdet, planlægningen er foretaget af andre. Det kan virke fremmedgørende og frustrerende på dem der faktisk udfører arbejdet, at de ikke kan tale om det.

Imidlertid har man på mange virksomheder set netop kommunikationen som et problem. Ledelsen har organiseret samarbejds- og organisationskurser fx. for formænd, og den har lavet blade for medarbejderne med bred orientering om hele virksomhedens forhold. Det er forsøg på at skabe bedre trivsel og bedre miljø på arbejdspladsen – og dermed højere produktivitet.

Se følgende eksempel på en artikel i et medarbejderblad inden for Irmakoncernen (side 189).

En semantisk analyse af teksten viser at den samfundsmæssige funktion af en sådan tekst først og fremmest er at tilsløre de faktiske forhold. Jeg går ud fra at der eksisterer interesse modsætninger mellem ejerne af virksomhederne eller forretningerne og de ansatte lønarbejdere. Lønarbejderne må stadig kæmpe mod udbygning, og kapitalejerne må stadig – bl.a. på grund af konkurrencen med andre virksomheder og forretninger – stadig prøve at få arbejderne til at producere mere. Teksten skjuler og åbenbarer på en mærkelig modsigelsesfyldt måde dette.

I 1. spalte omtales fortiden. Her er det de ansatte, opdelt efter fag, vandret i virksomhedspyramiden, der er de handlende aktører (§ 28): *butiksfolkene, reklamefolkene, kørselsfolkene*. Disse optræder som aktører for handlingsprædikater (§ 21): *udnyttede muligheder, organiserede arbejdsgangen*. Fortiden hvor alle samarbejder beskrives som lykkelige.

De to øverste typografiske afsnit i 2. spalte handler om nutiden. Her er det bestyrelsen og de foresatte (virksomhedspyramiden er nu delt op lodret) der er de handlende aktører for handlingsprædikaterne i *meddelelse, sætte i gang*. De ansatte (dem forneden i pyramiden) er kun oplevende aktører (*meddelelse til medarbejderne, alle der følger med i hvad der sker*). Den handlende aktør for de væsentligste prædikater i afsnittet, nemlig det ledelsen giver meddelelser om, denne aktør er slet ikke nævnt. Hvem er fx. det der kræver noget for at en sund udvikling kan finde sted. Hvem eller hvad er det der kræver store investeringer. Disse krav fremstilles i teksten som upersonlige nødvendigheder. I virkeligheden er det kapitalfejeren der kræver mere merarbejde af medarbejderne. Endelig viser de sidste typografiske afsnit i den anden spalte tydelig tendensen til at skabe hygge og trivsel. De handler om fremtiden og er bygget op som en stigning (§ 59): *gode økonomiske resultater, fornyet styrke, dejlig pionerstem-*

ning, noget godt – ihvert fald på det menneskelige område – et godt IRMA-År. Hvad er mere menneskeligt end Irma!

Tekster af denne type, lavet og betalt af ledelsen, kan tilsløre reelle interessemodsatninger. Virkelige interessemodsatninger betragtes og behandles som kommunikationsproblemer, og dette refterdiggør og sikrer den fortsatte udbygning.

Sammenfattende om sprogets sanfundsæssige funktioner inden for produktionsordenen kan man altså sige: sproget virker som produktivkraft ved at muliggøre samordningen af arbejdet, men dette hæmmes af at sproget som en del af produktionsforholdene er middel til magtudøvelse. Endelig kan sproget bruges som tilsøring af faktiske modsætninger mellem lønarbejde og kapital.

(Kilder: 54)

§ 108. På markedet er parterne principielt lige

Inden for det privatøkonomiske område er der ud over virksomheden: forretningen og markedet. Disse institutioner spiller en vigtig rolle i refterdiggørelsen af det kapitalistiske samfund. Ifølge de liberalistiske teorier er markedsmekanismen det der sikrer at der kun produceres rationelt, dvs. så godt og billigt som teknikkens udvikling gør det muligt, og at der kun produceres de varer som folk ønsker. Markedsmekanismen er betegnelsen for hvordan prisen på en vare ved udbud og efterspørgsel finder et bestemt leje. Hvis en producent på grund af gamle maskiner eller dårlig organisering af arbejdet producerer en bestemt vare, fx rugbrød, med flere omkostninger end en anden producent, kan han ikke få solgt sine varer. Den køber der er fri til at købe af hvem hun vil, køber selvfølgelig det bedste og det billigste brød. Således kan den dårlige producent ikke få solgt sine varer og går neddem og hjem. Omvendt hvis der er stor efterspørgsel efter fx. landbrød og der ikke produceres nok, kan det betale sig for den fri privatproducent at begynde på produktionen af landbrød. Således dirigeres produktionen af forbrugernes ønsker.

Denne konkurrence på markedet kan kun foregå hvis alle parter har overblik over alle udbuddene og efterspørgslerne. Dette overblik skabes ved reklamer og annoncer. En annonce er et gensidigt betinget løfte (§ 26): *Hvis du afleverer den og den sum penge til mig, afleverer jeg et landbrød til dig; det har den og den vægt og den og den kvalitet.* En stillingsannonce er også et løfte: *Hvis du overlever mig din arbejdskraft som har de og de kvaliteter, så afleverer jeg en løn på den og den størrelse til dig.* Principielt er der lighed i kommunikationen på markedet. Der er ingen regler eller love der begrænser den enkeltes muligheder. Det er da også her de borgerlige frihedsrettigheder har deres udgangspunkt og begrundelse.

Ligheden i byttet af penge og arbejdskraft er en lighed med modifikationer (§ 97). Arbejdskraften kan nemlig når den bliver brugt (dvs. når arbejderen arbejder) producere større værdier end den var værd i byttet. Men udbygningen,

1974 var et godt kundeår

– sagde direktør Børge Olsen til Børsen ved nytårsid.

Og hvad nu? spørger vi.

– Vi skal lade fortid være fortid. Hvis 1974 var et kritisk år, så er det i hvert faldovre nu. Vi brugte det jo bl.a. til en tilpasning til nye forhold, som alle, der har været med, kan være stolte af:

Butikfolkene fik af indkøbsfolkene nye varer at arbejde med. Det gav succes.

Reklamefolkene lagde melodien om. Det gav succes.

Konsultfolkene udnyttede nye muligheder bedre ved praktiske omlægninger af koncepterne.

Lagerfolkene omorganiserede arbejdsgangen. Kontorfolkene kikkede papirdyngene igennem og fandt ud af, at de kunne overlade en hel del til EDB og andet på museum. Produktionsfolkene formåede indstans var at stå vagt om kvaliteten i en tid, hvor fristelserne til at slække på kravene nok har været store.

Fra alle sider er der kommet initiativer og vist god vilje til ændringer. Det samarbejde, vi har haft i de gode år, fungerer også,

når vanskelighederne viser sig. Lykkeligtvis. Men – som det fremgår af besyrelsens meddelelse til medarbejderne, så er der stadig et stykke vej tilbage af hvad der kræves, for at en sund nyudvikling kan finde sted.

Alle, der læger med i, hvad der sker på deres arbejdsplads, ved også – eller kan spørge nærmeste foresatte om, hvad der er sat i gang af nye ting eller som er til afprøvelse næsten overalt i virksomheden. Fortrinsvis noget, som ikke kræver store investeringer, men først og fremmest gode økonomiske resultater af dette mangesidede samarbejde, som betyder fornyet styrke.

Og det giver os i hvert fald en ny og dejlig pionersnemning i et efterhånden gammelt hus.

Jeg tror, at 1975 giver os noget godt – i hvert fald på det menneskelige område. 1975 bliver et godt IRMA-År.

hvor arbejdsratifikøberen tilegner sig produktterne af merarbejdet, er en privatsag som ikke diskuteres offentligt.

Udvekslingen af almindelige varer er på den anden side blevet en mere offentlig sag end det var tænkt i den skematisk offentlighedsmodel. Annoncer og reklamer fylder halvdelen af avisen og er således formidlet i en kanal der er offentlig tilgængelig. Det markeres dog stadig at reklamen og annoncen er privat ved at reklamerne typografisk er adskilt fra det redaktionelle stof.

Som reklamer og annoncer faktisk ser ud i dag, kan man ikke hævde at kommunikationen mellem sælger og køber er symmetrisk. Brugen af penge medfører at forholdet bliver skævt. Sælgeren står med en vare, fx. en børste, som har en vis værdi (målt som gennemsnitlig arbejdstid) for ham og brugsværdi for en køber. Køberen står med nogle penge som ikke har nogen anden brugsværdi end at de kan tælles og være mål for værdien. For sælgeren er alle købere lige gode, blot de har pengene, for køberen er alle sælgere ikke lige gode, nogle børster er bedre end andre, og køberen skal bruge børsten.

For sælgeren er formålet med handelen nået når penge og vare har byttet plads. Varen er blevet byttet til noget kapital som kan forøges ved ny udbytning. For køberen er handelen kun en betingelse som må være opfyldt før målet kan nås; målet er nemlig forbruget, nydelsen af varen. Køberen må altså på forhånd prøve at gætte vares brugsværdi, evt. ved at stole på de udsagn sælgeren kommer med om den i reklamen. Selvfølgelig, hvor varen først rigtig kan vurderes, sker først efter at handelen er afsluttet.

Kort sagt: for køberen er sælgerens vare et middel til behovstilfredsstillelse. For sælgeren er køberens behov et middel til kapitalforøgelse.

(Kilder: 44, 66, 88)

§ 109. Reklamen er mere suggestion end information

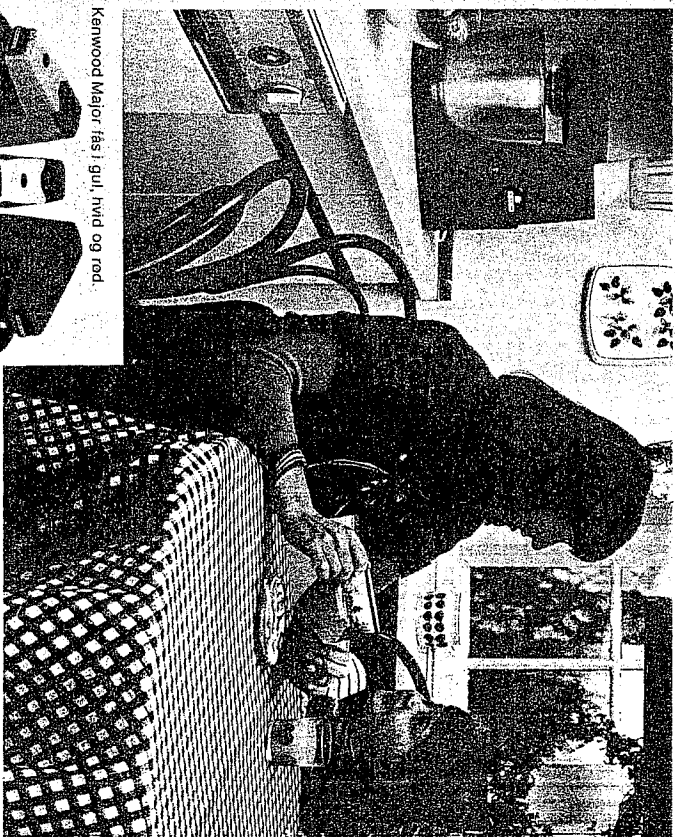
Mangelen på symmetri mellem køber og sælger viser sig tydeligt i vores samfund ved at køberens og sælgerens betingede løfter ikke er lige hyppige tekstarter. Sælgerens betingede løfte er annoncen eller reklamen. Her følger et eksempel på en reklame fra et ugeblad (side 191). Den er ganske almindelig og typisk.

Køberens betingede løfte findes også, nemlig i rubrikannoncer efter huse og loppelovsing – udover i annoncer efter arbejdskraft. Men når det gælder almindelige forbrugsgoder, eksisterer den ikke som tekstart.

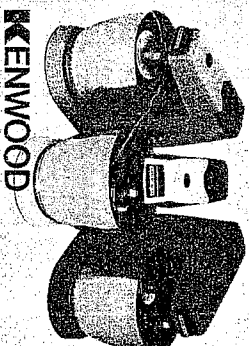
Der er kun to officielt anerkendte kanaler for køberen hvis hun vil give til kende hvilke behov hun har, eller hvis hun vil foreslå at der sættes en produktion i gang af et eller andet: salgskurven og markedsundersøgelsen. Og begge kanaler er karakteristiske ved at mulighederne opstilles af sælgeren; køberen kan svare ja eller nej til markedsundersøgelsens spørgsmål, købe varen eller lade være.

Det er ikke så mærkeligt at de behavioristiske psykologers metoder trods deres begrænsninger kan bruges af reklamefolkene, som kun handler i situationer der

Skær ned på arbejdstiden. Og spar penge.

Kenwood Major fås i gul, hvid og rød.

KENWOOD

Kenwood Major er markedets stærkeste (650 W) og mest effektive kokkenmaskine. Masser af tilbehør, der gør madlavningen lettere og mere økonomisk. Intet går til spilde.

Kenwood er en af verdens mest robuste og alsidige kokkenmaskiner. Tidssparende, og økonomisk - også i ansættelse. Se Kenwood programmet hos forhandleren.

THORN KENWOOD Fabriksparken 4, 2600 Glostrup, (02) 45 80 33.

på grund af de økonomiske forhold komplet ligner de rotteforsøg behavioristeme bygger deres teorier på (se §§ 87–88).

I de almindelige annoncer og reklamer der forekommer som tekstarter, er køberens og sælgerens interesser ikke tilgodeset på samme måde. Køberen er interesseret i alle de konstatierende ytringer som kan gøre hende i stand til at vurdere varens brugsværdi på forhånd: præcise beskrivelser af varens kvaliteter og pris.

Sælgeren derimod er kun interesseret i at gøre varen så tillokkende som muligt, og i at appellere til så mange og store behov som muligt.

Hvis man ser på denne reklame er der vel i teksten to konstatierende sproghandlinger: *650 W og Intel går til spilde*, resten er vurderinger (se § 27): *sterkeste, mest effektive, gøre lettere, er verdens mest robuste*. For alle disse prædikater er det imidlertid ikke angivet hvem der er den oplevende aktør (§ 28), men man må vel antage at det er køberen (§ 30). Det at der her pådømmes modtageren vurderinger og dermed behov som hun ikke er interesseret i, kan man kalde SUGGESTION.

I reklamen tales der om køberens behov, ikke om varens kvaliteter. Forbrugers behov er nemlig midler til kapitalens forøgelse, mens varen er midler til tilfredsstillelse af forbrugers behov. Og det er kapitalens forøgelse der styrer det kapitalistiske samfund, ikke menneskets behov.

Der er altså alligevel ikke den lighed på markedet som liberalismens teori hævder. Dette sættes i relief af at fænomenet antinoncer – betalte meddelelser i en avis der beskriver en vares mangler – ikke eksisterer som tekstart. Man møder aldrig i et ugeblad indrømmende tekster hvor der står: *Jeg prøvede en Kenwood, den er umulig at reise, den bruger for meget strøm og er alt for dyr at anskaffe. Køb den ikke!* Mangelen på antinoncer skyldes dels at de ikke er lovlige, dels reklamens halvoftentlige stilling. Den er offentlig i den forstand at enhver der køber ugebladet får den med gratis, privat i den forstand at det køster noget at få den indtrykket. Den økonomiske forskel på køber og sælger foredrer kommunikationsprocessen. Forbrugeren har ganske simpelt ikke råd til den slags betalte meddelelser. Det har producenterne derimod. Store firmaer kan anvende tusindvis af kroner på at udforske køberens behov og vurderinger (fx. ved Osgoods attitudemålingsmetode, se § 88), og til at lave og indrykke store annoncer. Forbruget derimod foregår opslittet i små familieenheder, hvor der ikke er ressourcer til den slags.

Kommunikationen på markedet skulle som retfærdiggørelse af det kapitalistiske system vise lighed i parternes muligheder for at bruge de forskellige sprog-handlingstyper; her skulle idealet om sandhed, frihed og retfærdighed realiseres. Ved det gennemsigtige marked hvor alle kunne overskue mulighederne, skulle den billige produktion af nyttige varer sikres. Realiteten viser sig at være at kommunikationsmulighederne på grund af de økonomiske rammer er skævt fordelt, at teksterne snarere er suggestion end information. Kort sagt sproget fungerer som sløjring og undertrykkelse.

(Kilder: 39, 66, 88)

III(C) 5. I FAMILIELIVET PRÆGES DEN SPROGLIGE BEVIDSTHED

I familien opdrages børn forskelligt

Forskellige sociale lag har forskellig sémantik

Sproget har mange samfundsmæssige funktioner

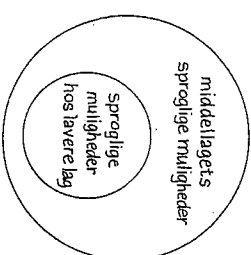
§ 110. I familien opdrages børn forskelligt

I det private familieområde foregår det der hedder arbejdskraftens reproduktion. Her hviler lønarbejderne ud efter arbejdsdagen, her spiser de og drikker og tilfredsstiller deres behov. Her bruges lønnen og her opdrages børnene. Her skulle det enkelte menneske kunne dyrke sine følelser, sin religion, sin seksualitet uforstyrret af de økonomiske bekymringer, af offentligheden og af staten. Familien har dog mistet flere funktioner; offentlige skoler, vuggestuer og børnehaver overtager vigtige dele af børneopdragelsen.

Skellet mellem det private familieområde og det privatøkonomiske område hindrer til gengæld effektivt at erfaringer fra det økonomiske område bearbejdes og diskuteres når arbejdet er forbi. De forhold af udbytning og fremmedgørelse som de fleste lønarbejdere er udsat for på arbejdet, kan de kun som enkeltpersoner kompensere for i fritiden, nemlig ved forbrug af underholdningsvarer (§ 102). Familien bliver et område for indtægts- og fritidsforbrug.

Imidlertid slår klassemodsetningerne som udgør organisationsformen af det økonomiske liv i det privatøkonomiske område igennem i form af forskellige opdragelsesmønstre, herunder sproglig opdragelse, hos arbejderklassefamilier og mellemklassefamilier.

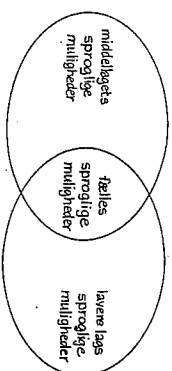
Forskellen i brugen af grammatiske og fonetiske varianter hos forskellige statuslag har været omtalt §§ 52–54. I forbindelse med Bernsteins og Overmanns undersøgelser har der været en tendens til at tolke resultaterne således at middella- get skulle have mere omfattende sproglige muligheder (elaboreret kode) end de lavere lag, der skulle have mere begrænsede muligheder (restringeret kode). Hele denne teori kan kaldes TEORIEN OM DE SOCIALE SPROGMANGLER (deficitthypotesen). Jeg synes ikke at resultaterne fra § 53 sandsynliggør denne hypotese. Grafsk kan mangel-teorien fremstilles således:

Man kan ikke tvivle på at de forskellige statuslag bruger forskellige fonetiske og grammatiske varianter. Ej heller at de kan skaffe børnene fra de lavere lag alvorige handicaps i skolen med middellagstærere. Men man kan tvivle på at forskellen skulle bestå i omfanget af de sproglige muligheder.

En nyere tysk undersøgelse viser også at der er forskel i de syntaktiske mønstre hos børnehævebørn fra de forskellige sociale lag. Undersøgelsen er udført af Eva Neuland. Hun undersøgte sproget hos 40 5-års børn fra middellag og lavere lag. Hun bad børnene beskrive nogle billeder, genfortælle en historie de havde fået fortalt, og fortælle en historie færdig som de havde hørt første del af. Oevermann fandt oftest træk som middellagsbørnene beherskede og som børnene fra de lavere lag ikke brugte. Neuland derimod fandt at 58 % af middellagsbørnenes sætningsmønstre ikke brugtes af børnene fra de lavere lag, men også omvendt at 61 % af mønstrene hos børnene fra de lavere lag ikke fandtes hos middellagsbørnene. Resten af mønstrene var fælles for de to lag. Skævhederne i Oevermanns forsøg kan være fremkommet ved at han ganske simpelt ikke har haft begreber der har sat ham i stand til at tælle de træk som de lavere lag var alene om at bruge. Alle grammatikker er skrevet over middellagsproget.

Her vil jeg regne med at sproget hos det ene lag ikke nødvendigvis er mere omfattende eller giver flere muligheder end sproget hos det andet lag, men at der ganske simpelt er tale om to forskellige sprogvarianter. Dette kunne man kalde **TEORIEN OM SOCIALE SPROGFORSKELLE** (differenshypotesen). Den kan grafisk fremstilles således:

I alle tilfælde må man fastholde at de grammatiske og fonetiske variationer ikke har nok med bevidsthed og sprogets kommunikationsfunktioner at gøre til at man kan tale om forskellige bevidsthedsformer. For at kunne påstå at forskellige sociale lag opdrager deres børn forskelligt og giver dem forskellige former for sproglig bevidsthed, må man også undersøge de semantiske mønstre i sprogbruken.

Til sidst skal det siges at alle tilgængelige undersøgelser opererer med sociale lag og ikke med klasser. En stor del af de mennesker som regnes til middellaget er lønarbejdere, fx. funktionærer i firmaer. Andre af dem hører til en mellemklasse der hverken ejer nogen produktionsmidler eller yder noget merarbejde til nogen kapital ejer. De bliver altså ikke udbyttet. Det er fx. alle dem der er ansat i stat og kommune. Nogle af dem har forhold som almindelige lønarbejdere og solidariserer sig vel med dem. Andre har forhold som kapital ejere og fungerer i deres arbejde som dem. Det kan derfor være meget vanskeligt at bruge

disse sproglige variationer i en beskrivelse af sprogets samfundsmæssige funktioner i classesamfundet. Resultaterne må altid lages med sådanne forbehold.

(Kilder: 54, 83)

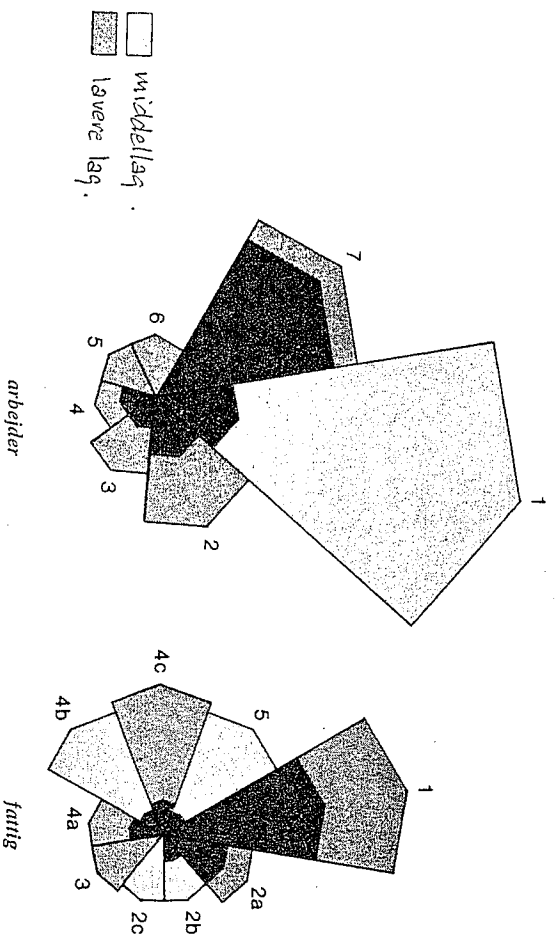
§ 111. Forskellige sociale lag har forskellige semantik

Eva Neuland har også prøvet at karakterisere de semantiske sider ved sproget hos børnene fra de to sociale lag. Hun undersøgte om børnene havde det samme ordforråd, om de brugte de samme ord lige hyppigt og hvilke semantiske komponenter der for børnene hørte til de forskellige ord. Hun fandt at 47 % af middellagsbørnenes ordforråd, og 45 % hos børnene fra de lavere lag var specielt for deres eget lag. Ord som alene middellagsbørnene brugte var: *universitet, kvindelig chef (chefin), sparekasse, husmor, bygningsarbejder, værktøj (Werkzeug), specielle betegnelser for tøj: jeans, lederbukser, sandaler, vintersko*. Ord som kun børnene fra de lavere sociale lag brugte var: *arbejdsplads, værktøj (Arbeitszeug), jern, muler, gravemaskine, spade, specielle betegnelser for slik og for ødelæggende og aggressive handlinger*.

Mest interessant er nok Neulands forsøg på at få kortlagt hvilken mening børnene tillagde samme ord. Det foregik ved en associationsprøve. Forsøgslederen sagde et ord til børnene og børnene skulle nævne de første ord de kunne finde på. Her er et par eksempler på hvilke associationer børnene fra de to lag havde til ordene *arbejder* og *fattig* (196).

Denne undersøgelse antyder at sproget bærer forskellige former for bevidsthed hos de forskellige sociale lag. Den underbygger teorien om at de forskellige arbejdsvilkår, som er resultatet af arbejdsdelingen i vores samfund, skaber forskellige former for sproglig bevidsthed hos de forskellige sociale lag eller klasser, og at denne sproglige bevidsthed overføres til børnene ved bl.a. den sproglige opdragelse i familien. På den anden side er det ikke påvist at det er tilfældet i dagens Danmark. Undersøgelsen drejer sig om tyske børn og tyske forhold. Og de semantiske forskelle er kun antydte. Først når man får metoder til at lave analyser af selve det semantiske system kan man tale om sproglig klassebevidsthed.

(Kilder: 83)

tal i pct.

middellag lavere lag

associationer til ordet <i>arbejder</i>		
1. bygnings- og vejarbejde	52	12
2. en konkret arbejdsproces	10	20
3. værktøj, materialer	5	12
4. tilbehør	5	8
5. fabrik	0	8
6. fortjeneste	0	8
7. forskelligt	29	32
associationer til ordet <i>fattig</i>		
1. ikke have nogen penge	24	34
2. følger af fattigdommen		
a. tigge, sulte	10	14
b. være alene	10	3
c. ikke købe noget, ikke spise	10	0
3. en enkelt person	0	10
4. muligheder for at komme ud af fattigdommen		
a. arbejde	5	10
b. i banken	19	3
c. låne, hugge	4	20
5. forskelligt	19	3

(Citeret efter 83.)

§ 112. Sproget har mange samfundsmæssige funktioner

§ 112 · 197

I afsnit III (C) har jeg prøvet at undersøge sprogets samfundsmæssige funktioner, i modsætning til kommunikationsfunktionerne som er omtalt i kapitel I. Problemet kan stilles således op:

Sproget er som kommunikationssystem så udpræget et socialt bevidsthedsfænomén der forudsætter og muliggør samarbejde og enighed (§ 7). Hvordan indgår dette system i et samfund der er præget af både samarbejde og konflikt, men hvor materielt funderede modsætninger mellem klasserne antages at være de væsentligste?

For det første er sproget sammen med det samfundsmæssige arbejde grundlaget for at vi overhovedet kan tale om et samfund. Uden kommunikation og samfundsmæssigt arbejde ville der ikke være nogen samfund. Sproget er altså en vigtig produktivkraft der gør det muligt samfundsmæssigt at organisere arbejdet rationelt og at udvikle teknik og videnskab. De muligheder for frigørelse der ligger heri begrænses dog af den måde samfundet er organiseret på, produktionsforholdene, og sproget er, for det andet, en af de vigtigste sider ved produktionsforholdene. Uden sproget kunne kapitaljerne ikke lede og fordele arbejdet. Samfundsmæssigt fungerer sproget altså også som undertrykkelse, åbenlyst i form af ordregning.

For det tredje er sproget bærer af klassebevidsthed og afspejler således modsætningen i samfundet mellem kapital og lønarbejde som netop er indbegrebet af produktionsforholdene. Alle sprogets sider kan bruges som grundlag for social diskrimination og solidaritet. Det er dog ikke givet at de skel sproget markerer mellem grupper i samfundet, falder sammen med klassemodsatningerne. Sproget kan på denne måde både afspejle og sløre samfundets klassekarakter.

For det fjerde er sproget en vigtig del af de processer der foregår på markedet, som tjener til at retfærdiggøre det kapitalistiske system, og som består i udveksling af varer blandt lige og frie borgere. De idealer om sandhed, frihed og retfærdighed som er uløseligt bundet til brugen af sproget låner sin glans til de økonomiske forhold som markedsmekanismen retfærdiggør.

Hvorledes kan sproget og de sproglige tekster have så forskellige samfundsmæssige funktioner som at være produktivkraft, middel til undertrykkelse, afspejling af klassemodsatninger, middel til diskrimination, sløring af klassemodsatninger, retfærdiggørelse af samfundets organisering? Det hænger sammen med at kommunikationen er delt op i områder der med hensyn til kommunikation er adskilt fra hinanden: de private områder hvor frie diskussion blandt ligemænd skal sløre stå, og de offentlige områder hvor den frie diskussion blandt ligemænd skal sløre og retfærdiggøre forholdene. Over dette mønster er der så ved at opstå et andet, nemlig det at tekster inddrages direkte i det økonomiske kredsløb. De bliver varer. Tekster er inden for underholdnings- og reklameindustrien blevet noget der produceres i en arbejdsdelt industriel virksomhed som varer der sælges og forbruges som alle andre varer. Hermed mister teksterne til en vis grad deres andre

funktioner. Alle andre træk end det at de giver profit til kapital ejeren udviskes. Teksterne kan varieres i det uendelige – bare de giver profit.

Man må fastholde at en frigørelse fra det kapitalistiske system ikke kan ske uden en frigørelse i sproget, men at en sproglig frigørelse selvfølgelig ikke er tilstrækkelig. En sproglig frigørelse kan bestå i at sproget bruges til rationel organisation af arbejdet, til afsøring, til debat i stedet for til manipulation, til orientering i stedet for til tom snak og underholdning, til kommunikation i stedet for som vare.

Det er dog klart at sprogets nuværende samfundsmæssige funktioner ikke skyldes (men muliggøres af) sprogets opbygning, de skyldes den produktionsmåde sproget indgår i. Ændringer af de sproglige forhold og kommunikationsformerne kan ikke ændre noget i sig selv. Tværtimod kan sådanne mere isolerede forsøg virke mere skærende end frigørende.

(Kilder: 54)

IV SPROGETS UDVIKLING, DET HISTORISKE SYNSPUNKT

Alle europæiske sprog er udviklet af samme oldspprog

Lydsystemets udvikling kan beskrives ved lydlove

Dansk er spaltet ud fra et fælles nordisk sprog

Udviklingen i ordforrådet giver et kulturhistorisk billede

Sproget og arbejdet må være opstået samtidigt

Sprogsystemet sætter grænser for hvordan sprogene udvikler sig

Sprogene udvikler sig i vekselvirkningen mellem enighed og konflikt

§ 113. Alle europæiske sprog er udviklet af samme oldspprog

I kapitlet om sprogets udvikling vil jeg kort prøve at betragte sproget fra en historisk synsvinkel. Hvordan har sprogene udviklet sig? Hvorfor har de udviklet sig på denne måde? Hvordan er sproget opstået? Hvad er sammenhængen mellem sproget og samfundets udvikling?

Den historiske synsvinkel må nødvendigvis omfatte både det indre, det kombinerede og det ydre synspunkt. Udviklingen kan beskrives på alle sprogets planer, den rammer både systemet, variationerne og funktionerne.

Det er et faktum at sprog udvikler sig. Alle sprog har udviklet sig så længe som man har vidnesbyrd om sprog. De udviklinger som det er lettest at konstatere er lydudviklinger og udviklinger i ordforrådet. Fx. er bortfaldet af lyden [q], fx. i *nagle* (se § 54) en udvikling som kan iagttages i vore dage i form af aldersprog, og alle har en fornemmelse af at *datubank*, *døgncenter*, og *ekstraparlamentarisk* er nye ord i dansk.

Ligesom sprogudviklingen hos barnet, kan folkenes sprogudvikling betragtes som en proces af differentiering og integrering (§ 91). Man har således vidnesbyrd om at dansk og svensk er spaltet ud af et fælles østnordisk sprog som har været talt i hele det dansk-svenske område. De danske dialekter er en yderligere differentiering af dansk. Al sprogudvikling fra de første sprog man har kendskab til, og til overgangen fra feudalisme til kapitalisme, kan betragtes som en stadig differentiering. Man antager at alle de europæiske sprog er differentieret fra samme fælles oldspprog og således beslægtet.

Argumenterne for de europæiske sprogs slægtskab er at en række lyde fx. på latin modsvares af en bestemt anden række lyde på dansk. Til latin *p* svarer fx. dansk *f*, fx.: latin: *pes*, *piscis*, *plectere* svarende til dansk: *fod*, *fisk*, *flette*. Man antager på grund af disse MODSVARIGHEDER (korrespondenser) at latin og dansk må være differentieret ud af samme sprog. Det kan kaldes det fælles europæiske ursprog fordi det antages at være det sprog hvoraf de fleste europæiske og indiske sprog har udviklet sig. Man har ikke overleveret nogen tekster

på indoeuropæisk. Sproget er altså en konstruktion på grundlag af modsvarighederne.

Udover de rent sproglige argumenter, giver arkæologien også støtte til teorien om det indoeuropæiske ursprog. Arkæologiske fund viser at folkestammer fra de samme egne er vandret til de indiske og de europæiske områder og har bosat sig der. I de følgende paragrafter skal jeg kort prøve at frenstille sprogenes udvikling i kronologisk orden med hensyn til tydelige udviklinger og udviklinger i ordforrådet.

Man antager at det indoeuropæiske ursprog taltes af et rytterfolk der var nomader og som levede i området nord for Sortehavet 3-4000 år f.v.t. De adskiltes sig fra andre folkeslag ved at de har snoremonstre på deres lærer og karaktéristiske stridsøkser af flintesten. Antagelig på grund af klimaændringer, er der sket en udvandring i forskellige retninger i den yngre stenalder. Stridsøksfolket drager mod vest til området omkring Donau og til Tyskland, de drager herfra mod nord og vest over Oder og bl.a. til Litauen og Danmark, hvor de erobrer landet omkring 2000 år f.v.t. Andre dele af stridsøksfolket drager mod nord til de russiske områder, andre mod sydvest hvor de omkring 2000 f.v.t. erobrer de græske områder. Her har man skrevne tekster på deres sprog fra ca. 1400 f.v.t. Efter andre grupper af stridsøksfolket drager mod sydøst og kommer til Persien og Indien før 1500 f.v.t. De ældste tekster på et indoeuropæisk sprog er på hittittisk (et oldtidsprog fra Lilleasien) og er fra ca. 1700 f.v.t.

Man antager at disse folkevandringer er foregået så langsomt at der har dannet sig særlige sprog undervejs, fx. italiensk sprog overfor germansk sprog. Det er så dem der har spaltet sig ud i de forskellige sprogfamilier og sprog.

Til de indoeuropæiske sprog hører således følgende enkeltsprog:

1. De germanske sprog (første vidnesbyrd 200 e.v.t.): nordgermansk som har udviklet sig til østnordisk (dansk og svensk) og vestnordisk (norsk og islandsk); vestgermansk som har udviklet sig til tysk, hollandsk og engelsk; og østgermansk, det nu uddøde sprog gotisk.
2. De keltske sprog (400 e.v.t. første vidnesbyrd): irsk, gælisk i Skotland, kymrisk i Wales, bretonsk i Bretagne og gallisk (i Frankrig på Cæsars tid).
3. Italiiske sprog (vidnesbyrd 500 f.v.t.): især latin som i middelalderen har udviklet sig til de romanske sprog: italiensk, fransk, spansk, portugisisk og rumænsk.
4. Baltiske sprog: lettisk og litauisk.
5. Slaviske sprog (vidnesbyrd 850 e.v.t.): bulgarsk, serbokroatisk (Jugoslavien), russisk, polsk, tjekisk.
6. Albansk, 7. Græsk, 8. Armensk.
9. Indoiranske sprog: oldindisk og oldpersisk, som har udviklet sig til de moderne indiske sprog, bl.a. hindi, og til moderne persisk.

(Kilder: 49, 60, 84, 100)

§ 114. Lydsystemets udvikling kan beskrives ved lydlove

I det indoeuropæiske ursprog må det have været konsonanterne der var det faste i ordet. Vokalerne kunne så skifte igennem ordets bøjning. Dette fænomen kaldes AFLYD, man kan finde spor af det i moderne dansk i *bære* – *bar* – *båret*, *skyde* – *skød* – *skudt*. Trykket lå ikke fast på ordet på indoeuropæisk.

A. De vigtigste ændringer fra indoeuropæisk til det fællesgermanske sprog er den germanske lydfor skydning, fast tryk på 1. stavelse med forskellige lydfor skydninger til følge, og visse vokaleændringer.

1. Den GERMANISKE LYDFORSKYDNING består i følgende: De indoeuropæiske stemte lukkelyde med pust, *bh*, *dh* og *gh* bliver på germansk til lukkelyd uden pust: *b*, *d*, *g*. På græsk til ustemt lyd med pust: *ph*, *th*, *gh*, og på italienske sprog til *f*, *j* og *h*.

dansk:	<i>broder</i>	<i>dør</i>	<i>gås</i>	<i>gæst</i>
græsk:	<i>phratēr</i>	<i>thyra</i>	<i>khen</i>	
latin:	<i>frater</i>	<i>fores</i>	<i>hostis</i>	

De indoeuropæiske stemte lukkelyde uden pust *b*, *d*, *g* bliver på germansk ustemte; latin: *duo*, *genu* – dansk: *to*, *kne*.

De indoeuropæiske ustemte lukkelyde *p*, *t*, *k* er på germansk blevet til *f*, *th*, *ch*, fx.: latin: *pēs*, *tu*, *noctem* – engelsk: *foot*, *thou*, tysk: *nacht*.

2. I forbindelse med forskydningen af trykket til første stavelse på germansk, bliver indoeuropæisk *p*, *t*, *k* dog til *v*, *ð*, *q* og *s* bliver til *r*. Græsk: hypér, patér, makrós, latin: *aes* svarer til dansk *øver*, *fader*, *måger*, *ir* (læg mærke til at *makros* på græsk betyder lang, og *mager* på dansk tynd).

3. Indoeuropæisk kort *o* og langt *a* bliver til germansk henholdsvis kort *a* og langt *o*, fx.: latin *noctem*, *mater* – dansk: *nat* og *moder*.

B. Fra fællesgermansk til fællesnordisk er de vigtigste lydændringer: bortfald af alle korte trykssvage vokaler, omlyd, bortfald af *j*, *w*, *n* i visse situationer, brydning, og lydtilnærmeelse.

1. Alle trykssvage korte vokaler falder bort (SYNKORBE) (det sker også i andre germanske sprog) fx. hornet til horn.

2. Ved OMLYD ændres udtalen af en trykstærk vokal henimod en anden vokal i ordet (evt en der er faldet væk). Hvis den anden vokal var *i* bliver *e*, *a*, *o*, *u* gjort højere og til fortungelyd: *i*, *e*, *ø*, *y*. Latin: *medium* – dansk: *middel*; *navn* – *nævne*, *blod* – *bløde*, *lung* – *tynge*. Hvis den trykssvage anden vokal er *u*, bliver *a* til *å*, der senere kan blive til *ø*. Fx.: *barn* – *børn*.

3. Germansk *n* falder væk foran *s* og sidst i ordet; fx. tysk: *uns*, *Guns*, *dann*, *binden* – dansk: *os*, *gås*, *da*, *binde*. Germansk *j* falder bort i begyndelsen af et ord og *w* falder væk foran *o* og *u*, fx.: tysk: *Jahr*, *jung*, *Wurm*, *Wort* – dansk: *år*, *ung*, *orm*, *ord*.

4. Ved BRYDNING bliver kort *e* til *ja* eller *jo* under påvirkning af et *a* eller *u* som eventuelt kan være faldet bort; fx. tysk: *Hertz*, *eben*, *Erde* – dansk: *hjerter*, *jevn*, *jord*.

5. LYDTILNÆRMELSE (assimilation). Fællesgermansk *chi* bliver til *ti*, fx:tysk: *Nacht, Tochter* – dansk *nat, datter*.

(Kilder: 49, 60)

§ 115. Dansk er spaltet ud fra et fælles nordisk sprog

Dansk spalter sig ud fra de andre nordiske sprog ved at tve lyd bliver til enkeltlyd, tryksvage vokaler svækkes til [ə], lukkelydene svækkes, hæmmelydene svækkes, og der sker enkelte andre ændringer.

1. Fællesnordiske tve lyde bliver til enkeltlyde (gælder også svensk), *ai* og *au* bliver til *e* og *ø*, fx.: (ny-)norsk *stein, raud* – dansk: *sten, rød*.

2. *Ä, i* og *u* bliver i tryksvag stavelse til *a*: oldnordisk *kastr, mikitt, margunn* – dansk: *kaste, meget, margen*.

3. Lukkelydene *p, t, k* bliver til *b, ð, q*, fx.: svensk: *skap, gata, kaka* – dansk: *skabe, gade, kage*.

4. Oldnordisk *ja, tn, tl, a, th* og *ju* bliver til *jæ, n, l, å, t* og *u*, fx.: oldnordisk: *jafn, bofn, lill, ar, thing* – dansk: *jævn, bund, lille, år, ting* og svensk: *djur* – dansk: *dyr*. Her bringer jeg et par prøver på runedansk og oldislandsk (som der er overleveret flere tekster på end på det egentlige fælles oldnordiske) og på dansk fra middelalderen. Fortsættelsen af udviklingen er differentieringen i dialekterne inden for dansk (§ 50).

(Kilder: 49, 60)

§ 116. Udviklingen i ordforrådet giver et kulturhistorisk billede

Udviklingen i ordforrådet fra indoeuropæisk til i dag kan undersøges ved studiet af ordenes oprindelse (etymologi). De danske ord der stammer fra den fællesgermanske periode, eller fra den fællesnordiske kaldes ARVEORD, de der er lånt fra latin og tysk (plattysk) i middelalderen og fra fransk og andre sprog senere, men som staves i overensstemmelse med de danske skriveregler, kaldes LÅNEORD, og de ord der er kommet ind i dansk fra andre sprog i nyeste tid, og som føljes fremmede på grund af særlig bøjning eller stavning eller udtale, kaldes FREMMEDORD.

Af indoeuropæiske og fællesgermanske arveord findes der ca. 2000. De betegner fx. legemsdele og familiedlemmer: *hoved, øje, øre, næse, mund, hals, arm, hånd, ben, fod, og mand, kone, fader, moder, barn, søn, datter, broder, søster* og endelig *smed* som den eneste håndværkerbetegnelse. Derudover kan arveordene give et kulturhistorisk billede af det karakteristiske ved livet i de gamle samfund: Fra den indoeuropæiske periode stammer ord som *okse, får* (der kommer af et ord der betød skind), *fæ* (et stykke kvæg). Sproget blev talt af et hyrdefolk der har kendt hesten. Det latinske ord *ekvus* (hest) er udviklet fra indoeuropæisk.

Den lille Jellingesten.

(Jylland, c. 940).

Gormr konungr gærði kuml þösi æft Þyrwi konu sína, Danmarkar bōt.

Den store Jellingesten.

(Jylland, c. 980).

Haraldr konungr bað gǫrwa kuml þösi æft Gorm faður sinn ok æft Þyrwi móður sína, sá Haraldr, es sær wann Danmárk alla ok Norweg ok Dani gærði kristna.

(citeret efter H. Bertelsen: *Dansk Sproghistorie* 1921.)

Gunnlaugs saga ormsvinnu.

1. Þorsteinn hét maðr, hann var Egilsson, Skallagrímssonar, Kveðúlfssonar hertsis ór Noregi; en Ásgerðr hét móðir Þorsteins ok var Bjarnardóttir. Þorsteinn bjó at Borg í Borgarfirði; hann var auðigr at fé ok höfðingi mikill, vitr maðr ok hógværr ok hógværr ok hófsmaðr um alla hluti. Engi var hann af rekemaðr um vöxt eða afli sem Egill faðir hans, en þó var hann et mesta afarnenni ok vinsæll af allri alþýðu. Þorsteinn var vænna maðr, hvítr á hárf eygr manna bezt. Hann átti Jófríði, Gunnarsdóttur, Hlífarsonar. Jófríðr var áttán vetrar, er Þorsteinn fékk hennar; hon var ekkja; hana harði átt fyrir Þoroddr, son Tungu-Odds, ok var þeirra dóttir Húngerðr, er þar fæddisk upp at Borg með Þorsteini. Jorðr var skörungr mikill; þau Þorsteinn áttu mart barna, en þó koma fá við þessa sögu; Skúli var elztr sona þeirra, annarr Kolluveinn, þriði Egill.

(citeret efter L. F. A. Wimmer: *Oldnordisk Lesebog* 1889.)

Jyske Lov.

Fra et håndskrift fra ca. 1300.

Fortale.

Mæth logh skal land bygjas, æn wilde hwær man oruæs at sit eghæt oc late mæn nyte iafnaeth. tha thurite man ækki logh with. æn engi logh ær æmgoth at fylghe sum sannænd. Hwære sum man æuer um sannænd, thear skal logh lete, hwilkt ret ær. wære æi logh a lande, tha hafue hin mest, thear mest mate gripæ; thy skal logh æfter alæ mæn gǫræ, at ræte mæn oc spæke oc saktæse nyte theare ret oc spechæ, oc folæ oc vræte mæn rethæ, thear the i loghæ ær scituaen, oc thure æi for thy fulcumne theare unskop, thear thea hane i hugne. wæl ær thet oc ret, at theæn, thear gusz rasle oc rethæns ælskuh ma æi locke til goz, at höfthings rasle oc landens withar logh for fange them at gǫre ille oc pine them, of the gǫre ille.

Loghen skal wære ærlík, ret, thollic, æfter landens wane, quæmlik oc thyrflík ok opænbar. swa at ælle mæn munghæ wite oc viderstandæ hwat logh seghæ, oc wære æi gǫrth æth skriuæn for ænnean manz særlík wild, num æfter alæ mænsz thyrft, thear i land bo. engi man skal oc dǫmæ gen the logh, thear kunung giuær oc landet takæ withær; num æfter the logh skal land dǫmæ oc rethæ; the logh, thear kunung giuær oc alt land takæ withær, then ma han oc æi at take ællær skiftæ utan landens wileæ, wæn of han war barlic gen guth.

(citeret efter H. Bertelsen: *Dansk sproghistorie* 1921.)

Fra den senere fællesgermanske periode stammer ord som *ard* (plov), *ager*, *fur*, *stæl*, *korn*, *nug*, *halm*, *kost*, *mule*. Folkestammerne er blevet agerbrugere. Hertil kommer *svin* og *hjul* som nok har spillet en vigtig rolle for samfundets udvikling. Fra den fællesgermanske periode stammer også ord som *folk*, *land*, *sovn*, *linge*, *ret*, *sag*, *lov*, *dom*, *ed*, *bod*, *gud*, *hellig*.

Da stridsøksfolket (eller enkeltgravsfolket som det også kaldes i dansk arkæologi) kom til Danmark har det ført denne kultur med sig. Hvordan de har taget landet fra dem der boede der i forvejen ved man dog meget lidt om. At der har boet andre folkeslag i Danmark før indoeuropæerne kom, vidner arkæologiske fund om. Men også stedsnavne som *Fyn* og *Møn* gør det, de kan på grund af lydlovene ikke være kommet af indoeuropæisk ordstof. Stedsnavnene på *-sted*, *-lev*, *-løse* og *-inge* synes derimod at være nogle stridsøksfolket har lavet.

Fra den fællesnordiske og olddanske tid (indtil ca. 1100) kendes der ca. 1200 arveord, og de tegner et andet kulturhistorisk billede: *drønning*, *enke*, *bonde*, *nabo*, *dræng*, *gris*, *ræv*, *ugle*, *stild*, *kød*, *brød*, *ost*, *arr*, *drab*, *nævning*, *vidne*. Vigtigst er låneordene fra latin: *kirke*, *kristen*, *biskop*, *priest*, *degn*, *predikeren*, *engel*, *djevel*, *fanden*, *døbe*, *sjæl*. Kristendommen trænger frem.

I perioden 1100 til 1500 er de vigtigste nye ord låneord fra latin som: *kloster*, *mur*, *kalk*, *skole*, *pen*, *bibel*, *doktor*, *historie*, *natur*, *papi*, *person*. Men der er også låneord fra platysk, især håndværkernes ord: *slagten*, *skomager*, *snedker*, *værksted*, *arbejde*, *handel*, *told*, *regnskab*, *rente*, *hertug*, *greve*, *ridder*, *keiser*, *hof*, *krig*, *orlov*, *bøsse*, *krudt*, *panser*, *fane*, *flag*. Den feudale epoke udvikler sig.

Fra perioden 1500–1700 stammer ord som: *oberst*, *kaptajn*, *fjænik*, *soldat*, *artilleri*, *kanon* lånt fra eller gennem tysk; *officer*, *rekruit*, *garde* lånt fra fransk. Ord som *minister*, *ambassadør*, *gesandt*, *bank*, *bøys*, *obligation*, *termin*, *tomat*, *karaffel*, *kaffe*, *te*, *tobak* vidner om at handelen og dermed kapitalismen er ved at udvikle sig.

Efter 1700 er udviklingen til en vis grad sket bevidst. Man har prøvet at erstatte fremmede ord ved at danne nye ord af dansk og tysk materiale: *bil*, *brint*, *fjernsyn*, *il*, *ophavsret*, *tyngdekraft*.

I den allernyeste tid er udviklingen af ordforrådet præget af lån fra engelsk: *back*, *centerforward*, *drive*, *head*, *score*, *offside*.

Helt hjemlige nydannelser er ord med forstavelser af typen: *brand-god*, *stang-drukken*.

(Kilder: 60, 84, 100)

§ 117. Sproget og arbejdet må være opstået samtidig

De resultater den sammenlignende sprogvidenskab (den videnskab der sammenligner sprogene) har nået med hensyn til at forklare hvordan sprogene har udviklet sig er imponerende, som det er antydnet i §§ 114–116. Og man kan forvente yderligere resultater i kortlægningen af de ældste folkeslags historie.

Fx. ser det ud til at de indoeuropæiske sprog er beslægtede med de semitiske sprog, fx. arabisk og hebraisk, og med bantusprogene i Afrika.

Disse omhyggeligt dokumenterede lydudviklinger forklarer dog ikke hvorfor sprogene har udviklet sig og hvordan sproget er opstået. I denne paragraf vil jeg prøve at redegøre for de overvejelser man har gjort sig om hvordan sproget er opstået.

Da sproget er opstået før skriften, har man ingen vidnesbyrd om hvordan sproget faktisk er opstået. Det kan kun blive til spekulationer om hvordan sproget må være opstået. Og spekulationer har der også været fremst mange af; man kan kalde nogle af dem: *bim-bam-teorien*, *sal-sal-teorien*, *pyh-teorien*, *vov-vov-teorien* og *hiv-ohj-teorien*. *Bim-bam-teorien* går ud på at det første ord var et reflekskrig som urmennesket udstødte, når han eller hun udsattes for sansepåvirkninger. Disse lyde er så blevet efterlignet af de andre medlemmer af stammen. *Sal-sal-teorien* går ud på at der i begyndelsen kun fandtes 4 ord som var anræbelse til guderne. Alle andre ord er så kombinationer af disse 4 ord. *Pyh-teorien* går ud fra at de første ord er de uvilkårige lyde mennesket udstøder ved smerte, glæde eller træthed. *Vov-vov-teorien* antager at dyr og ting har fået navn ved efterligning af de lyde de udsender, mens *hiv-ohj-teorien* tager udgangspunkt i at mennesket bruger lyde ved fælles rytmiske arbejde. Nogle af teoriene er bedre end andre, men spekulationer er det hele.

Mere filosofiske og mindre konkrete er overvejelserne om hvilken rolle sproget spiller for forskellen mellem mennesket og dyret.

Nogle taler om at sproget er det træk der adskiller mennesket fra dyret. De taler om mennesket som et sprogligt (symbolbrugende) dyr. Det er da også et faktum at mennesket er den eneste dyreart der behersker et sprog der sætter det i stand til at kommunikere om ting og forhold der ikke er tilstede i kommunikationssituationen (§ 94). Dyrenes kommunikationssystemer er som de parallel-sprog mennesket også benytter, nemlig parallelt med den sproglige kommunikation. Det denne form for kommunikation handler om, er altid relationerne mellem parterne der kommunikerer.

Det er karakteristisk for det menneskelige sprog, at mennesket kan mene noget (§ 7), ikke blot markere nogle relationer. Men med disse filosofiske overvejelser har man også med det samme karakteriseret mennesket som et dyr der kan samarbejde (samarbejdsprincipet).

Denne beskrivelse af mennesket som et sprogligt dyr er rigtig men ikke fyldestgørende. Mennesket er også et værktøjsbrugende dyr og et arbejdende dyr og et socialt dyr. Mennesket adskiller sig fra dyrene ved at det bevidst tilgænger sig og forandler naturstoffet til en form der er brugbar i dets eget liv. Dyr skaffer sig føde i naturen, men bearbejder ikke redskaber for at bearbejde naturen for igen at producere føde. Dyr kan godt i flokke søge for at overleve, men de kan ikke som mennesket bevidst planlægge et samarbejde. Det sociale arbejde med redskaber er også et vigtigt træk ved mennesket.

Hvad kom da først, arbejdet eller sproget? Igen kan kun spekulation kaste lys over problemet. På den ene side er sproget en forudsætning for at der kan være

tale om samfundsmæssig produktion. På den anden side er samfundsmæssig produktion den eneste sammenhæng hvori man kan tænke sig at sproget kan opstå. Samfund må altid hvile på en materiel produktion. Uden sprog intet arbejde og uden produktion intet sprog.

Sprog og arbejde indgår i vekselvirkning i en uløselig enhed, hvor det ene ikke kan komme før det andet.

(Kilder: 23)

§ 118. Sprogsystemet sætter grænser for hvordan sprogene kan udvikle sig

Efter spørgsmålet om hvordan sproget er opstået melder det næste spørgsmål sig: hvorfor udvikler sprogene sig? Og hvorfor udvikler de sig som de gør. På det sidste spørgsmål kan sprogsystemets opbygning give en vis forklaring. Af lythistorien kan man se at udviklingen er systematisk. Udviklingen af *a* til *[ə]* i *gade* er ikke et isoleret fænomen, den samme udvikling sker overalt hvor *a* står i tryksvåg stilling. Og når den ene lukkelyd *t* bliver svækket til hæmmelyd *ð* fra fællesnordisk til dansk, bliver den anden lukkelyd *k* også til en hæmmelyd. Den germanske lydfor skydning gælder således alle lukkelydene. Det er derfor man overhovedet kan tale om lydlove. På den anden side er der altid undtagelser, fx. bliver *p* ikke til *w*, men til *b* på dansk – på rigsmål. På dette punkt har de østdanske dialekter en mere konsekvent udvikling (§ 50).

Det at udviklingerne som regel er systematiske kan forklares som et økonomi-princip. Sproget som system kan kun eksistere hvis der er en række elementer der ved de konstituerende regler er sat i kontrast til hinanden. Andres ét element, må de andre elementer også ændres for at der kan opretholdes de samme kontraster inden for systemet. Udviklingen af det grammatiske system i sprogenes historie er et godt eksempel på dette.

I olddansk (og oldislandsk) var det grammatiske system ikke som på moderne dansk. Dengang kunne alle substantiver bøjes i 4 fald, fx. således:

nominativ	: <i>hest</i> – <i>inn</i>
ental,	: <i>hesti</i> – <i>inn</i>
bestemt	: <i>hesti</i> – <i>num</i>
genitiv	: <i>hests</i> – <i>ins</i>

Ordstillingen var ikke som i dag. I olddansk kunne man fx. have ordstillingen subjekt-objekt-verbal (finit), fx. *Jeg lægest fra Holte hornet gjorde*. På moderne dansk har man jo altid subjekt – verbal – objekt, eller verbal – subjekt – objekt (se § 37). I ledsetninger var subjekt – objekt – verbal ordstillingen den dominerende langt ned i tiden.

I middelalderdansk forfalder bøjningssystemet, så der i dag kun er nominativ og genitiv tilbage. Akkusativ som marker for objektet er forsvundet. Samtidig er skiftet af ordstilling fra – objekt – verbal til – verbal – objekt sket.

Disse to ændringer hænger nøje sammen. Den funktion som ordstillingen i moderne dansk har, nemlig at markere hvilke led der er overordnede og hvilke underordnede, den varetog på olddansk endelserne. Det er på moderne dansk nødvendigt med en ordstilling hvor subjekt og objekt er adskilt fra hinanden, nemlig med verbalet, nu da endelserne ikke længere markerer hvilket et af substantiverne der er underordnet verbet som et objekt.

Udviklingen af sproget er organisk i den forstand at forfald af former og regler der opfylder en ganske bestemt funktion altid følges af differentiering og opbygning af nye former og regler – eventuelt helt andre steder i systemet – der kan opfylde den samme funktion.

Antallet af muligheder for hvordan det grammatiske system kan være indrettet synes begrænset. Der findes stort set 3 typer af måder det grammatiske system kan være opbygget på; man skelner mellem: isolerende sprog, sammenklæbende sprog og bøjningssprog.

ISOLERENDE SPROG er sprog hvor ordene ikke bøjes eller sammensættes. Der findes altså kun simple korte ord der anbringes isoleret ved siden af hinanden. Der er ingen ordklasser (der jo defineres ved deres bøjning, se § 33), grammatiske forhold markeres ved ordstilling og særlige småord. Engelsk er til en vis grad et isolerende sprog. *harp* betyder på engelsk både en harpe og at spille på harpe. *a* markerer at det er et substantiv, *to* at det er et verbum.

SAMMENKLÆBENDE SPROG (agglutinerende) er sprog hvor en række endelser kan sættes på ordet efter hinanden til at markere grammatiske forhold. I dansk kan man finde eksempler som *hest* – *e-ne-s*, hvor *e* markerer flertal, *ne* bestemtthed og *s* genitiv. Sammenklæbende sprog kan have udviklet sig af de isolerende ved at de småord der i de isolerende sprog har udtrykt de grammatiske forhold, er klæbet sammen med ordet, på grund af den almindelige økonomiske tendens til at forkorte. Bestemtthedsendelsen – *en* fx. i *hesten* er fx. udviklet af et efterstillet *hin*. Det er tydeligt i bøjningen af *hest* på oldislandsk.

BØJNINGSSPROG (flektierende sprog) er karakteristiske ved en yderligere forkortelse af ordet. De mange endelser er reduceret til én der til gengæld kan udtrykke mange forskellige grammatiske forhold på en gang. Oldislandsk er overvejende et bøjningssprog. I dativformen af *hest*: *hesti* udtrykker *i* således både hankøn, dativ og ental. Bøjningssprogene synes at have udviklet sig af sammenklæbende sprog. (Bestemtthedsendelsen som et efterstillet ord er ikke typisk for det grammatiske system på oldislandsk. Det udvikles på denne måde fordi bestemtthed ikke markeredes ved nogen endelse på fællesgermansk, som var et bøjningssprog).

Endelig udvikler bøjningssprogene sig ved yderligere reduktion til isolerende sprog. Det er i denne anden omgang engelsk og til en vis grad moderne dansk er blevet isolerende sprog.

Sprogtypene som de er beskrevet ovenfor skal ikke tages for alvorligt, alle sprog er blandinger af flere typer, hvad eksemplerne også viser.

Der synes altså for udviklingen af det grammatiske system at være ret snævre grænser. Grænserne er sat af kravet om at systemet af konstituerende regler sikrer

at sproget fungerer som kommunikationsmiddel. På den ene side ændres systemet hele tiden ved den form for slid der består i at alle ord forkortes hvis de bruges ofte (se § 88). Man kan kalde det kommunikationsøkonomi. Hvis man kan sige det samme på kortere tid, hvorfor skal man så bruge længere tid? På den anden side skal sproget også kunne markere relationer, overføre information og bære bevidsthed. Hvis systemet forfalder kan sproget ikke udfylde disse funktioner.

Udviklingen bestemmes altså af ligevægten mellem økonomi og funktion. (Kilder: 49, 84)

§ 119. Sproget udvikler sig i vekselvirkningen mellem enighed og konflikt

Den beskrivende sprogvidenskab har til en vis grad besvaret spørgsmålet hvorfor sprogene udvikler sig som de gør, men stadig står spørgsmålet tilbage om hvorfor sprog overhovedet udvikler sig. Hvorfor begynde vestemændene pludselig at sige *f* i stedet for *p* i *fod*? Hvorfor har danskerne svækket både vokaler og konsonanter i *bage*.

Sprogene virkede vel lige så godt før udviklingen, og svenskerne klarer sig uden. Man kan næppe tænke sig at danskerne er mere dovene eller sprogøkonomiske end svenskerne. Hvad er da forklaringen?

Udviklingen af fx. ordforrådet er let at forklare. Folk laver de ord de har brug for efterhånden som samfundet udvikler sig. Udviklingen af ordforrådet ændret imidlertid ikke noget ved de konstituerende regler som udgør sprogets opbygning. Ordannelsen sker nemlig i overensstemmelse med reglerne, ikke som en ændring af dem. Hvordan det semantiske system ændrer sig findes der mig bekendt ikke nogen undersøgelse over, derfor antager man at det ikke ændrer sig.

Problemet bliver altså mere præcist: hvorfor ændres de konstituerende regler ved sproget (§ 5). Som ved udviklingen af sproget hos barnet, kan problemet ikke løses hvis man søger efter én årsag (§ 90). Kun hvis man fastholder at udviklingen består af en vekselvirkning mellem sprogets system af konstituerende regler og de samfundsmæssige processer som sproget indgår i, kan man løse problemet. Denne vekselvirkning kan være svært at fastholde. Man må afvise dem der kun arbejder med det evige og universelle i sproget og afviser det foranderlige og varierende. Man må også afvise den traditionelle lydhistorie der har lokaliseret udviklingen til de lydløve der er opstillet. Lydløvene er ikke nogen forklaring i sig selv, tværtimod de kræver en forklaring.

For det tredje må man afvise dem der betragter sprogets udvikling som udelukkende bestemt af den sociale udvikling i samfundet, fx. som en skygge af produktionsforholdene. De overser at sprogets opbygning med flere kommunikationsfunktioner og planer i sig selv har en inerti der giver formen i de moderne sprog der havde funktion for 3000 år siden, fx. det grammatiske køn (§ 82).

Vekselvirkningen mellem sprogets konstituerende regler og de samfundsmæssige

processer formidles af sprogets variationer som er reguleret af de strategiske regler.

På visse tidspunkter kan sprogets variationer uden besvær betragtes som variationer over det givne system. Det er fx. ud fra en systematisk synsvinkel helt ligegyldigt om *t*-fonemet udtales [t] eller [ts], der er ingen muligheder for misforståelse. På andre tidspunkter kan der være situationer hvor sprogets system, som det kan beskrives fx. i en grammatik, er så langt fra de variationer der faktisk bruges at grammatikeren må erkende at de grammatiske regler har ændret sig. Fx. må man sige at hele lydsystemet omkring *a*-udtalen er blevet ændret når bøn ikke skelner mellem *kæres*, *kaos*, *kærres* og *kagers* i udtalen (§ 54).

Abstrakt kan man formulere det således at begreberne *konstituerende regler* og *strategiske regler* er relative i forhold til et formål (her: det at kommunikere) og at der består et vekselvirkningsforhold mellem dem. De konstituerende regler begrænser variationerne, men varianter af forskellig slags er de eneste der bærer de konstituerende regler. Regler består kun i og med de konkrete eksempler der altid er en eller anden variant.

Konkret kan man beskrive det således:

I forskellige situationer bruges forskellige tekstarter med forskelligt stillag. Fx. bruges i reislige tekster som regel formel og upersonlig stil, fx. ordet *forfald* (§ 104).

I normalt sprog ville man vel sige *udbehlivelse uden lovlig forhindring*. Ud fra sprogets konstituerende regler som sikrer at sproget opfylder sine kommunikationsfunktioner, skulle de to udtryk være lige gode. Men strategiske regler om hvilke relationer der markeres mellem afsender og modtager ved de to udtryk er bestemmende for at der fx. i udtelsen står *forfald* og ikke *hindring*. På den måde kan man sige at den differentiering der her er tale om, gør sproget til et mere brugbart redskab. Ikke blot kommunikerer man med det, man kan også markere sociale relationer og diskriminere dermed. På den anden side kan man sige at det er økonomisk ud fra det systematiske synspunkt at have to ord for det samme. Det er altså lige rigtigt at sige at de to ord kompletterer hinanden og at de konkurrerer eller overlødiggør hinanden. Komplettering og konkurrence vekselvirker med hinanden. Kompletteringen vil føre til at de to former kan eksistere side om side, konkurrencen fører til at den ene form må forsvinde.

Hvilken af de to processer, komplettering og konkurrence, der dominerer afhænger af de sociale forhold sproget optræder i. Er den samfundsmæssige funktion ved sproget at det kan bruges til diskrimination og undertrykkelse den vigtigste, er kompletteringen den dominerende, og de to ord består side om side. Er det vigtigst at sproget er et økonomisk redskab til kommunikation, vil konkurrencen mellem formerne være den dominerende, og den ene form vil falde væk. Så vidt jeg kan se er ordet *forfald* ikke ved at glide ud af sproget.

I § 111 beskrev jeg hvorledes sprogets system af konstituerende regler der hviler på enighed, og hvorledes det kan have flere funktioner i samfundet, som er præget af modsætning og konflikt. Her hævder jeg at vekselvirkningen mellem sprogets system af enighed og samfundets konflikter er det der får sproget til at

udvikle sig. Sproget udvikles, differentieres og integreres, for at det fx. kan bruges til at markere tekstarterne der igen sikrer at man på alle tekster kan se hvilken en institution de hører hjemme i og hvor i offentlighedsstrukturen institutionen befinder sig.

Sproghandlingssystemet er en forudsætning for systemet af tekstarter, systemet af tekstarter er forudsætning for at offentlighedsstrukturen kan fungere, offentlighedsstrukturen retfærdiggør, skjuler og muliggør det kapitalistiske system. Det kapitalistiske system fremtræder kun som offentlighedsstruktur, offentlighedsstrukturen danner altid rammen om teksten, teksten er den helhed der muliggør og enfyldiggør tolkningen af ytringen.

LITTERATURLISTE

Efter hver paragraf i teksten er der anført nogle tal efter betegnelsen *kilder*. De henviser til titlernes numre i denne litteraturliste. Tallene efter titlerne henviser tilbage til de paragraffer bogen har været brugt i. Bøger som stort set har samme emne som denne bog, og som derfor har været brugt overalt, mærkes med INDFØRING.

1. J. S. Allwood & L.-G. Andersson: *Semantik* Ett kompendium, Göteborgs Universitet, Avd. för Lingvistik 1971, § 17-20, 24, 25.
2. Ulrich Ammon: *Probleme der Soziolinguistik*, 1973 Tübingen, § 51, 110.
3. P. Bøgh Andersen: *Handlinger og symboler, elementer af handlingens syntaks*, 1973 Kbh. § 22, 106.
4. Jan Andersson & Mats Furberg: *Sprog og påvirkning*, 1969, Kbh. Introduk.
5. Signe Arnfred m.fl.: *Udsigten fra det kvindelige univers, en analyse af Eva*, 1972, Kbh. § 103.
6. Renate Bartsch & Theo Vennemann: *Semantic Structures*, 1972 Frankfurt am Main, § 4, 18.
7. Aase Bennedsen: *Mary, Stalin og sprogvidenskaben i Mål & Måle* (2) 1975 nr. 2, Viborg, § 84.
8. Max Black: *The Labyrinth of Language*, 1968, New York, § 81, 83.
9. Kirsten Bøving m. fl.: *Søndags-BT, Rapport om en succes*, 1971, Kbh. § 103.
10. Kaj Bom: *Slangorpbogen*, 1957 Kbh. § 51.
11. Carl Hf. Borgstrøm: *Almen Sprogvidenskab*, 1964, Oslo, § 32-35.
12. Lars Brink & Jørn Lund: *Utdaleforskel i Danmark*, 1974, Kbh. § 50, 54.
13. Lars Brink & Jørn Lund: *Dansk Rigmål*, 1975 Kbh., § 54.
14. Roger Brown: *Social Psychology*, 1965 New York (2. del), § 60, 64.
15. Jørgen K. Bukdahl: *Indledning i Plamenas: Ideologi*, 1970 Odense, § 85.
16. John B. Carroll: *Language and Thought*, 1964, London. § 82, 86-88. Dansk udgave *Sprogets og tænkningens psykologi*, 1971, Kbh.
17. Wallace L. Chafe: *Meaning and the Structure of Language*, 1970, Chicago, § 11, 15, 20, 21, 22.
18. Noam Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*, 1965, Cambridge Mass. § 20.
19. Harry Christensen: *Dansk Grammatik i Gyldendals Børneleksikon III*, 1949, Kbh. § 31-35.
20. František Daneš: *Zur Linguistischen Analyse der Textstruktur i Folia Linguistica IV* 1970, § 66.
21. Paul Diderichsen: *Elementer dansk grammatik*, 1957, Kbh., § 32-37.
22. Jan Einarsson: *Sammantridet som talssituation*, 1971, Lund, § 61.
23. Ulrich Erckenbrecht: *Marx' Materialistische Sprachtheorie*, 1973 Kronberg Taunus, § 84, 117.
24. W. E. von Eyben: *Juridisk stil og sprogbrug i Juridisk Grundbog*, 1967 Kbh. § 104.
25. Ch. J. Fillmore: *The case for case* i Bach & Harms: *Universals in Linguistic Theory*, 1968 London, § 21, 28.
26. Ch. Fillmore: *Toward a Theory of Deixis & Deixis I-II*, 1973 Kbh. § 16.

27. Mogens Fog og Knud Hermann: *Afatiske sprogforstyrrelser*, 1967, Kbh. § 86.
28. Frans Gregersen m. fl.: *Børn, sprog, undervisning*, 1975, Kbh., Introduktion.
29. Frans Gregersen m. fl.: *Klassesprog*, 1974, Kbh.
30. A. J. Greimas: *Struktural Semantik*, 1974, Kbh. § 18, 20, 28.
31. Armin Gut & Ruth Salfer: *Sozialisation und Sprache*, 1971 Frankfurt am Main, § 105.
32. Jürgen Habermas: *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz* i Habermas & N. Luhmann: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, 1971, Frankfurt am Main, § 6, 7, 79.
33. Jürgen Habermas: *Borgelig offentlighed*, 1971, § 98.
34. E. T. Hall: *A System for the Notation of Proxemic Behavior* i John Laver & Sandy Hutcheson (eds.): *Communication in Face to Face Interaction*, 1972 Harmondsworth, § 46.
35. M. A. K. Halliday: *Language Structure and Language Function* i *New Horizons in Linguistics*, ed. by John Lyons 1970, Harmondsworth, § 3, 5, 28.
36. Aage Hansen: *Moderne Dansk* (bd. 1, C) 1967 Københavns § 41.
37. Elisabeth Hansen: *Syntaksen i børnesprog*, 1975 Kbh. § 94.
38. Erik Hansen: *Nogle problemer omkring »ordgrammatikken«, NYS nr. 1, 1970 Kbh., § 27.*
39. Erik Hansen: *Reklamesprog*, 1970 Kbh. § 59, 109.
40. Erik Hansen: *Ping- og pampersprog*, 1971 Kbh. § 104.
41. Erik Hansen: *Bestemt og ubestemt setning*, NYS nr. 7 1974, Kbh. § 13, 15.
42. Erik Hansen: *Demonierens Port* (udkommer 1977), Københavns § 32-37.
43. Erik Hansen & H. I. Steensig: *Dansk er mange ting*, 1968 Kbh. § 58-59.
44. Wolfgang f. Haug: *Kritik der Wortschmelze*, 1970 Frankfurt am Main. Et væsentligt afsnit er oversat i *Vindrosen* nr. 4 1972 s. 47-56, § 108-109.
45. Steffen Heeger: *Tegn og tale og Sprog og lyd*, 1975, Kbh., § 38-40.
46. Anne Marie Heloft & Kirsten Paaby: *Undervisningssituationen som en undervisningssituation i Literatur og samfund* 14-15, 1976 Kbh. § 105.
47. Lars Helholt: *Modalitet, manuskript*, 1975, § 26.
48. H. Hiebsch & M. Vorweg: *Einführung in die marxistische Sozialpsychologie*, 1972, Berlin DDR, § 106.
49. Louis Hjelmslev: *Sproget*, 1963 Kbh. § 113-115, 118.
50. Else Højrup: *Kvinder: arbejde og intellektuel udvikling*, 1974 Roskilde, § 55, 94.
51. *Introduktion til kapitalens første bind*, Kursus, 1972 Kbh. § 96, 97.
52. Joachim Israel: *Om kunsten at løfte sig selv op ved hørene og beholde barnet i badevandet*, 1972, Kbh. § 96, 97.
53. Joachim Israel: *Sociologisk Grundbog I-II*, 1974 Kbh. § 2, 96, 97.
54. Claus Jacobsen m. fl.: *Kommunikation og Samfund* 1976 Kbh. § 96-112, Introduktion.
55. Mogens Jansen & Poul Erik Jensen: *Hvad går danskeren til? Mål & Måle* (2) 1975 nr. 2, § 105.
56. Jesper Jensen: *Udvikling, sprog, opgaveløsning*, 1971 Kbh. § 90, 91, 94, 95.
57. Nils Jørgensen: *Om makrosymagier i informel og formel stil*, 1970 Lund, § 55.
58. Torben Beck Jørgensen: *En introduktion til Habermas: Borgelig offentlighed*, 1973, GMT § 98, 100, 102, 103.
59. Kallmeyer, m. fl.: *Lektørkolleg zur Textlinguistik*, Band I *Einführung*, 1974, Frankfurt am Main, § 20, 65, 67.
60. Allan Karker: *Sproghistorisk oversigt i Nudanske ordbog*, 1972 Kbh. § 113-116.
61. Lauri Karttunen: *The Logic of English Predicate Complement Constructions*, heftogram, University of Texas, Austin, 1970, § 14.
62. Peter Kemp: *Sprogets dimensioner*, 1972, Kbh., Introduktion.
63. Klaus Kjeller: *Vælgeren og Partiprogrammerne*, 1973, Kbh. § 99.
64. Klaus Kjeller: *Sprogbrugsbegreber*, 1975, Kbh. Introduktion.

65. Klaus Kjeller: *Makværket* i 66, § 99.
66. Klaus Kjeller: *Argumentation*, 1975, Kbh. § 108, 109.
67. Georg Klaus: *Die Macht des Wortes*, 1972, Berlin DDR, § 78-80, 83-85.
68. Jørgen Knudsen: *Nyheden som underholdning I-II*, Information 22-23/8 1972, Kbh. § 102.
69. Mette Kunze: *Barnesprog*, 1972, Kbh. § 92-94.
70. W. Labov: *The Study of Language in its Social Context* i Pier Paolo Gigliotti: *Language and Social Context*, 1972 Harmondsworth, § 52, 55.
71. Mogens Baumann Larsen: *Om sproglige gruppemønstre* i 29, § 56.
72. Geoffrey Leech: *Semantics*, 1974 Harmondsworth, § 18-30.
73. Lars von der Lieth & Jesper Hermann: *Nogle sproglykologiske problemstillinger i forbindelse med massekommunikation i Statens humanistiske og samfundsvitenskabelige Forskningsråds symposium 10 og 11 maj 1971 på Den internationale Højskole i Helsingør om massekommunikations forskning* § 49.
74. Jan Lindhardt: *Retorik*, 1975 Kbh. § 85.
75. Toni Livessage m. fl.: *Den nøgne Sandhed*, En rapport om Ekstra Bladet, 1975, Kbh. § 100-102.
76. A. R. Luria: *Sprogets og de psykiske processers udvikling* i N. P. Antonov m. fl.: *Tænkning, sprog og handling*, 1970, Kbh. § 93-95.
77. Stanford M. Lyman & Marvin B. Scott: *A Sociology of the Absurd*, 1970, New York, § 62.
78. John Lyons: *Noam Chomsky*, 1971 Kbh. § 89.
79. Utz Maas & Dieter Wunderlich: *Pragmatik und sprachliches Handeln*, 1972 Frankfurt am Main, § 6-10.
80. A. K. Markova: *Periode inddeling og sprogudvikling* i 28, § 90-95.
81. Arne Thing Mortensen: *Perception og sprog*, 1972, Kbh. § 80.
82. Frands Mortensen: *Ytringsfrihed og Offentlighed*, 1975 Århus, § 96-98.
83. Eva Neuland: *Sprachbarrieren oder Klassensprache?* 1975 Frankfurt am Main § 110, 111.
84. Niels Åge Nielsen: *Sprogets opståen og udvikling*, 1968, Kbh. § 113-119.
85. Adolf Noreen: *Vårt Språk bd. 5*, 1904 Lund, § 22.
86. Kjell Nowak & Karl Erik Walnerd: *Kommunikation och Påverkan*, 1969, Stockholm, § 88.
87. *Nydanske Studier* nr. 5, 1973 Kbh. (flere artikler) § 6-10.
88. Anne Birgitte Nørsgaard: *En undersøgelse af Reklames historiske udvikling og formidling*, 1976 Århus, § 108, 109.
89. Ulrich Overmann: *Sprache und Soziale Herkunft*, 1972 Frankfurt am Main, § 53, 55.
90. Jean Piaget: *Sprog og tænkning i Børns initiation, leg og symbolbrug*, udg. af V. Bloch & Hans Vejleskov, 1970, Kbh. § 90, 93-95.
91. Jean Piaget: *Strukturalismen*, 1972 Kbh. § 90-95.
92. Hans Reichenbach: *Elements of Symbolic Logic*, 1966 New York, § 14, 18, 20, 25.
93. Harvard Rian: *Om samspillet mellem lærer og elever i Trond Avik: Undervisningslære* kap. 8, 1970 Kbh. § 105.
94. K. Ringgaard: *Danske dialekter*, 1973, Kbh. § 50.
95. Adam Schaff: *Introduktion til Semantik*, 1967 Uddevalla, § 78, 79, 83-85.
96. Roger C. Schank & Ch. J. Rieser III: *Inference and the Computer Understanding of Natural Language* i *Artificial Intelligence* (5) 1974 s. 373-414, § 30.
97. Benito Socozza: *Feudalismen*, 1976, Kbh. § 96.
98. John R. Searle: *Speech Acts*, 1970 Cambridge Mass., § 5, 6, 7.
99. Petr Sgall, Eva Hajičová, Eva Benešová: *Topic, Focus and Generative Semantics*, 1973, Kronberg Tannus, § 11, 12, 13, 17.
100. Peter Skautrup: *Det danske sprogs Historie*, 1968 Kbh. § 50, 113, 116.

101. Peder Skyum Nielsen: *Sprogbrugsåndbogen*, 1975, Introduktion.
102. Harald Steensig: *Introduktionshæfte A-1 og A-2*, 1972 Kbh. § 74.
103. Ulf Teleman & Wieselgren: *ABC i stilistik* u. å. Lund. § 47, 58.
104. Ole Tøgeby: *Sprog og læseproces*, 1971, Kbh. § 88.
105. Ole Tøgeby: *Hvis det går galt bliver du ikke alene i Kritik* nr. 26 1973, Kbh. § 8, 62, 71, 72.
106. Ole Tøgeby: *Der spilles for meget stikbold med danske skolelever, Mål & Måle* (1) 1974 nr. 2, § 105.
107. Ole Tøgeby: *Grammatik og Deiksis*, NYS nr. 8, 1975 Kbh. § 16.
108. Poul Watzlawick, Janet H. Beavin and Don D. Jackson: *Pragmatics of Human Communication*, 1968, London, § 63.
109. Benjamin Lee Whorf: *Language Thought & Reality*, ed. by John B. Carroll 1971 Cambridge, Mass., § 82.
110. Yorick Wilks: *A Preferential, Pattern Seeking Semantics for Natural Language Inference i Artificial Intelligence* Vol. 6, 1975, s. 53-74, Amsterdam.
111. N. E. Wille & P. H. Larsen: *Introduktion til pragmatikken i NYS* nr. 2, 1970, Kbh., Introduktion.
112. Dieter Wunderlich: *Die Rolle der Pragmatik in der Linguistik i Deutschunterricht*, 22, Heft 4, 1970, § 8, 16.
113. Dieter Wunderlich: *Grundlagen der Linguistik*, 1974 Hamburg, § 25, 79-80.

STIKORDSREGISTER

I dette stikordsregister kan man finde

- 1) de ord som er fremhævet med store bogstaver i teksten; der henvises både til de paragraffer hvor ordet defineres og til de paragraffer hvor ordet i øvrigt forekommer,
 - 2) ord som ikke forekommer i teksten, men som betegner nogenlunde samme fænomen som omtales i teksten med andre ord. Så henvises der til disse andre ord med tegnet --.
- Tallene henviser overalt til paragraffer, ikke til sider.

- absolut henvisning: § 16, 65, 94.
- abstrakt: § 19, 71, 93, 95.
- abstraktionsretning: § 71.
- abstraktionsstrin: § 71, 104.
- accept (af en ytring): § 62.
- acceptabel (ytring): § 49.
- adjektiv: § 33, 53, 55.
- adjektivisk led: § 32, 53, 55.
- adressat (i teksten): § 70, 74.
- adverbielt led: § 32, 53, 55.
- adverbium: § 33.
- afasi: § 86.
- aftledningsendelse: § 35, 104.
- aflyd: § 114.
- afsender: § 6, 43, 70, 74.
- afstand (samtaleparternes fysiske afstand i situationen): § 46.
- agentiv -- (den) handlende aktør.
- agglutinerende sprog -- sammenklæbende sprog.
- akkommodation til erfaring: § 90.
- aktiv (form af verbet): § 25, 33.
- aktør (semantisk): § 28, 107.
- aldersprog: § 44.
- alkvantor -- generel betegnelse.
- allid: § 29.
- anafor: § 59.
- anakoluti: § 47.
- analytisk (konstruktion i grammatikken) -- overled.
- anførelsesformer: § 76.
- ansigt (at tabe ansigt): § 62.
- antagelse (semantisk): § 30, 109.
- antonym -- gradsmodsatning.
- argot: § 51.
- argument (i semantikken) -- genstandsbetegnelse.
- argumentation: § 65.
- art (af verbet): § 33.
- artsmodsatning: § 19.
- arveord: § 116.
- assimilation (af erfaring): § 90.
- assimilation (af lyde) -- lydtilnærmelse.
- association: § 87, 111.
- asymmetri (i interaktionsformen): § 58, 60, 62-64.
- attitude: § 88.
- begreb (i semantikken): § 20.
- begrebsindhold -- indhold.
- begrebsomfang -- omfang.
- begrundelse: § 30.
- begynderverbum: § 24.
- (de) behandlede: § 28.
- behaviorisme: § 87, 88.
- benægtelse (af en ytring): § 62.
- berettende tekst: § 68, 73, 100, 102.
- beskrivende sætning -- sproghandling, konstaterende.
- bestemmende ledsætning: § 11.
- bestemt form (af substantiver): § 14, 33.
- bevidsthed: § 3, 18-30, 78-84, 99, se også indhold.
- bindeord -- konjunktion.
- biord -- adverbium.
- biordsagtigt led -- adverbielt led.
- bisætning -- ledsætning.
- blik (samtaleparternes): § 46.
- brugsverdi: § 97.
- brydning: § 114.
- bydeform -- imperativ.
- bytværdi -- værdi.
- bøjningsprog: § 118.
- børnehavederen: § 91-94.

comment -- ny information.
competence -- regler.

daiv (dybdekassus) -- (den) oplevende.
De: § 60.

debat: § 100, 103.

debatrende tekst: § 68, 73, 103.

defichyptosen -- sociale sprogmanier.

deikiske støjreiser: § 16, 29, 70, 94.

debeskrivelse: § 65.

del (semantisk kategori): § 30.

denotation -- komponent (i semantikken).

deskriptiv sætning -- sproghandling,
konstaterende.

dialekt: § 44, 50.

dialogisk kompetence -- samtaleferdighed.

diatase -- art.

diffrenslyptosen -- sociale sprogforskelle.

differentering: § 91-93, 113.

direkte tale: § 76.

direktiv -- sproghandling, regulerende.

distal deikis -- fjendelisk støjreiser.

duc: § 60.

dybdekassus -- aktør.

dybdestruktur: § 4.

dækket direkte tale: § 76.

egenskab (semantisk kategori): § 20, 30.

(den) egocentrerede tankning: § 94.

egocentriske tale: § 95.

ejefald -- genitiv.

eksistenskvantor -- specifik betegnelse.

ekstension (af tegn eller begreber) omfang.

ekstraposition: § 37, 47, 53, 94.

elaboreret kode: § 110.

emne: § 11-17, 66.

emneforløb: § 66.

endelse: § 34.

enighed: § 99.

enighedsteorien om sandhed: § 79, 84.

entydiggørelse: § 67.

envejskommunikation: § 100.

erkendelsesfilosofi: § 78.

etymologi: § 116.

experience -- (den) oplevende aktør.

fæspreg: § 51.

fald: § 33.

familieområdet: § 98, 140-112.

figur: § 4, 38.

fiktive tekster: § 68, 75.

fjendelisk støjreiser: § 16.

fleksiv -- endelse.

flektierende sprog -- bøjningssprog.

fokus: § 17.

fonem: § 40.

force -- kraften (aktør).

forfelt -- fundament.

forholdsord -- præposition.

formel (interaktionsform): § 58-61, 64.

fortid: § 29.

fortælleform: § 76.

fortæller (i en tekst): § 74.

forudsat information -- forudsætning.

forudsætning (for en ytring) (forudsat infor-
mation): § 7, 9, 14, 19, 72, 94.

forudsætningsniveau: § 70.

forventning: § 17.

forråsageverbum: § 24.

fremmedord: § 116.

fremstillingsform: § 76.

fremtid: § 29.

frilied: § 7, 85, 101.

fundament (i sætningen): § 13, 37.

funktion (i semantikken) -- overgangs-
prædikat.

funktion (sprogets) -- kommunikationsfunk-
tion og samfundsmæssig funktion.

fysiske genstande (semantisk kategori): § 20.

fysiske prædikater -- proces.

fysisk stof (semantisk kategori): § 20.

førforli: § 29.

førlyst: § 103.

galt konstruerede sætninger: § 47, 61.

generalisere (i sansningen): § 93.

generalisering (i teksten): § 65.

generel betegnelse: § 14, 70.

generisk form (af substantiv) -- generel
betegnelse.

genforælling: § 76.

genitiv: § 35, 53.

genstandsbetegnelse: § 18, 20.

genstandsted -- objekt.

genlagelse: § 59.

genus -- køn.

gestus: § 46.

grad: § 33.

gradation -- stigning.

gradsmødsætning: § 19.

grammatisk kongruens -- kongruens.

grundled -- subjekt.

(den) handlende aktør: § 28, 104, 107.

handlingsprædikat: § 21, 70, 106-107.

hjelpe (semantisk kategori): § 30.

helsætning: § 34, 47, 53, 55, 61, 94, 104.

helsætningslængde: § 47, 61.

hensigt: § 30, 53, 55.

hensynslet -- indirekte objekt.

henvisning: § 16, 64, 65.

(den) hermeneutiske cirkel: § 67.

homonym: § 19.

hovedsætning -- helsætning.

hovedverb: § 35.

hypernym -- abstrakt.

hyponym -- konkret.

hypotakse -- underordning.

ideologi: § 85.

ignoreret af ytring: § 62.

ikke -- nægtelse.

imperfektiv -- tilstandsprædikat.

imperativ: § 9, 33.

implikation (mellem udsagn): § 19.

indhold (af tegn eller begreber): § 4, 78, 93,
se også mening.

indirekte objekt: § 32.

indirekte tale: § 76.

infinitiv -- navneform.

information: § 3, 11-17, 99.

institution: § 43, 65, 68, 99, 104, 106, 110.

instrumentalis -- middel.

integrering: § 91, 92, 113.

intension (af tegn eller begreber) -- ind-
hold.

interaktionsform: § 44, 58-64.

interaktionsmønstre: § 58, 63.

interfektion: § 47, 55, 61.

intimsfæren -- familieområdet.

invers: § 25.

isolerende sprog: § 118.

isotopi -- semantisk sammenhæng.

jargon: § 51.

jeg: § 53.

kasus (Filimores dybdekassus) -- aktør.

kasus (grammatisk) -- fald.

klasme: § 59.

klassifikation (i semantikken) -- varighed.

klimaks -- stigning.

kløvning -- sætningskløvning.

kohærenssteori -- sammenhængsteorien om
sandhed.

kommunikation: § 45.

kommunikation om kommunikation: § 46.

kommunikationsfunktion (ved sprog): § 99.

komparation -- grad.

kompetence, dialogisk -- samtaleferdighed.

komplementær modsetning -- artsmodset-
ning.

komponent (i semantikken): § 20, 65, 88, 111.

kongruens, altitidmæssig: § 88.

kongruens, grammatisk: § 33.

kongruens, mellem modtager og adressat: §
74.

kongruens, semantisk: § 20.

kongruens, stilistisk: § 58.

konjunktion: § 34, 53.

konkret: § 19, 71, 93, 95.

(den) konkret operationelle periode -- skole-
alderen.

konkretisering: § 65.

konkretiseringsbetegnelse: § 71.

konnotation -- medbetydning.

konsensussteorien -- enighedsteorien om
sandhed.

konsontant: § 40.

konsontant lyd: § 38.

konstatering -- sproghandling, konstaterende.

konstituerende -- regler.

kontakt (samtaleparternes fysiske kontakt i
situationen): § 46.

kontekst: § 78

kontrast (i stilistikken): § 59.

kontrastinformation: § 11.

konventionelle tegn: § 7, 45.

konvers: § 25.

korrekt sprog: § 57.

korrespondens mellem lyde -- modsvarig-
heder.

korrespondenssteorien (om sandhed) --
overensstemmelsesteorien.

kortsigtede tekster: § 68, 73.

kraften: § 28.

kreativitet: § 89.

(den) kulturelle offentlighed: § 98, 103.

kulturelle tekster: § 68, 73.

kursiv -- tilstandsprædikat.

københavnisk: § 54.

køn (grammatisk): § 33.

kønssprog: § 44, 55.

lange ord: § 88.

langue -- regler.

led (grammatisk): § 32.

- ledsættning: § 11, 34, 47, 53, 55, 61, 94, 104.
levende (semantisk kategori): § 20.
lighed: § 101.
litterære tekster: § 68, 73.
lx: § 88.
lov: § 68, 73, 104.
lyd: § 38.
lydligheder: § 114.
lysteorien (om menneskelig erkendelse): § 84.
læsbare: § 88.
løst fundament -- ekstraposition.
læneord: § 116.
manipulation: § 103.
markør: § 78.
masse (semantisk kategori): § 20.
massesamfund: § 100.
medbetragtning: § 88.
mediesprog: § 44.
medium: § 43.
mekanisk materialisme -- skyggeteorien.
meloditeorien (om mening): § 83.
mening: § 7, 18, 81-84.
mening (tekststykke): § 88.
meningslængde: § 88.
mentalisme: § 89.
metafor: § 59.
metakommunikation -- kommunikation om kommunikation.
metonymi: § 59.
midlet (semantisk kategori): § 28.
minik: § 46.
modsvarende (af lyde): § 113, 114.
modsvarende: § 19, 27.
modtager: § 6, 43, 70.
modus -- måde.
monosematering -- entydiggørelse.
morfem -- tegn.
måde: § 33.
naturlige tegn: § 45.
navneform: § 35.
navneord -- substantiv.
navneteorien om mening -- lygteorien.
nexus -- sammenbinding.
neutral (dybdekasse) -- (det) behandlede.
nominal: § 32.
normalprog: § 58.
normalt sætning -- sproghandling, vurderende og sproghandling, regulerende.
numerus -- tal.
nutid: § 29.
ny information: § 11-17, 66.

- nægtelse: § 12, 53.
nærdeleksstørrelse: § 16.
nøgen form (af substantiv): § 14.
objekt: § 32.
objektiv (dybdekasse) -- (det) behandlede.
objektspredikativ -- omsanset til objekt.
offentlige tekster: § 68, 73, 99, 100, 101, 109.
omfang (af tegn eller begreb): § 78, 93.
omlyd: § 114.
omsanset til objekt: § 32.
omsanset til subjekt: § 32.
oplevelsespredikativ: § 21, 27, 70, 106.
(den) oplevende aktør: § 28, 107, 109.
optativ: § 9, 33.
ord: § 34.
ordleg: § 59.
ordpar: § 59.
orienterende tekster: § 68, 73.
orientering: § 100, 102.
orientering (samledeparternes retningorientering i situationen): § 46.
overensstemmelsesteorien om sandhed: § 80.
overfladestruktur: § 4.
overgangsord: § 22, 70.
overled: § 32, 47, 104.
oversættelse: § 8, 9, 31.
panoransk fortælleform: § 76.
parallelisme: § 59.
parallelprog: § 44, 45, 46.
paratakse -- sideordning.
parentetisk information: § 11.
parentetisk ledsætning: § 11.
parole -- regler.
participium: § 35, 104.
passiv (af verber): § 25, 33, 53, 104.
partiskhed: § 85.
perfektiv -- overgangsord.
performance -- regler.
performativ: § 9.
person (i situationen): § 16.
plathed: § 99.
(den) politiske offentlighed: § 98-100.
(den) pragmatisk sandhedsteori -- enigheds-teorien om sandhed.
private tekster: § 68, 73, 106, 107, 109, 110.
(det) privatøkonomiske område: § 98.
proces (fysisk prædikat): § 20, 21, 70.
produktionsforhold: § 96.
produktionsmåde: § 96.
produktivkraft: § 96.

- pronomen: § 34, 65.
propaganderende tekster: § 68, 73, 99, 107, 109.
proximal deksis -- nærdeleksstørrelse.
præcis: § 70.
prædikativ: § 18, 21, 22.
præmis: § 65.
(den) præoperationelle periode -- dørmåne-alderen.
preposition: § 34, 53.
præstasjon: § 105.
presupposition -- forudsætning.
prøve: § 105.
referat: § 76.
regler: § 5, 43, 45, 78, 119.
relationer (af social karakter) -- sociale relationer.
relevans (af ytringen): § 7, 17, 61, 72, 94.
respons: § 87, 89.
restingeret kode: § 110.
resultativ, ubestemt fortid: § 29.
resume: § 76.
retfærdighed: § 7, 85, 99, 101.
retorisk spørgsmål: § 59.
retorisk stil: § 59.
retslige tekster: § 68, 73, 104.
rhema -- ny information.
rigsmål: § 57.
rigtighed (af handlingen): § 7.
rim: § 59.
rod: § 34.
rækkefølge (på ordene): § 13, 37, 47, 104.
samarbejdsprincipper i kommunikationen: § 7, 72, 101.
samfundsmæssig funktion (ved sprog og tekst): § 99, 112.
sammenfatning: § 65, 106.
sammenhængsteorien om sandhed: § 79.
sammenklæbende sprog: § 118.
sammenligning: § 53, 55, 59.
samtalefærdighed: § 7, 12.
samtalerelationer: § 3, 7, 99, 101.
sandhed: § 7, 79, 80, 85, 99.
sandhedsværdi (af ytringen): § 7, 9.
scenisk fortælleform: § 76.
selvfremstilling: § 7.
selvretelse: § 47.
selvretelse: § 3, 18-30, 95.
semantisk antagelse -- antagelse.

- semantisk komponent -- komponent.
semantisk kongruens -- kongruens.
semantisk rolle -- aktør.
semantisk sammenhæng: § 65.
(den) semantisk sandhedsteori -- sammenhængsteorien om sandhed.
(den) sensoriske periode -- småbørns-alderen.
sideordning: § 32, 47.
sigemærk: § 78, 79, 86.
situation: § 16, 43.
situationssammenhæng: § 94.
skelne (i sansningen): § 95.
skolealderen: § 91.
skriftsprog: § 44, 104.
skyggeteorien (om menneskelig erkendelse): § 84, 87.
slang: § 51, 58.
småbørnsalderen: § 91, 92.
social lag: § 52, 53, 110, 111.
sociale relationer: § 43, 58.
sociale sprogforskelle: § 110.
sociale sprogmanier: § 110.
socialiseren -- (det) privatøkonomiske område.
sociolæks: § 44, 52, 53, 54.
specifikt betegnelse: § 14, 70.
spejleteorien (om erkendelse): § 85.
spidsformulering: § 65.
sprogbrug -- regler.
sprogbygning -- regler.
sprogbygning: § 3, 6-10, 62, 70, 94, 109.
sprogbygning, konstatende: § 6-10, 27, 62, 70, 109.
sprogbygning, regulerende: § 6-10, 26, 62, 70.
sprogbygning, vurderende: § 6-10, 27, 53, 55, 62, 70, 109.
sprogbygningsskemaer: § 62.
(den) sproglige bevidsthed: § 84, 85.
sproglig relativisme -- støjformsteorien om mening.
spørgesætning: § 9.
stavelse: § 40.
sted (i semantikken): § 28.
sted (for situationen): § 16.
stedord -- pronomen.
stemmetykke: § 46.
stil: § 44, 58, 59, 104.
stilart: § 58.
stilistisk kongruens -- kongruens.
stilling (kroppens stilling): § 46.

- stigning: § 59.
 stimulus: § 87, 89, 92, 93.
 styrende tekster: § 68, 73.
 støbteoristeorien om mening: § 82.
 stød: § 40.
 subjekt: § 32.
 subjektsprædikativ -- omsagnsled til subjekt.
 substantiv: § 14, 33.
 suffix -- afledningssendelse.
 suggestion: § 109.
 symmetri (i interaktionsformen): § 58, 60, 62, 63, 64.
 symptom: § 78.
 synkope: § 114.
 synonym: § 19.
 synsvinkel: § 76.
 syntetisk (konstruktion i grammatikken) -- overled.
 særsprog: § 44, 51.
 sætning: § 31, 47.
 sætningsadverbial: § 10.
 sætningsfragment: § 47, 55, 61.
 sætningskløvning: § 13, 47.
 sætningslængde: § 47, 55.
 tal: § 33.
 talesprog: § 44.
 tautologi: § 99.
 tegn: § 4, 7, 34, 38.
 teknisk sprog: § 51.
 tekniske tekster: § 68, 73, 106.
 tekst: § 43, 65-70, 81.
 tekstart: § 65-73, 95, 100, 101.
 tempus -- tid.
 terminativ -- overgangsprædikat.
t-form (af adjektiv): § 35.
 tema -- emne.
 tid (i semantik og grammatik): § 28, 29, 33.
 tid (for situationen): § 16.
 tillægsagtigt (led) -- adjektivisk.
 tillægsfald -- genitiv.
 tillægsform -- participium.
 tillægsord -- adjektiv.
 tilstandsprædikat: § 22, 70.
 tilaleformer: § 60.
 tolkningscirklen -- (den) hermeneutiske cirkel.
 topic -- emne.
 transcendentalisme -- lysteorien.
- tryk: § 13, 40.
 tungledsfelt: § 37, 94.
 tøjteorien (om mening): § 81.
 ubestemt form (af substantiver): § 14, 33.
 ubestemt forlid: § 29.
 udbytning: § 96.
 udsagn: § 18, 79.
 udsagnsord -- verbal.
 udsagnsord -- verbum.
 udtryk: § 4, 38.
 uforenelighed (mellem udsagn): § 19.
 uformelle interaktionsformer: § 58-61, 64.
 ufuldendte sætninger: § 47, 55, 61.
 underholdning: § 102.
 underled: § 32, 47, 104.
 underordning: § 32, 47.
 usymmetri -- asymmetri.
 vag: § 70, 99.
 vare: § 102.
 variant: § 44, 50-57.
 varieret gentagelse: § 59.
 varighed: § 22, 27, 70.
 vederhæftighed (af ytringen): § 7, 61, 94.
 verbal: § 32.
 verbum: § 33.
 versefod: § 59.
 vestdansk: § 50.
 vi: § 53.
 videnskabelige tekster: § 68, 73, 106.
 viljeshandling -- handlingsprædikat.
 virkning: § 30.
 vokal: § 40.
 vokalsk lyd: § 38.
 voksenalderen: § 91, 95.
 vurdering -- sproghandling, vurderende.
 værdi: § 97.
 ytring: § 3, 6, 11, 18, 81.
 zeugma: § 59.
 ødansk: § 50.
 ønskeform -- optativ.
 østdansk: § 50.
 årsag (semantisk kategori): § 30.